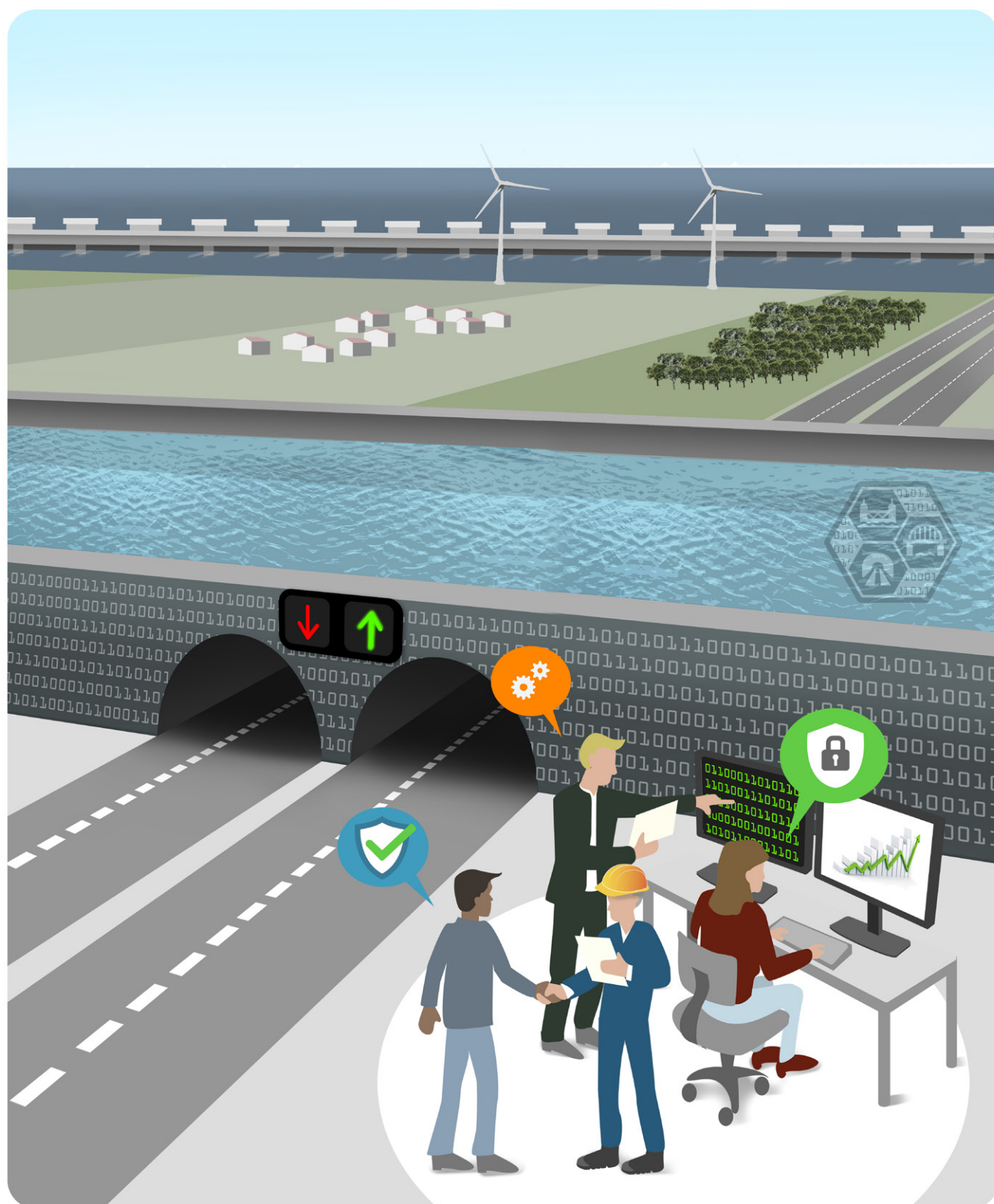

Rijkswaterstaat
Ministerie van Infrastructuur en Waterstaat

Richtlijn Softwarebetrouwbaarheid

Richtlijn Softwarebetrouwbaarheid

Colofon

Auteurs	Johan van den Bogaard, Ed Brandt, Jaap van Ekris, Alexander Hermanns
Uitgave	Rijkswaterstaat
Status	Definitief
Versie	1.0
Datum:	02-01-2022

Onze dank gaat uit naar Wouter Geurts, Jeroen Horstman, Yigal Levin en Bernhard Thieme voor hun inhoudelijke bijdragen en reviewcommentaren

Inhoud

Inleidend hoofdstuk	9
1.1 Inleiding	9
1.2 Het belang van Softwarebetrouwbaarheid	9
1.3 Doel en doelgroep richtlijn Softwarebetrouwbaarheid	11
1.4 Relatie met levenscyclus van kunstwerken	12
1.5 Wat is TOPAAS?	12
1.6 Wat biedt de richtlijn Softwarebetrouwbaarheid wel en wat niet?	14
1.7 Leeswijzer	14
Inleiding software-betrouwbaarheidsaspecten	17
2.1 De rollen van software in de installatie	17
2.2 Definities	19
2.2.1 <i>Hardware</i>	19
2.2.2 <i>Software</i>	19
2.2.3 <i>Taakuitvoering van software</i>	20
2.2.4 <i>Kwaliteit van software</i>	20
2.2.5 <i>Softwarebetrouwbaarheid en softwarefaalkans</i>	20
2.3 De levenscyclus van software	21
2.4 Fouten, falen, veiligheidskritisch falen en betrouwbaarheid	22
2.4.1 <i>Inkaderen van softwarebetrouwbaarheid in relatie tot de functie</i>	23
2.4.2 <i>Veiligheidskritisch falen en missiekritisch falen</i>	24
2.5 Faalgedrag van software in RAMS-termen	25
2.5.1 <i>Systematisch of random falen</i>	25
2.5.2 <i>Effectiviteit van testen</i>	26
2.5.3 <i>Merkbaarheid falen in gebruik</i>	26
2.5.5 <i>Softwareherstel</i>	28
2.6 Bronnen van softwarefalen	29
2.7 Aanvaardbaarheid van risico	30
2.8 Geaccepteerde kaders voor het realiseren en behouden van de betrouwbaarheid	31
Algemene uitgangspunten en randvoorwaarden softwareprojecten	35
3.1 Uitgangspunten en randvoorwaarden	35
3.1.1 <i>Inzet mensen</i>	35
3.1.2 <i>Governance en projectmanagement</i>	35
3.1.3 <i>Relatie opdrachtgever/opdrachtnemer (OG/ON)</i>	36
3.1.4 <i>Intern kwaliteitssysteem</i>	36
3.2 Algemene complexiteit van aantoonbaarheid	37
3.3 Dossiervorming	38

Fase I: eisen en specificaties	41
4.1 Eisen aan betrouwbaarheid en beschikbaarheid	41
4.1.1 <i>Kwaliteit van de beschreven eisen</i>	42
4.1.2 <i>Bepaling faaldefinities</i>	44
4.1.3 <i>Bepaling van de beoogde faalkans</i>	45
4.1.4 <i>Omgang met common cause falen over het hele object</i>	46
4.1.5 <i>Safety Integrity Levels</i>	46
4.2 Omgang met een-op-een hardware-vervanging van systemen	48
4.3 Activiteiten	49
4.4 Op te leveren producten/documenten	49
Fase II: ontwerp van de oplossing	51
5.1 Oriëntatie	51
5.1.1 <i>Acceptatie van de eisen</i>	52
5.2 Systeemarchitectuur	53
5.2.1 <i>Bepaling van TUBs en de budgettering van faalkans over TUBs</i>	53
5.2.2 <i>Beschrijving van de architectuur</i>	56
5.2.3 <i>Vastlegging van ontwerpbeslissingen</i>	57
5.2.4 <i>Traceerbaarheid van eisen</i>	57
5.3 Competenties van de ontwerpers	58
5.3.1 <i>Omgang met Model driven development</i>	59
5.4 Borging van processen en producten in het ontwerpproces	60
5.4.1 <i>Eisen traceerbaarheid</i>	60
5.4.2 <i>Ontwerprichtlijnen</i>	60
5.4.4 <i>Independent Verification and Validation (IV&V)</i>	61
5.5 Activiteiten	62
5.6 Op te leveren producten/documenten	63
Fase III: Realisatie	65
6.1 Ondersteunende tools en softwarebibliotheken	65
6.1.1 <i>Zekerheid van de kwaliteit van de compiler</i>	65
6.1.2 <i>Zelfgemaakte generatietools</i>	66
6.1.3 <i>Softwarebibliotheken</i>	67
6.2 Externe borging codekwaliteit door externe partijen	68
6.3 Activiteiten	69
6.4 Op te leveren producten/documenten	69
Fase IV: Testen	71
7.1 Onafhankelijkheid van de testorganisatie	71
7.2 Teststrategie	72
7.3 Bepaling dekkingsgraad testen	73
7.4 Tracerbaarheid van eisen naar testen	74
7.5 Testomgevingen	74

7.6	Registratie van testresultaten	75
7.7	Afhandeling van afwijkingen	76
7.8	Releasemanagement en vrijgave naar de productie	77
7.9	Testen van modificaties en regressietesten	78
7.10	Activiteiten	79
7.11	Op te leveren producten/documenten	79
Fase V: Gebruik, Beheer en Onderhoud		81
8.1	Inleiding	81
8.2	Vormen van onderhoud en consequenties voor software	82
8.3	Wijzigingsbeheer	84
8.4	Proces van wijziging	86
8.4.1	<i>Correctief onderhoud</i>	86
8.4.2	<i>Preventief en perfectief onderhoud</i>	87
8.4.3	<i>Adaptief en additief onderhoud</i>	87
8.4.4	<i>Andere aanleidingen voor onderhoud</i>	88
8.4.5	<i>Specifieke stappen in het V-model</i>	89
8.5	Logging en bewaking in relatie tot softwarebetrouwbaarheid	90
8.6	Overig gebruik, beheer en onderhoudsaspecten	91
8.6.1	<i>Root Cause Analysis (RCA)</i>	91
8.6.2	<i>Regressietesten</i>	91
8.7	Activiteiten	92
8.8	Op te leveren producten/documenten	93
Opstellen en gebruik van aanbestedingseisen		95
9.1	De lerende organisatie ON/OG	95
9.2	Lerende Teams	96
9.3	Rol van Eisen binnen Samenwerking	97
9.3.1	<i>Contract eisen en technische eisen</i>	97
9.3.2	<i>Uitdaging</i>	98
9.3.3	<i>Eisen in het voortraject</i>	98
9.3.4	<i>Algemene aandachtspunten</i>	99
9.3.5	<i>Specifieke eisen aan processen</i>	100
9.3.6	<i>Specifieke eisen aan de organisatie</i>	101
9.3.7	<i>Te toetsen producten</i>	102
Bijlage A Logging		105
Bijlage B Reliability Growth Modelling (RGM)		107
Bijlage C Begrippenlijst		113
Bijlage D Referenties		119

Inleidend hoofdstuk

1.1 Inleiding

Het belang van softwarebetrouwbaarheid en het doel van de voorliggende richtlijn worden beschreven in dit hoofdstuk. Hierbij worden de belangrijkste uitgangspunten bij de totstandkoming van de richtlijn opgesomd en wordt de relatie gelegd met de levensduurbenadering volgens het V-model binnen Rijkswaterstaat. Softwarebetrouwbaarheid wordt met de TOPAAS methode kwantitatief uitgerekend. Deze methode wordt kort geïntroduceerd in dit hoofdstuk.

1.2 Het belang van Softwarebetrouwbaarheid

Software speelt een steeds grotere en belangrijker rol bij de infrastructuur van Rijkswaterstaat. Daarmee wordt de betrouwbaarheid van het uitvoeren van de functies van software steeds belangrijker. Rijkswaterstaat heeft deze richtlijn Softwarebetrouwbaarheid opgesteld om handvatten te bieden om tot een betere betrouwbaarheid van software te komen. Hierbij richt de richtlijn zich op de gehele levenscyclus van de infrastructuur van Rijkswaterstaat.

De richtlijn moet in samenhang worden gezien met de [Leidraad Systems Engineering](#), de [Handreiking Verificatiemethode Betrouwbaarheid en Beschikbaarheid](#), de [Handreiking Prestatiegestuurde Risicoanalyses](#), CSIR. Daarnaast zijn er bij Rijkswaterstaat security-by-Design verplichting, Explain Procedures en Bestuurskader security risico's.

Rijkswaterstaat maakt een transitie door van een civieltechnische organisatie naar een meer hybride organisatie waarin industriële automatisering (IA) een steeds grotere rol speelt. Deze transitie gaat niet vanzelf. Het is de bedoeling dat deze richtlijn Rijkswaterstaat met deze transitie gaat helpen via bekende Rijkswaterstaatkaders en duidelijke definities en procesbeschrijvingen binnen het Industriële Automatiserings-domein.

De projectbudgetten worden voor een relatief klein deel aan software besteed, en voor het grootste deel aan de civieltechnische delen. Daardoor lijkt software van minder belang te zijn voor het succesvol afronden van een project. In de praktijk blijkt software echter steeds vaker een kritieke factor te zijn voor het slagen of falen van projecten en van het goed functioneren van kunstwerken. Het gevolg daarvan is dat Rijkswaterstaat de betrouwbaarheid van software

steeds meer centraal stelt. Deze richtlijn is de volgende stap op het gebied van betrouwbaarheid van software en de koppeling daarvan met het prestatieniveau van een kunstwerk als geheel.

Software speelt een cruciale rol in het bedienen, besturen en beveiligen van veel civiele en technische objecten. Het zorgt ervoor dat het gespecificeerde dynamische gedrag van een systeem wordt uitgevoerd. Wanneer de software niet goed werkt, is het mogelijk dat het object zijn gespecificeerde functie niet kan uitvoeren, ongepland niet-beschikbaar is, of zelfs onveilig is voor mens en omgeving. Dit faalgedrag is vaak onvoorspelbaar doordat software enorm complex is. Ook leert de praktijk dat twijfel over de kwaliteit van de gebruikte software regelmatig leidt tot uitstel van ingebruikname van infrastructurele kunstwerken en langer doorgaan met verouderde software. Kortom, software is een essentieel onderdeel geworden van de veiligheid en beschikbaarheid van een kunstwerk.

Aangezien software tot de factoren behoort die ervoor verantwoordelijk kunnen zijn dat een kunstwerk haar functie niet kan uitvoeren, is het logisch dat software wordt meegenomen in de kwantitatieve onderbouwing van de risicoanalyses om zo een goed inzicht te geven in de prestatie van een kunstwerk als geheel. Software is dan ook onderdeel van de **Handreiking Prestatiegestuurde Risicoanalyses**.

Om de rol van software te kunnen opnemen in de risicoanalyses is **TOPAAS** ontwikkeld. TOPAAS heeft tot doel de faalkans van software kwantitatief te beoordelen zodat die meegenomen kan worden in de risicoanalyse van een kunstwerk als geheel. TOPAAS is in 2008 ontwikkeld in samenwerking met toonaangevende kennisinstanties, softwareontwikkelaars en wetenschappers. In 2018 heeft dezelfde groep een verbeterde versie van TOPAAS ontwikkeld, die nu binnen Rijkswaterstaat geldt.

TOPAAS is een instrument om de softwarebetrouwbaarheid van een kunstwerk goed te kunnen meten binnen risicoanalyses. Het biedt echter onvoldoende handvatten bij de uitvraag en aanbesteding van nieuwe, betrouwbare softwaresystemen. Ook blijkt het lastig om tijdens de ontwikkel- en realisatiefase van softwaresystemen de kwaliteit van software te volgen en tijdig bij te sturen om tot het gewenste resultaat te komen.

Deze Richtlijn Softwarebetrouwbaarheid biedt de benodigde handvatten om ervoor te zorgen dat de kwaliteit van software tijdens de hele levenscyclus van kunstwerken voldoet aan de prestatie-eisen. TOPAAS maakt integraal onderdeel uit van de werkwijze die in deze richtlijn staat beschreven.

1.3 Doel en doelgroep richtlijn Softwarebetrouwbaarheid

Doel van de richtlijn Softwarebetrouwbaarheid is opdrachtgevers (zoals Rijkswaterstaat) en de markt (zoals aannemers, adviesbureaus, leveranciers) een werkwijze aan te bieden waarmee de betrouwbaarheid van software over de hele levenscyclus van systemen goed kan worden beschreven, gevolgd, bijgestuurd en vastgesteld.

De richtlijn geeft een elementaire uitleg van softwarebetrouwbaarheid en biedt een standaard in taal en afspraken voor Rijkswaterstaat en de markt. Dit stelt alle betrokken partijen in staat om beter met elkaar te communiceren over dit onderwerp. Naar analogie van het welbekende V-model worden de verschillende fasen in de levenscyclus van software beschreven. Voor elke fase wordt een overzicht van de belangrijkste software-gerelateerde onderdelen gegeven en wordt een samenvatting gegeven van de activiteiten en producten die nodig zijn om tot betrouwbare software te komen. De richtlijn sluit zoveel mogelijk aan op bestaande internationale standaarden voor softwarebetrouwbaarheid, in het bijzonder de **IEC 61508** 'Functional safety of electronic safety-related systems', **ISO 12207** 'Software life cycle processes' en de **IEC 62061** 'Safety of machinery'.

Deze richtlijn is geschreven voor de volgende doelgroepen¹, zowel aan opdrachtgeverszijde als aan de marktzijde:

- **RAMS-specialisten**: zij kwantificeren de softwarebetrouwbaarheid en integreren softwarebetrouwbaarheid in de risicoanalyses van een compleet kunstwerk. De richtlijn geeft RAMS-specialisten inzicht in de belangrijkste elementen van softwarebetrouwbaarheid, maakt hen bekend met het proces om tot betrouwbare software te komen en plaatst de kwantificeringsmethode TOPAAS in de context van softwarebetrouwbaarheid in de levenscyclus van software.
- **Software-engineers**: zij zijn betrokken bij de aanbesteding, ontwikkeling, realisatie, het beheer en onderhoud en de beoordeling van software. De richtlijn biedt hen duidelijkheid over de manier waarop Rijkswaterstaat omgaat met softwarebetrouwbaarheid binnen projecten en gedurende exploitatie.
- **Projectmanagers**: zij zijn verantwoordelijk voor de uitvoering van een project en faciliteren het project zodanig dat een goede afronding mogelijk is. Zij zijn tevens verantwoordelijk voor de kwaliteitsbeheersing van de software binnen het project. De richtlijn volgt het V-model uit de IEC 61508, welke alle hoofdstappen van een project beschrijft.
- **Inkopers**: zij zijn verantwoordelijk voor het aan, besteden van projecten. Zij moeten er bij de aanbesteding voor zorgen dat de gespecificeerde softwarebetrouwbaarheid goed contractueel wordt uitgevraagd en dat een gekwalificeerde opdrachtnemer wordt geselecteerd. De richtlijn reikt een

¹ De lijst met doelgroepen is niet uitputtend. Elke organisatie heeft eigen organisatie-indelingen en gebruikt afwijkende benamingen voor functieprofielen.

aantal eisen aan om softwarebetrouwbaarheid goed uit te vragen, te bewaken tijdens het produceren en het onderhouden van de software.

Het in deze richtlijn beschreven proces beschouwt Rijkswaterstaat als de geaccepteerde werkwijze voor de beheersing van softwarebetrouwbaarheid.

1.4 Relatie met levenscyclus van kunstwerken

De minister van Infrastructuur en Waterstaat stelt beleidsdoelen op voor de netwerken die Rijkswaterstaat beheert. Rijkswaterstaat gebruikt een prestatiegestuurde werkwijze voor het realiseren van de beleidswensen. Hierbij wordt het beoogde prestatieniveau bepaald in termen van RAMS, waarbij RAMS een acroniem is voor betrouwbaarheid (R = Reliability), beschikbaarheid (A = Availability), onderhoudbaarheid (M = Maintainability) en veiligheid (S = Safety).

Systems Engineering en **RAMS** zijn de standaard prestatiegerichte werkwijzen voor de ontwerp-, ontwikkel- en realisatiefase en voor de gebruiks-, beheers- en onderhoudsfase. Deze standaarden maken het mogelijk de prestatiebehoeften goed te analyseren en helpen een vertaling te maken van eisen op objectniveau naar passende prestatie-eisen voor de software. Zijn de eisen eenmaal vastgesteld, dan gaat het ontwerp- en ontwikkelproces van start. Tijdens de realisatiefase komt het ontwerp tot stand en wordt het uiteindelijke product op vastgestelde momenten gevalideerd en geverifieerd aan de hand van de gestelde prestatie-eisen. Na de realisatiefase wordt het object voor de bruikbare levensduur beheerd en onderhouden. Hierbij wordt ervoor gezorgd dat het prestatieniveau gedurende de hele levensduur van het object gewaarborgd blijft. De hierboven gegeven beschrijving van het V-model is lineair en gangbaar bij civiele en technische systemen. Binnen softwareontwikkeling is een trend ingezet van lineaire ontwikkeling naar meer adaptieve werkwijzen, zoals Agile, DevOps en Continuous Delivery / Integration methoden. Deze richtlijn biedt geen specifieke werkwijze voor de meer adaptieve methoden. De huidige ontwikkelingen in dit gebied, denk aan SafeSCRUM, gaan uit van mini-V-model cycles, waardoor deze richtlijn ook voor deze werkwijze interpreteerbaar is.

Merk op dat civiele constructies vaak heel lang meegaan, technische installaties vaak zo'n 15-30 jaar en dat softwaresystemen vaak een veel kortere levenscyclus van 10-15 jaar kent.

1.5 Wat is TOPAAS?

TOPAAS staat voor Task Oriented Probability of Abnormalities Analysis for Software. **TOPAAS** is de methode die binnen Rijkswaterstaat gebruikt wordt om softwarebetrouwbaarheid te kwantificeren. In deze Richtlijn Softwarebetrouwbaarheid wordt ervan uitgegaan dat gewerkt wordt met de

laatste vigerende versie van TOPAAS. TOPAAS is een belangrijk instrument binnen deze richtlijn.

De belangrijkste kenmerken van TOPAAS zijn:

- TOPAAS is gemaakt voor industriële systemen die een merkbare invloed hebben op RAMS-prestaties van kunstwerken en industriële procesautomatisering, waarvan de betrouwbaarheid niet of niet eenvoudig via een andere weg is vast te stellen. Dit kunnen zowel nieuw ontwikkelde systemen zijn als COTS-producten (Commercial-Of-The-Shelf systemen).
- TOPAAS kijkt gericht naar taakuitvoering door software. Software is in een RAMS-analyse geen amorf object en elke fout heeft direct gevolgen voor betrouwbaarheid, beschikbaarheid en/of veiligheid. In een systeem vervult software een afgebakende taak (taakuitvoering) die mogelijk essentieel is voor één of meerdere RAMS-eisen.
- TOPAAS is een Bayesiaanse benadering van de faalkans, die middels een parametermodel een TOPAAS-score oplevert voor betrouwbaarheid van de taakuitvoering.
- De TOPAAS-score leidt tot een faalkans per vraag (Q), die als basisgebeurtenissen te gebruiken zijn in een kwantitatieve risicoanalyse, zoals een foutenboom. Deze faalkans is op ordegroottes nauwkeurig omdat het slechts een afschatting is.
- Deze faalkans is een a-priorische faalkans die gebruikt kan worden om na praktijkervaringen verder Bayesiaans te updaten met daadwerkelijke prestaties.
- TOPAAS neemt alle vormen van afwijkend gedrag in ogenschouw die een RAMS-doelstelling in gevaar kunnen brengen, voor zover ze uit de software komen. Dus niet alleen afwezig, te vroeg of te laat gedrag, maar ook ongewenst gedrag. Gedrag van de omgeving (systemen die buiten hun specificaties lopen) of falende hardware worden expliciet niet meegenomen in TOPAAS. Dit moet in de RAMS-analyse zelf worden opgepakt.
- TOPAAS gaat uit van een context waarin de relevante faalwijzen geïdentificeerd worden in de risicoanalyse. Het gebruik van risicoanalyses impliceert ook dat de software op een gedegen wijze ontworpen, gebouwd en getest is.
- TOPAAS is ontwikkeld als meetinstrument, maar het onderliggende gedachtegoed wordt binnen deze richtlijn Softwarebetrouwbaarheid toegepast in alle fasen van systeemontwikkeling: ontwerp, realisatie, testen en productie.
- Bij de ontwikkeling van TOPAAS is de standaard **IEC 61508** leidend geweest.

Kort gezegd: TOPAAS is een methode om de faalkans van software te beoordelen en dient niet als handleiding om betrouwbare software te maken.

1.6 Wat biedt de richtlijn Softwarebetrouwbaarheid wel en wat niet?

De richtlijn Softwarebetrouwbaarheid omvat een gestructureerde werkwijze die erop gericht is om de software van een infrastructureel object of systeem over de hele levenscyclus aan de gestelde betrouwbaarheidseisen te laten voldoen. Het is echter geen volledige process engineering tool om de ondergrens van de ontwikkelinspanning te bepalen (zoals de IEC 61508 is opgezet). De richtlijn Softwarebetrouwbaarheid vormt op basis van beste praktijken en standaarden, zoals de IEC 61508, een praktisch 'kookboek' om tot een vooraf vastgesteld gewenst prestatieniveau te komen. Deze richtlijn en de IEC 61508 en ISO 12207 zijn complementair aan elkaar.

De richtlijn vervangt niet de deskundigheid die mensen opdoen in opleidingen en door jarenlange ervaring. Ze is ook geen cursusboek om deze deskundigheid op te doen. Deze richtlijn laat aan de hand van terminologie en een procesbeschrijving zien hoe Rijkswaterstaat met softwarebetrouwbaarheid in de levenscyclus van kunstwerken werkt.

Een belangrijk verschil tussen deze richtlijn en bijvoorbeeld de IEC 61508 is dat de IEC 61508 zich hoofdzakelijk richt op de betrouwbaarheid van de veiligheidsfuncties van software, terwijl deze richtlijn zich met name richt op de betrouwbaarheid en beschikbaarheid van de missiekritieke functies van een kunstwerk. Het uitgangspunt daarbij is dat voor veiligheidsfuncties de IEC 61508 gevolgd en gerespecteerd wordt.

1.7 Leeswijzer

Hoofdstuk 2 is bestemd voor alle doelgroepen. In dit hoofdstuk worden basisbegrippen en softwarebetrouwbaarheidsaspecten gedefinieerd die als basis dienen voor het vervolg van deze richtlijn. Daarnaast reikt het een gemeenschappelijke taal aan, zodat binnen projecten en naar buiten toe eenduidig en duidelijk kan worden gecommuniceerd. Ook wordt in dit hoofdstuk de levenscyclus van software beschreven, die afwijkt van de gangbare levenscyclus van technische en civiele systemen.

Hoofdstuk 3 gaat specifiek over het begrip aantoonbaarheid en is relevant voor alle lezers. Aantoonbaarheid en aantoonbaar werken zijn belangrijke begrippen om tot een goede kwaliteit van het systeem te komen. Aantoonbaarheid van softwarebetrouwbaarheid is een begrip dat van belang is voor alle hoofdstukken in de richtlijn.

In de overige hoofdstukken van de richtlijn worden de hoofdstappen uit het V-model gevolgd.

Hoofdstuk 4 gaat over eisen en specificaties. Het beschrijft alle aspecten die van belang zijn voor het opstellen van eisen en specificaties voor softwarebetrouwbaarheid.

Hoofdstuk 5 behandelt het ontwerp van de oplossing, wat in dit geval neerkomt op het ontwerp- en validatieproces van de software. Onderwerpen die aan bod komen zijn onder andere de oriëntatiefase, systeemarchitectuur en beschrijving van de architectuur, redundantie en multiprogramming in relatie tot betrouwbaarheid en beschikbaarheid, het kwaliteitssysteem en de verificatie en validatie van de eisen.

Hoofdstuk 6 beschrijft de realisatiefase van software. Er wordt ingegaan op ondersteunende tools en softwarebibliotheken, compilers en generatietools en externe borging van de codekwaliteit.

Hoofdstuk 7 gaat over de testfase. Het gaat in op de teststrategie en de onafhankelijkheid van de testorganisatie, traceerbaarheid van eisen, te gebruiken testomgevingen, registratie van testresultaten, afhandeling van afwijkingen en het uiteindelijk vrijgeven van de producten.

Hoofdstuk 8 behandelt de fase die komt nadat alle testen succesvol zijn afgerond en de software is opgeleverd, namelijk die waarin de software in gebruik wordt genomen, wordt beheerd en onderhouden. Dit hoofdstuk beschrijft onder meer alle onderhoudsvormen, het wijzigingsbeheer, logging en bewaking van de softwarekwaliteit.

Hoofdstuk 9 reikt tot slot een set met eisen aan die gebruikt kunnen worden bij het uitvragen en opstellen van contracten voor softwareproducten. en dient niet als handleiding om betrouwbare software te maken.

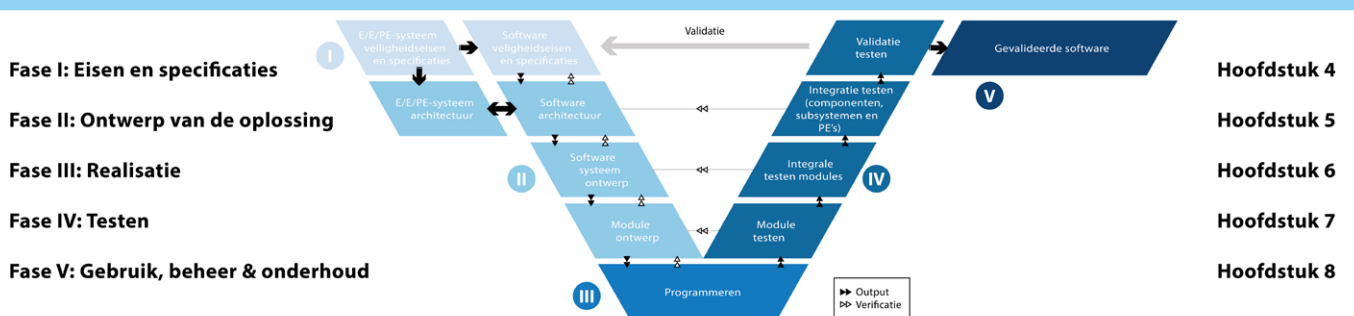
Richtlijn Softwarebetrouwbaarheid en het V-model

Inleiding softwarebetrouwbaarheidsaspecten

Hoofdstuk 2

Algemene uitgangspunten en randvoorwaarden softwareprojecten

Hoofdstuk 3

Opstellen en gebruik van aanbestedingseisen

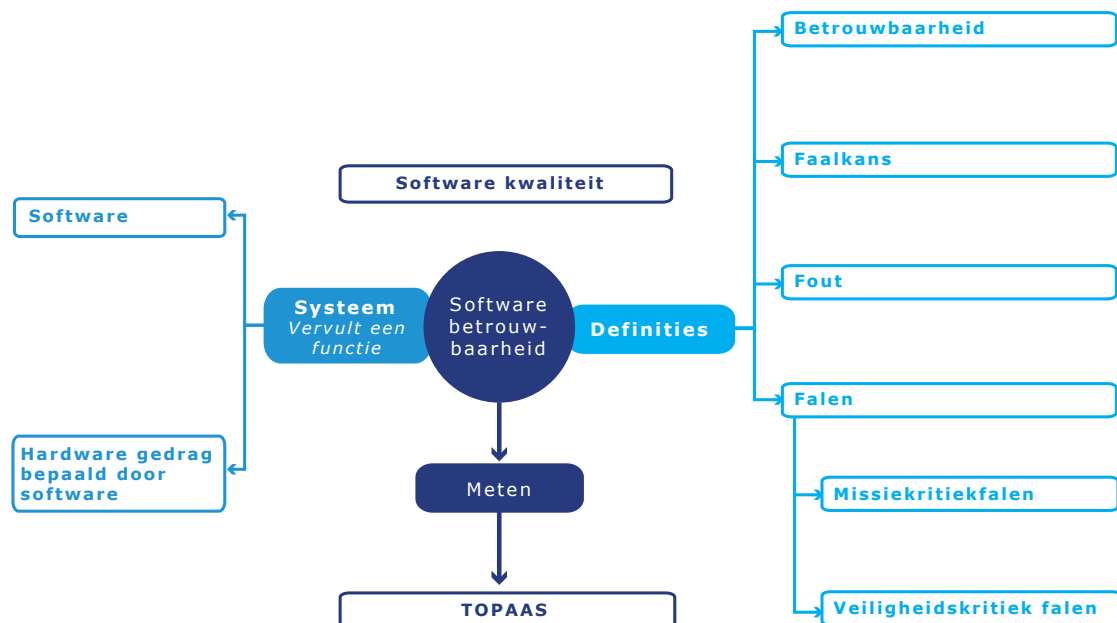
Hoofdstuk 9

2

Inleiding software-betrouwbaarheidsaspecten

Softwarebetrouwbaarheid is een uit meerdere vakgebieden en aspecten samengesteld onderwerp. Dit vereist nauwkeurigheid in het hanteren van begrippen om te voorkomen dat er spraakverwarring ontstaat. In dit hoofdstuk brengen we de belangrijkste aspecten van softwarebetrouwbaarheid met elkaar in verband. Zo definiëren wij de basis begrippen voor deze richtlijn.

Figuur 2.1 Overzicht kernbegrippen - zie voor een uitgebreid overzicht bijlage C

2.1 De rollen van software in de installatie

Software levert een steeds belangrijkere bijdrage aan de **functie** van **objecten** van RWS. Alhoewel de grootste financiële kosten worden gemaakt in het **civiele** en **elektromechanische deel** van een object, worden de veiligheid en betrouwbaarheid vaak bepaald door het dynamische gedrag dat de software tot stand brengt.

Traditioneel bestaat de opzet van een technische installatie uit drie onderdelen:

- een (elektro)mechanische installatie (Equipment Under Control): de installatie zoals deze bediend wordt. Bij Rijkswaterstaat is deze vaak opgedeeld in '**Logische FunctieVervullers**' (LFV);
- de **besturing** van de (elektro)mechanische installatie: deze zorgt ervoor dat de installatie functioneel doet wat nodig is om de gewenste dienst te leveren. Bijvoorbeeld de besturing van een brug waarmee de brugwachter de brug opent;
- de **bewaking** van de (elektro)mechanische installatie: de beveiliging van essentiële parameters in het systeem om zo schade aan mens, installatie, milieu en omgeving te voorkomen of te beperken. De stereotype rol is de bewaking van kritieke eigenschappen van de installatie en ingrijpen indien nodig door middel van een 'Fail-to-safe'-reactie. Een voorbeeld is de overbelastingsbeveiliging van een elektrische installatie.

Rijkswaterstaat onderkent naast de besturing en de bewaking van een (electro) mechanische installatie nog een rol: de **bediening** waarmee de bedienaar de besturing opdracht kan geven een proces te starten of te stoppen. Tezamen worden deze rollen binnen Rijkswaterstaat ook wel de **3B** (Bediening, Besturing en Bewaking) genoemd.

Traditionele veiligheidsstandaarden, zoals de **IEC 61508**, gaan uit van de gedachte dat de bewaking een aanvullende maatregel is om de risico's van de totale installatie terug te brengen tot een aanvaardbaar niveau, wat betekent dat de bewaking buiten de besturing wordt geplaatst. Die bewaking wordt gerealiseerd door veiligheidsfuncties. Modernere standaarden accepteren dat deze veiligheidsfuncties een geïntegreerd onderdeel van de besturing van een installatie kunnen zijn, maar stellen dan wel dat de besturing aan dezelfde betrouwbaarheidseisen moet voldoen als de veiligheidsfuncties.

De technische scheiding van bewaking en besturing heeft als voordeel dat over het algemeen de betrouwbaarheid van de bewaking eenvoudiger aan te tonen is, waardoor ook eenvoudiger kan worden aangetoond dat het restrisico aanvaardbaar is. Dit laatste gebeurt door middel van een risicoanalyse. In de kwantitatieve risicoanalyse (QRA) van de landelijke tunnelstandaard is dit duidelijk te zien. Het nadeel is dat in sommige installaties de bewaking veel kennis vereist van de toestand van het proces, waardoor de bewaking dus van nature verweven is met de besturing.

Zoals hierboven beschreven gaan veiligheidsstandaarden onder meer uit van de gedachte dat het de rol van de bewaking is om de risico's die gepaard gaan met een installatie tot een acceptabel niveau terug te dringen. Dit gaat bij Rijkswaterstaat slechts ten dele op: in veel Rijkswaterstaat-installaties, zoals

tunnels en waterkeringen, zijn de LFV's integraal onderdeel van een actieve veiligheidsfunctie. Zo is bij brand in een tunnel het activeren en in stand houden van de noodstand van de ventilatie essentieel. Bij een waterkering is het actief sluiten van de kering de veiligheidsfunctie.

Dit houdt in dat veiligheidsfuncties een wezenlijk andere rol hebben. Traditioneel worden veiligheidsfuncties ingezet om de omgeving te beschermen tegen negatieve effecten van de installatie. Bij Rijkswaterstaat-installaties worden veiligheidsfuncties ook ingezet om de installatie aan te sturen om negatieve effecten uit de omgeving te beperken. Hierbij heeft een veiligheidsfunctie dus een actieve rol in het direct besturen van een installatie ten behoeve van veiligheid.

2.2 Definities

2.2.1 Hardware

Met **hardware** bedoelen we de fysieke componenten die de bediening, besturing en beveiliging van een object feitelijk uitvoert, en waarop software wordt uitgevoerd.

De samenstelling van hard- en software noemen wij ook wel **systeem**.

De betrouwbaarheid van software is in hoge mate afhankelijk van het vermogen van ontwerpers om de functionaliteit goed te overzien en van het vermogen van opdrachtgevers om eisen eenduidig te formuleren, inclusief alle interacties met de omgeving van het systeem. Complexiteit en onduidelijkheid in de te realiseren functionaliteit en/of de omgeving zijn daarmee de grootste bedreigingen voor de betrouwbaarheid van software.

Het bewust eenvoudig houden van de (deel-)functionaliteit is dan ook een noodzakelijk uitgangspunt voor het maken van betrouwbare software. Dit vereist dat bij de discussie over softwarebetrouwbaarheid verder wordt gekeken dan alleen naar het ontwerp van de software: bij het opstellen van eisen en het daaropvolgende ontwerp van een elektromechanische of hydraulische besturing moet de eenvoud van besturing het uitgangspunt zijn. Alhoewel software in theorie alles kan besturen, is een belangrijke vraag hoe groot het afbreukrisico van een project wordt naarmate de complexiteit toeneemt.

2.2.2 Software

Met **software** bedoelen we de complete verzameling computerprogramma's en bijbehorende data die de bediening, besturing en beveiliging van een object mogelijk maken.

De voorbeelden hiervan zijn uiteenlopend van bedienconsole tot sensoren tot de fysieke aandrijvingen.

2.2.3 Taakuitvoering van software

Software wordt gemaakt om een **taak uit te voeren**. Daarom gaan alle veiligheidsstandaarden uit van de definitie dat software faalt wanneer deze haar taak niet of te laat vervult. Software die geen taak heeft, kan daarin ook niet falen. Het vaststellen van de taak van software is dan ook een belangrijk onderdeel van het definiëren van softwarefalen.

De taakuitvoering van software is vaak een technisch afgeleide van de functie van het object. De functie (missie) van een object beschrijft de gewenste rol, zoals het veilig laten doorstromen van het verkeer, of het regelen van de waterstand. De taak van software binnen de functie van zo'n object is om ervoor te zorgen dat die functie kan worden uitgevoerd. Wanneer het de functie van een waterkering is om te sluiten bij stormvloed, heeft een stuk software bijvoorbeeld de taak om het sluitcriterium te bepalen, het sluiten van een deur aan te sturen of de seinen om te zetten om de scheepvaart te stremmen. Een functiebeschrijving van het object, die ook onderdeel is van een faalkansanalyse, is noodzakelijk voor het vaststellen van de taak die een specifiek stuk software moet uitvoeren.

2.2.4 Kwaliteit van software

Een belangrijk onderwerp in softwareontwikkeling en -beheer is de kwaliteit van de software. Nu is kwaliteit een vaag begrip, en daarom biedt **ISO 25010** een standaardvocabulaire waarmee de kwaliteit van software beter kan worden beschreven.

Zo bevat **ISO 25010** kenmerken als 'gebruiksvriendelijkheid' en 'onderhoudbaarheid'. Punt van aandacht is wel dat 'betrouwbaarheid' binnen ISO 25010 betrekking heeft op herstelbaarheid, foutbestendigheid, beschikbaarheid en volwassenheid, wat afwijkt van de hier gehanteerde definitie.

In dit document hanteren we dan ook de definitie uit de **RAMS**-handleidingen, omdat deze preciezer is en beter aansluit op de rest van het werkveld van Rijkswaterstaat. Tevens kan deze laatste met **TOPAAS** worden gekwantificeerd.

2.2.5 Softwarebetrouwbaarheid en softwarefaalkans

Softwarebetrouwbaarheid is de waarschijnlijkheid dat een softwaresysteem een bepaalde taak foutloos uitvoert onder bepaalde omstandigheden voor een bepaalde periode of in tijd, aangeduid als **λ (lambda)**, of wanneer de functie wordt aangeroepen, aangeduid als **Q**.

Softwarefaalkans is het tegendeel van Softwarebetrouwbaarheid en gelijk aan 1- Softwarebetrouwbaarheid.

2.3 De levenscyclus van software

Deze paragraaf zet uiteen hoe de aanpak van softwarebetrouwbaarheid conform de software-engineeringmethode in alle fasen van de levenscyclus van software toegepast kan worden.

Bij het ontwikkelen van software worden min of meer dezelfde stappen in de levenscyclus gevolgd als bij het ontwikkelen van infrastructurele systemen (systems engineering), met als verschil dat bij de ontwikkeling van software de tijdlijnen korter zijn. De SE-conceptfase bestaat onder meer uit planstudies. Softwareontwikkeling voor het specifieke object begint regelmatig pas tegen het eind van de ontwerpfase van het object zelf, afgezien van standaard bouwblokken, firmware en andere 'prefab' onderdelen.

In de softwarelevenscyclus wordt per fase aangegeven welke activiteiten moeten worden uitgevoerd en welke producten moeten worden opgeleverd om uiteindelijk tot betrouwbare software te komen en om die software over de gehele levensduur te kunnen beheren en onderhouden.

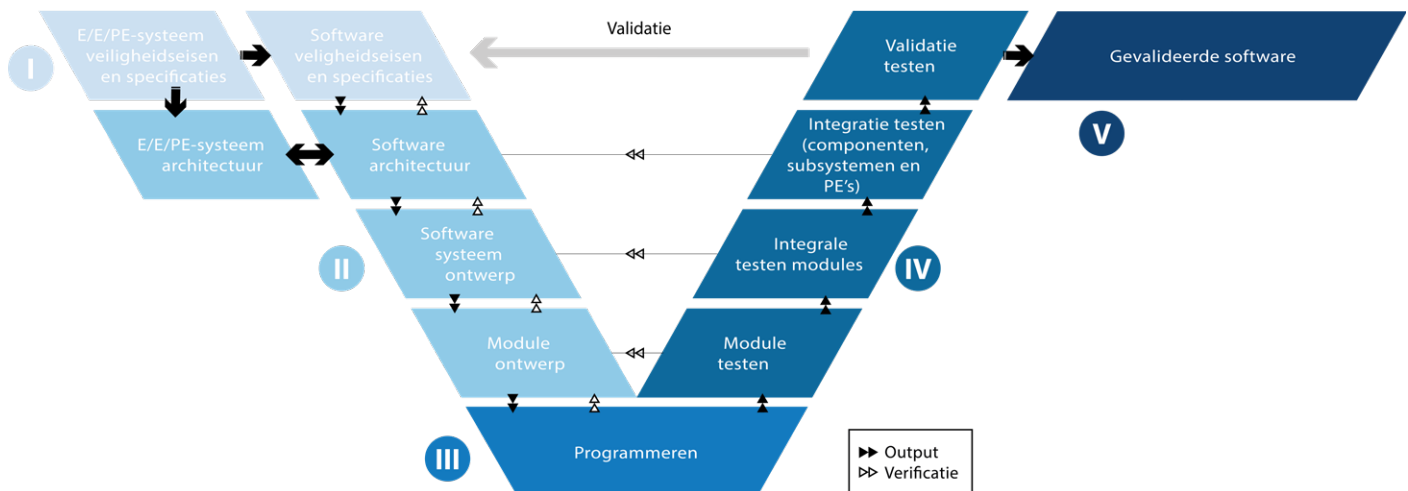
De SE-werkwijze onderscheidt vijf levenscyclusfasen:

1. Concept
2. Ontwikkeling
3. Realisatie
4. Gebruik, beheer & onderhoud
5. Buiten bedrijf stellen

In ieder softwaretraject wordt een soortgelijke indeling van levenscyclusfasen gehanteerd, maar veelal bevat die meer stappen en meer details. In de IEC 61508-3 (figuur 2.2) wordt het V-model voor software weergegeven waarbij ook de relatie met de **E/E/PES-systemen** (Electrical/Electronic/Programmable Electronic Safety-related Systems) wordt weergegeven.

Het V-model beschrijft de systematische vertaling van gewenste uitkomsten naar een gerealiseerd systeem. De volgordelijkheid van disciplines impliceert niet of deze fasen als waterval uit moeten worden gevoerd of iteratief. Beide is mogelijk.

Hieronder wordt deze figuur in het Nederlands weergegeven:

Figuur 2.2 V-model conform de IEC 61508-3

De verschillende fasen in dit model worden in de volgende hoofdstukken behandeld.

2.4 Fouten, falen, veiligheidskritisch falen en betrouwbaarheid

Alvorens het te hebben over betrouwbaarheid van software, moeten we onderscheid maken tussen fouten in software, falen van software en veiligheidskritisch falen van software.

Alle software bevat **fouten**. Uit statistieken blijkt dat geen enkel stuk software foutloos is. Er zijn verschillende soorten fouten: van het verkeerd afronden van getallen tot het crashen van de totale **applicatie** of het nemen van verkeerde beslissingen. Maar niet elke fout heeft ook tot gevolg dat software faalt (ofwel: dat de taakuitvoering wordt verstoord): zo kan een fout in de software tijdelijk leiden tot een afwijkende waterstand, maar wanneer bijvoorbeeld een redundante meting wordt uitgevoerd, hoeft dit niet direct uit te monden in falen. De relatie tussen fouten en falen kan dan ook heel situatiegevoelig zijn.

Softwarefalen gaat verder dan een fout: de fout 'escaleert', waardoor de software zijn taak niet of te laat vervult. Dat is dus iets anders dan dat de software 'het niet meer doet'. Alhoewel dit soms wel het geval is doordat de software crasht, is dit niet het meest voorkomende scenario. Het overgrote deel van softwaregerelateerd falen wordt veroorzaakt doordat de software anders reageert dan bedoeld. De taakuitvoering van software wordt in de praktijk in de meeste gevallen verstoord doordat deze de verkeerde beslissing neemt, onterecht ingrijpt of te vroeg of te laat is. Vaak heeft dit soort falen ook verdergaande gevolgen dan softwarefouten. We spreken dus van het falen van software

wanneer de software anders, later of vroeger reageert dan bedoeld door de gebruikers met het verlies van de taakuitvoering tot gevolg.

In een PRA worden verder minimaal de volgende impactcategorieën onderscheiden, waarbij de eerste twee veiligheidskritiek zijn, de laatste twee missiekritiek:

1. **Catastrofaal falen:** falen met vele doden en/of brede economische / maatschappelijke impact tot gevolg.
2. **Veiligheidskritisch falen:** falen met enkele doden of lokale economische/ maatschappelijke impact tot gevolg. Hieronder vallen de faalwijzen waarbij de machineveiligheid in het geding is.
3. **Kritiek falen:** falen van het object zonder direct effect op de veiligheid van mens en omgeving, maar wel met (langdurige) onbeschikbaarheid tot gevolg.
4. **Hoge ernst:** schade aan het object die het functioneren in de toekomst belemmert.

2.4.1 Inkaderen van softwarebetrouwbaarheid in relatie tot de functie

Softwarebetrouwbaarheid is de mate van aanwezigheid/tijdigheid/juistheid van een taakuitvoering die door software wordt gerealiseerd. Het is hier van belang om scherp onderscheid te blijven maken naar de taakuitvoering om zo de betrouwbaarheid goed te kunnen beschouwen. Zo kent een waterkering twee functies: openblijven als het kan (de rivier niet blokkeren), en dicht zijn als het moet (beschermen van het achterland). Falen van software kan de betrouwbaarheid van een van deze of beide functies aantasten. Daarom is het van belang om goed te onderscheiden welke taakuitvoering van software men in een analyse onder de loep neemt.

Dit onderscheid tussen de verschillende functies van een object, en daarmee de taakuitvoering van software, is essentieel omdat dit de indicatiewaarde van velddata bepaalt.

Zo laten de historische prestaties van de waterkeringen vaak heel goed zien dat de software heel goed is in niets doen: het niet onterecht sluiten van de kering. De goede prestaties voor deze taakuitvoering zeggen niets over de te verwachten prestaties van de taakuitvoering als men wél tot sluiting over moet gaan: tijdens sluiting moeten soms zeer complexe processen actief worden beheerst, die alleen dan actief worden. Hierdoor is er van deze processen zeer weinig velddata.

Dit laatste raakt ook aan de kern van de problematiek van veel veiligheidssoftware binnen het Rijkswaterstaat-domein: de belangrijkste taak (het garanderen van de veiligheid als deze in het geding komt) hoeft zo zelden te worden uitgevoerd dat de betrouwbaarheid niet of zeer moeilijk op basis van historische gegevens kan worden bepaald.

Er zijn praktische getallen over de maximaal haalbare betrouwbaarheid van software. Industriestatistieken laten zien dat er minimaal 2 fouten in elke 10.000 regels broncode zitten. Vanuit de industrie wordt aangegeven dat een praktische maximaal haalbare faalkans aan het veilig falen van software zo rond de 10^{-5} per vraag voor on-demand-systemen, of 10^{-9} per uur voor continu-systemen ligt **IEC 61508, DO-178C**.

2.4.2 Veiligheidskritisch falen en missiekritisch falen

Nu hoeft niet elke vorm van falen gevaar voor de omgeving of de primaire functie van een object op te leveren. Als bijvoorbeeld de Oosterscheldekering door falende software onterecht sluit, levert dit geen direct overstromingsgevaar voor de bewoners van Zeeland op, dus is dit niet veiligheidskritisch.

Daarom is het van belang om ook **veiligheidskritisch falen** te onderscheiden: softwarefalen dat (direct) gevaar voor de omgeving oplevert. Daarnaast onderkennen we ook **missiekritisch falen**: falen dat de primaire doelstelling van een object in gevaar brengt.

Met name in veiligheidskritisch falen speelt **'fail to safe'-gedrag** (veilig falen) een belangrijke rol. In sommige omgevingen kan men er door ontwerpkeuzes voor zorgen dat het systeem bij falen zo reageert dat het terugvalt in een veilige situatie. Let wel: 'fail to safe' beïnvloedt niet de kans op falen, maar alleen de kans op gevaarlijk falen¹. In essentie wordt ervoor gezorgd dat als het systeem faalt, dat op een veilige manier gebeurt.

Nu hangt het van de situatie af of 'fail to safe'-gedrag kan worden toegepast. Zo kennen vliegtuigen gedurende de vlucht geen **veilige toestand** en alles wat daarmee samenhangt (luchtverkeersleiding, vliegtuigmotoren, etc.) dus ook niet. Maar een trein kun je zonder directe gevolgen stilzetten, waardoor er eenvoudig 'fail-to-safe'-gedrag te realiseren is².

In veel gevallen zijn veiligheid en beschikbaarheid deels strijdig met elkaar. In een tunnel is de veilige toestand een afgesloten tunnel. Met name het afsluiten van de tunnel levert een beschikbaarheidsprobleem van de tunnel voor de gebruikers op. Een RAMS-analyse helpt inzichtelijk te maken waar deze strijdigheid ligt en waar veiligheid en beschikbaarheid in elkaars verlengde liggen.

¹ Voor het gebruik van veiligheidscomponenten geldt overigens ook het omgekeerde: de leverancier doet alleen een gecertificeerde uitspraak over de kans op veiligheidskritisch falen. Door het implementeren van een 'fail to safe'-aanpak kan dit leiden tot een hele veilige maar wellicht ook relatief vaak onbeschikbare component. De eis is immers gesteld aan het veilig falen. In de praktijk blijkt dan ook dat de faalkansverdeling verre van symmetrisch is.

² De mogelijkheid van een veilige toestand wordt ook deels bepaald door de context en de soort constructie. Kijken we bijvoorbeeld naar de waterkeringen, dan zien we dat de ene waterkering wel een veilige toestand kent, en de andere niet. Zo kent de Oosterscheldekering wel een veilige toestand: deze kering kan altijd sluiten zonder de veiligheid van de omgeving direct in gevaar te brengen. De Maeslantkering kent echter geen veilige toestand: onterecht sluiten brengt direct risico's voor het waterverkeer met zich mee (zeker omdat dit verkeer niet eenvoudig remt) en bij hoge (rivier)afvoeren een verhoogd overstromingsrisico voor het te beschermen achterland (dus verlies van primaire functie). De aan- of afwezigheid van 'fail-to-safe'-gedrag is dus voor een deel afhankelijk van de omgeving.

2.5 Faalgedrag van software in RAMS-termen

Nu we falen van de taakuitvoering door software beschreven hebben, gaan we het positioneren binnen de kaders van de RAMS-analyses. Eerst kijken we naar de vraag of het systematisch of random falen betreft. Daarna kijken we naar de effectiviteit van testen, het faalgedrag van software als functie van de tijd, en de rol van hersteltijden.

2.5.1 Systematisch of random falen

In theorie is software deterministisch: in eenzelfde situatie zal software hetzelfde reageren en zal deze dus ook altijd op dezelfde wijze falen. Daarmee is er dus sprake van systematisch falen. Falen zal, zoals ook blijkt uit de praktijk, dan voornamelijk voortkomen uit ontwerpfouten.

Systematisch falen betekent ook dat er geen waarde mag worden gehecht aan het dubbel uitvoeren van dezelfde software om softwarefalen te voorkomen. Twee identieke stukken software zullen, gegeven dezelfde input met identieke timing, draaiend op foutloze hardware, beide op dezelfde manier falen. In faalkanstermen is er sprake van een β -factor van 1 (Common Cause Factor binnen het β -factor model). Redundantie van software heeft alleen zin als er sprake is van 'multi-programming': meerdere alternatieve uitvoeringen van software die zo min mogelijk dingen delen, zodat common cause factoren kunnen worden uitgesloten.

De praktijk laat wel zien dat software een complexe opeenstapeling is van **firmware, besturingssysteem, softwarebibliotheken** en een applicatie. Ook al is het falen daarvan theoretisch gezien systematisch, de complexiteit zorgt ervoor dat de specifieke condities van falen regelmatig zeer moeilijk te reconstrueren zijn. Dit hangt veelal samen met timing-issues, maar ook met complexe interacties tussen de verschillende lagen van de oplossing. Het gevolg is dat software voor de observerende mens wel degelijk een random faalcomponent heeft. Het gedrag is zo complex dat we het systematische element van falen niet meer herkennen. Let wel: de software is nog steeds deterministisch, maar de processen die tot falen leiden zijn zo complex dat hier deels een random faalmodel op van toepassing is.

Voor een betrouwbaarheidsanalyse van een taakuitvoering door software gaan we dan ook altijd uit van een β -factor van 1, tenzij er uitdrukkelijke redenen zijn om daarvan af te wijken.

In praktijk gaan we er dus altijd van uit dat identieke stukken software ook altijd gelijktijdig zullen falen. Echter, voor het modelleren van faalgedrag beschouwen we het faalgedrag als random, als het systeem tenminste goed is ontworpen en getest. Dat houdt in dat, ook als een object routinematig vrijwel identieke handelingen uitvoert, er altijd een kans is dat de software 'spontaan' faalgedrag

vertoont. Er moet dus altijd rekening worden gehouden met een faalkans voor software, alhoewel deze door maatregelen tot acceptabele niveaus kan worden teruggebracht.

De essentie is echter dat software nooit foutloos is.

2.5.2 Effectiviteit van testen

De eis dat "het systeem goed ontworpen en getest" moet zijn, roept de vraag op wanneer er voldoende is getest. De complexiteit van software maakt dat de waarde van testen relatief is. Vanwege die complexiteit is volledig testen namelijk onmogelijk: door de exponentiële groei van het aantal mogelijkheden krijg je al snel hele lange doorlooptijden. Kijken we naar het aantal testen dat nodig is om statistisch een faalkans in geval van 'random falen' met 95% of meer zekerheid te bepalen, dan zien we dat voor iedere faalkans die een orde van grootte beter is, steeds 10 keer zoveel getest moet worden.

Tabel 2.1 Confidence level bij gegeven faalkans en aantal foutloze testen/gebruik

	AANTAL FOUTLOZE TESTEN VAN TYPEREND GEBRUIK											
FAAL-KANS	1	10	30	100	300	1.000	3.000	10.000	30.000	100.000	300.000	1.000.000
10^0	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%
10^{-1}	10,00%	65,1%	95,8%	100,00%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%
10^{-2}	1,00%	9,6%	26,0%	63,40%	95,1%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%
10^{-3}	0,10%	1,0%	2,9%	9,52%	25,9%	63,2%	95,0%	100%	100%	100%	100%	100%
10^{-4}	0,01%	0,1%	0,3%	1,00%	3,0%	9,5%	25,9%	63,2%	95,0%	99,9%	100%	100%
10^{-5}	0,00%	0,01%	0,03%	0,10%	0,30%	1,0%	3,0%	9,5%	25,9%	63,2%	95,01%	99,9%

Wil je een faalkans van 10^{-3} voor een specifieke taakuitvoering aantonen, dan heb je dus meer dan 3000 verschillende testen van dezelfde taakuitvoering nodig. Dit brengt een dusdanige hoeveelheid testen met zich mee dat dit vaak niet realistisch is. Dit probleem speelt eigenlijk bij alle systemen die een zeer hoge betrouwbaarheid moeten hebben: testen is gewoonweg te inefficiënt om de betrouwbaarheid aantoonbaar te maken³. Het statistisch aantonen van softwarebetrouwbaarheid is dan ook zeer lastig.

2.5.3 Merkbaarheid falen in gebruik

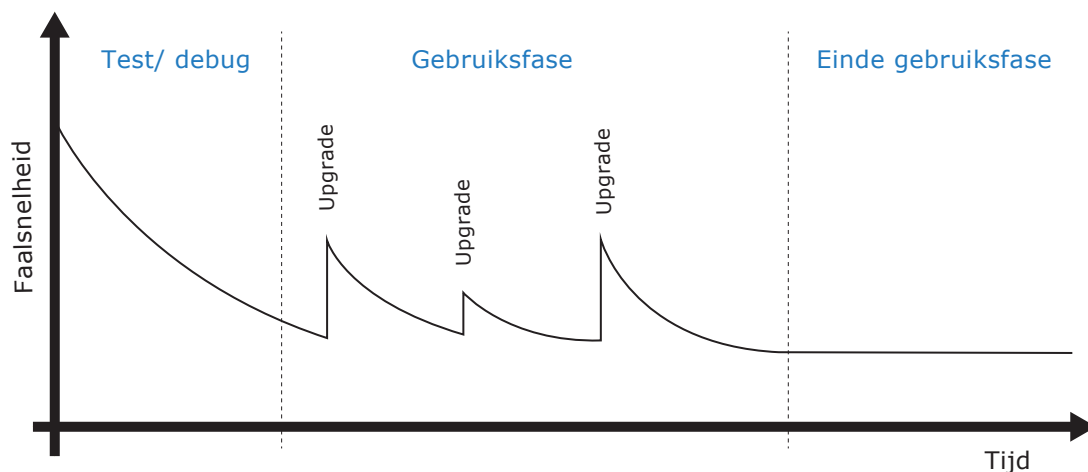
Een probleem met softwarebetrouwbaarheid is dat bepaalde taken slechts zeer sporadisch worden uitgevoerd. Softwarefouten kunnen dus vrij lang ongemerkt aanwezig zijn, zeker als je de eerdergenoemde complexiteit in ogenschouw neemt. Falen openbaart zich dan ook vaak op het ongunstigste moment: als men de software nodig heeft om een object te bedienen/besturen.

³ Dijkstra heeft dit ook geconstateerd en typeerde het als volgt: "program testing can be used very effectively to show the presence of bugs but never to show their absence".

2.5.4 Faalgedrag van software in de tijd

Hoewel de uiteindelijke betrouwbaarheid van hardware en software redelijk vergelijkbaar is, ontwikkelt die zich op een andere manier door de tijd heen. Elektromechanische installaties gaan meestal zo'n 35 jaar mee, en zijn onderhevig aan veroudering. De hardware moet dus vervangen worden voordat veroudering de beschikbaarheid van de installatie nadelig beïnvloedt (de opgaande curve van het badkuipmodel).

Software slijt niet, waardoor het geen fysieke vermoeidheidsverschijnselen vertoont. Dus zolang men de software niet wijzigt en het gebruik ervan ook niet, zal de faalkans van software gelijk blijven. De opgaande curve van het badkuipmodel is dan ook afwezig. Door het doorvoeren van bugfixes zal de software door de tijd heen zelfs betrouwbaarder worden. Maar updates en upgrades kunnen ook fouten introduceren, wat negatieve gevolgen heeft voor de betrouwbaarheid van software. Grafisch ziet dit er als volgt uit:

Figuur 2.3 Faalsnelheid van software over de tijd.

Deze grafiek is alleen van toepassing als de programmacode functioneel niet wordt gewijzigd en het gebruikprofiel constant blijft.

De aanname dat dan ook de code gedurende de levensduur van een systeem hetzelfde blijft, klopt echter niet. Soms worden er fouten in de installatie ontdekt die in de software verholpen moeten worden. Maar ook als de fysieke installatie gewijzigd wordt, moet de software eveneens worden gewijzigd. Daarnaast zien we dat de wens aan te sluiten bij globale trends, zoals bediening op afstand en informatiebeveiliging, evenzo leidt tot wijziging van bestaande software. Binnen het Rijkswaterstaat-domein komt het niet voor dat software 15 jaar ongewijzigd blijft.

Ondanks dat de software zelf geen last heeft van slijtage, heeft de software wel last van de slijtage van de omliggende fysieke installatie. Daar komt bij dat het gedrag van de omgeving aan verandering onderhevig is: zo veranderen waterstanden en hun gedrag bijvoorbeeld door zeespiegelstijging en extremer weer. Indirect wordt hierdoor de software onbetrouwbaarder. De software moet namelijk meer foutafhandelingsroutines gaan gebruiken die zich minder bewezen hebben, met mogelijk falen tot gevolg. We zien dus in de praktijk dat software door de tijd heen onbetrouwbaarder lijkt te worden, met name doordat die meer problemen uit de omliggende installatie en omgeving moet verhelpen.

Het idee dat software niet aangetast wordt door de tijd is echter fout. In werkelijkheid is software zelfs zeer gevoelig voor de tijd, en zelfs gevoeliger dan andere onderdelen van een fysieke installatie.

Een typische PLC bevindt zich niet in een vacuüm: hij is voorzien van een hardware design, firmware, een besturingssysteem en een engineering-station. Doordat in de loop van de tijd de (commerciële) beschikbaarheid van die onderliggende componenten verandert, wordt de betrouwbaarheid van de software aangetast. Dit fenomeen wordt ook wel software-rot genoemd, wat inhoudt dat de vervanging van hardware ernstig wordt bemoeilijkt. Dit maakt het bijvoorbeeld noodzakelijk om proactief de beschikbaarheid van fysiek identieke reservedelen in de gaten te houden, en om ook proactief te kijken naar de impact van upgrades van firmware, besturingssysteem en engineering-stations. In de praktijk leidt dit fenomeen tot een vervangingscyclus van software van minimaal eens per 15 jaar.

2.5.5 Softwareherstel

Een aandachtspunt voor de beschikbaarheid van een systeem is de aangenomen reparatietijd van software. Waar bij traditionele elektromechanische systemen de reparatietijd bestaat uit het vervangen van een gefaalde component, is dit bij software anders. Het is onrealistisch om het herstel gelijk te stellen met de correctie van de softwarefout. Het is beter en gangbaarder om uit te gaan van de functionele hersteltijd. Deze functionele hersteltijd wordt beïnvloed door de architectuur van de totale installatie. Als een systeem niet afhankelijk is van een door de software intern bijgehouden toestand, dan zou bijvoorbeeld het resetten van de software al tot functioneel herstel kunnen leiden. Maar als de installatie eerst handmatig op een veilige manier in een vooraf gedefinieerde toestand moet worden gebracht voordat die kan worden gereset, dan loopt de hersteltijd al snel op tot uren. Een goed doordacht herstelgedrag van de installatie is dus van belang voor de totale softwarebeschikbaarheid.

2.6 Bronnen van softwarefalen

Als we betrouwbare software willen maken, dan moeten we zien te voorkomen dat deze fouten bevat en daardoor faalt. Gebeurt dit toch, dan moet de software veilig falen.

Uit industriegegevens⁴ weten we waar de oorsprong van de fouten in software ligt. Als we ervan uitgaan dat de software zeer grondig is ontworpen en ontwikkeld, hebben de eerdergenoemde 2 fouten per 10.000 regels de volgende oorsprong:

Tabel 2.2 Aantal fouten vrijgegeven aan het veld per 10.000 regels code

OORSPRONG FOUT	INITIEEL AANWEZIG	EFFECTIVITEIT QA PROCES	UITEINDELIJK AANTAL FOUTEN	PROCENTUEEL
EISEN	3,20	77%	0,74	37%
ONTWERP	4,00	85%	0,60	30%
PROGRAMMEREN	5,60	95%	0,28	14%
SLECHTE BUGFIXING	1,28	70%	0,38	19%
TOTAAL	14,08		2	100%

Uit dit overzicht blijkt dat de meeste fouten in software worden gemaakt in de programmeerfase. Dit soort fouten is door reviews en testen echter ook het meest effectief te vinden en te verwijderen. Het overgrote deel van de resterende fouten in software wordt geïntroduceerd in de gestelde eisen en het ontwerp.

Fouten in de eisen en het ontwerp zijn voor een belangrijk deel te wijten aan complexiteit. Als de complexiteit te hoog wordt, overzien de ontwerpers het ontwerp niet en maken ze ontwerpfouten. In de praktijk is dit de belangrijkste bron van fouten in het gedrag van software.

De belangrijkste manier om de softwarebetrouwbaarheid te verhogen, is het verlagen van de complexiteit van de software, zowel in eisen (eenvoudige taakuitvoering) als in code.

Voor de eisen zou dat betekenen dat zeer specifieke uitzonderingssituaties anders aangepakt zouden moeten worden (buiten de software om) om zo de software te ontlasten. Voor de resulterende code is de cyclomatische complexiteit van belang, die laat zien hoeveel verschillende paden door de software beschikbaar zijn. Het vroegtijdig beheersen van het aantal mogelijke paden door software, is dan ook een belangrijke stap in de beheersing van de betrouwbaarheid van software.

⁴ Capers Jones 'Software Assessments, Benchmarks and Best Practices'.

Hergebruik van software, bijvoorbeeld door middel van standaardbouwblokken, kan de betrouwbaarheid helpen verbeteren. Bij de spoorwegen leunt men voor de beveiliging van het spoor grotendeels op gestandaardiseerde softwarebouwstenen. Er zijn echter ook gevallen bekend (Ariane 5) waarin hergebruik van software catastrofale gevolgen had, omdat de nieuwe omgeving te veel afweek van het initiële gebruik. Ook kunnen dit soort standaardbouwstenen voorzieningen bevatten die onnodig zijn voor de specifieke oplossing, waardoor ze ongewenst gedrag kunnen veroorzaken.

Het is dus zeker geen gegeven dat een bewezen oplossing op één locatie gelijk goed functioneert op een andere. Een vereiste is dan ook om goed vast te stellen of een oplossing naar behoren werkt in een nieuwe installatie. Een voordeel van gestandaardiseerde bouwstenen is wel dat men eenvoudiger lering kan trekken uit fouten op andere locaties. Over het algemeen is op de langere termijn het gebruik van standaardcomponenten gunstiger.

2.7 Aanvaardbaarheid van risico

Geen enkel systeem is vrij van risico's. Het ontwerpen en onderhouden van een systeem betekent ook dat individuen en organisaties veelvuldig beslissingen nemen over risico's. Men maakt keuzes over welke risico's worden geaccepteerd en voor welke risico's mitigerende maatregelen nodig zijn. Deze keuzes worden beïnvloed door wetgeving, de bereidheid van de opdrachtgever om risico's te accepteren, de sociale normen binnen het domein, een verantwoordelijke houding naar de maatschappij, maar ook door de met de maatregelen gemoeide kosten.

In de praktijk is er brede overeenstemming over wat **onaanvaardbare risico's** zijn. Onaanvaardbare risico's moeten volgens de wettelijke of sociale norm altijd gemitigeerd worden. Een voorbeeld hiervan is dat risico's voor medewerkers tijdens onderhoudswerkzaamheden moeten worden vermeden door het gebruik van werkschakelaars. Er zijn ook **aanvaardbare risico's**. Dit zijn risico's waarover algemene overeenstemming bestaat dat een leverancier redelijkerwijs niets kan doen om ze te voorkomen, of dat het verhoudingsgewijs te veel geld zou kosten om ze te voorkomen.

Dit lijken vastomlijnde kaders, maar dat is niet zo. De aanvaardbaarheid van een risico hangt sterk samen met de context, de kans van optreden, de impact en de kosten van mogelijke maatregelen. Op primaire waterkeringen gaat het groepsrisico van de bewoners van het achterland bijvoorbeeld soms voor de veiligheid van de individuele medewerker. Ook de kosten van een maatregel

spelen een rol: het is niet uitlegbaar aan de maatschappij dat eenvoudige en goedkope maatregelen die de risico's verder kunnen terugdringen, niet genomen worden.

Risicomanagement heeft als doel om het totale pakket van risico's van een installatie in kaart te brengen en tot een aanvaardbaar niveau terug te brengen. Een installatie kan pas in productie als ze vrij is van onaanvaardbare risico's. Dit betekent niet dat de installatie vrij is van risico, maar dat de al dan niet gemitigeerde risico's aanvaardbaar zijn. Dit worden ook wel **restrisico's** genoemd.

Binnen Rijkswaterstaat wordt de handreiking Prestatiegestuurde Risicoanalyses (PRA⁵) gebruikt om risico's in relatie tot faalkansen in te schatten. Daarbij leidt een onacceptabel hoge faalkans tot de noodzaak om risicobeperkende maatregelen te nemen totdat een aanvaardbaar prestatieniveau is bereikt.

2.8 Geaccepteerde kaders voor het realiseren en behouden van de betrouwbaarheid

Het beheersen van de betrouwbaarheid van software vereist een goed ingericht proces voor zowel softwareontwikkeling als -onderhoud. Er is brede consensus binnen de industrie over de benodigde aanpak: de IEC 61508 beschrijft hoe de betrouwbaarheid van veiligheidsfuncties moet worden bewerkstelligd en vormt daarmee de basis voor een familie van internationale industriestandaarden.

Door toepassing van deze normen wordt discussie over de relevantie en compleetheid van de uit te voeren maatregelen voorkomen: experts uit de industrie hebben immers gezamenlijk consensus bereikt over de maatregelen, die daarmee fungeert als de 'mening van de industrie'. Daarnaast schept de toepassing van deze normen ook helderheid naar de leverancier over de verwachte grondigheid van de uit te voeren werkzaamheden.

De IEC 61508-familie heeft bovendien in de afgelopen 20 jaar de status van de facto wetgeving bereikt: zij staat voor wat de industrie als gangbare praktijk beschouwt om een veiligheidsgerelateerd systeem te ontwerpen, bouwen, testen en beheren. Deze normen beantwoorden daarmee ook een indirecte vraag wanneer de industrie een ontwikkelaar/beheerder als 'verwijtbaar nalatig' beschouwt.

⁵ Pas op dat T-Map de afkorting PRA ook gebruikt, maar dan als productrisico-analyse

Deze normen-familie bestaat uit de volgende normen:

- **IEC 61508:2010**, de 'moederstandaard' voor alle functionele veiligheidsstandaarden;
- **IEC 61511:2016**, de variant voor veiligheidskritische toepassingen in de procesindustrie;
- **IEC 61513:2011**, de variant voor veiligheidskritische toepassingen in het nucleaire domein;
- **IEC 62061:2005**, de variant voor veiligheidsverhogende functies in productiemachines (machinerichtlijn);
- **IEC 62279:2015**, de variant voor veiligheidssystemen gebruikt bij de spoorwegen;
- **ISO 26262:2011**, de variant voor veiligheidskritische applicaties in de automotive industrie.

Hierbij fungeert de IEC 61508 ook als vangnet: in domeinen waar geen industrie-specifieke standaard aanwezig is, zoals in het RWS-domein, valt men automatisch terug op de generiek toepasbare IEC 61508.

De rol van de IEC 62061 vraagt specifieke aandacht. Veel installaties van Rijkswaterstaat vallen ook onder de machinerichtlijn. Het lijkt dus voor de hand liggend om één standaard voor alle veiligheidstoepassingen te hanteren. Dit is echter onverstandig omdat:

- de ISO 62061 erop is gericht het individuele risico dat medewerkers lopen, te beperken als onderdeel van een pakket van beschermende maatregelen in een machinaal productieproces. Bij veel Rijkswaterstaat-objecten wordt het risico dat Nederlandse burgers als groep lopen, beveiligd door het activeren van de machine (zoals waterkeringen, maar ook tunnelventilatie), en gaat dit groepsrisico in voorkomende gevallen boven het risico van de individuele medewerker;
- deze norm als principe hanteert dat het (veilig) stilzetten van de installatie een veilige situatie oplevert. Zoals al eerder beschreven, geldt dit niet voor veel veiligheidssystemen in het Rijkswaterstaat-domein;
- deze norm is gelimiteerd tot een faalkans van 10^{-3} , wat bijvoorbeeld in het domein van waterkeringen niet toereikend is.
- Voor dit domein valt men dus terug op de generieke IEC 61508:2010.

Binnen de IEC 61508 behandelt deel 1 de generieke processen voor alle activiteiten, en deel 3 de specifieke eisen voor softwareontwikkeling en -beheer. In TOPAAS wordt een duidelijke relatie gelegd met de IEC 61508. Dit houdt in dat je voor het maken van betrouwbare software de IEC 61508-3 moet toepassen. Aspecten uit de IEC 61508-3 komen ook naar voren in TOPAAS, denk bijvoorbeeld aan maximale samenhang en minimale koppeling (maximum cohesion and loose coupling).

3

Algemene uitgangspunten en randvoorwaarden softwareprojecten

Om een softwareproject tot een goed einde te brengen en software te realiseren die voldoet aan de kwaliteitseisen die worden gesteld, is het belangrijk om een aantal algemene uitgangspunten en randvoorwaarden te respecteren.

Aantoonbare softwarebetrouwbaarheid geen sinecure. In de overige hoofdstukken staat een procesbeschrijving om tot betrouwbare software te komen. In dit hoofdstuk wordt in zijn algemeenheid de complexiteit van aantoonbaarheid besproken en hoe dossiervorming kan helpen aantoonbaarheid van betrouwbaarheid van software te borgen.

3.1 Uitgangspunten en randvoorwaarden

Bij het gebruik van deze richtlijn gelden de volgende generieke uitgangspunten.

3.1.1 *Inzet mensen*

Een belangrijke factor om tot goede software te komen is de inzet van gekwalificeerde, getrainde en ervaren mensen. Mensen die veel ervaring hebben met het ontwerpen en bouwen van software. Maar ook ontwerpers die het infrastructurele domein goed kennen, en de specifieke problemen die bij de toepassing van technologie in dat domein komen kijken. In deze richtlijn is het uitgangspunt dat met gekwalificeerde mensen wordt gewerkt en dat ervaren en getrainde mensen onderdeel uitmaken van het projectteam.

3.1.2 *Governance en projectmanagement*

Een project wordt meestal uitgevoerd door een opdrachtnemer die in opdracht werkt van de opdrachtgever, Rijkswaterstaat. Een professionele opdrachtgever moet zorgen dat de opdrachtnemer zijn werk naar behoren kan uitvoeren. Een opdrachtnemer moet zijn werk op een professionele manier inrichten. Om deze richtlijn te kunnen gebruiken dient sturing op kwaliteit te gaan boven sturing op geld/tijd. Deze richtlijn stelt voorwaarden aan het proces binnen het project, maar ook aan het projectmanagement en de mensen die aan het project werken. Een professionele opdrachtgever moet zorgen dat de opdrachtnemer zijn werk naar behoren kan uitvoeren. Een opdrachtnemer moet zijn werk op een professionele manier inrichten en uitvoeren door gekwalificeerde mensen.

3.1.3 Relatie opdrachtgever/opdrachtnemer (OG/ON)

Los van alle processen en technische maatregelen zijn rust, reinheid, regelmaat en richting belangrijke onderdelen van een project: goed opgeleide professionals moeten de ruimte en tijd krijgen om hun werk goed te doen. De communicatie naar alle stakeholders moet transparant zijn, zodat alle betrokkenen weten waar ze aan toe zijn en hoe het project verdergaat. Er moet een basis van vertrouwen zijn waarop binnen het project voortgebouwd kan worden. Dit betekent ook dat wederzijdse projectbelangen gerespecteerd en besproken worden. De juiste projectopzet en samenwerking heeft ook een positief effect op de softwarebetrouwbaarheid, wat zich vertaalt in een betere TOPAAS-score.

3.1.4 Intern kwaliteitssysteem

Bij aanbestedingen van RWS is een **ISO 9001** kwaliteitssysteem vereist. Binnen het softwareontwikkelpject verwacht men dan ook dat de ontwikkelorganisatie via audits toetst of het project-specifieke kwaliteitsplan gevolgd wordt. Bij veiligheidscritische systemen moet dit kwaliteitsplan daarnaast nog voldoen aan de voorschriften van **IEC 61508**. Hiermee is het dus ambitieuzer dan een gemiddeld kwaliteitsplan voor de ontwikkeling van software.

Het kan gebeuren dat er bij het toetsen van een kwaliteitssysteem afwijkingen geconstateerd worden. In algemene zin is dit acceptabel mits:

- het kwaliteitssysteem zelf (indien nodig) aangepast wordt om herhaling te voorkomen. In de praktijk is dit het dichtdraaien van de kraan;
- auditbevindingen worden behandeld als steekproefresultaten;
- geconstateerde fouten gecorrigeerd worden met een gerichte en beheerste actie. Hierbij moet men retrospectief te werk gaan; mogelijk constateert men dat een reviewproces onvoldoende grondig is uitgevoerd. In dat geval moeten alle ontwerpen die daar gevolgen van zouden kunnen ondervinden, opnieuw gereviewd worden (en niet alleen die waarbij het in eerste instantie geconstateerd is). Dit is dweilen met de kraan open.

Het kan zijn dat hierdoor een restrisico aanwezig blijft. Bijvoorbeeld doordat correctieslagen een lange doorlooptijd hebben, waardoor vrij laat in het project nog ontwerpfouten worden geconstateerd. Dit moet worden opgenomen in het risicodossier van het project.

Het is belangrijk om afwijkingen niet te snel de contractuele sfeer in te trekken. Een opdrachtnemer moet de ruimte en tijd krijgen om het proces te verbeteren. Een te gespannen omgang met afwijkingen kan ertoe leiden dat de opdrachtnemer mooi weer speelt om de audits maar ongeschonden te doorstaan. Het zal duidelijk zijn dat een kwaliteitssysteem dat goed functioneert en afwijkingen planmatig oplost, waardevoller is dan vlekkeloze audits.

3.2 Algemene complexiteit van aantoonbaarheid

Een groot probleem binnen projecten in het Rijkswaterstaat domein is de aantoonbaarheid van de betrouwbaarheid en beschikbaarheid van software: hoe toont de opdrachtnemer aan dat de oplossing voldoet aan de gestelde eisen? Dit is des te complexer wanneer het om systemen gaat waarvoor een hoge beschikbaarheid of veiligheid is vereist. Er zal altijd een restrisico zijn. Zelfs in het geval van zeer volwassen software is er bij het repareren van iedere bevinding een kans dat deze reparatie onvolledig is of dat deze weer een nieuw probleem introduceert. Het gevolg is dat absolute veiligheid en beschikbaarheid onhaalbare doelen zijn. Er kan dan ook geen bewijs worden geleverd of garanties worden gegeven dat de oplossing veilig of beschikbaar is, maar het is wel mogelijk om vertrouwen creëren. In feite vertegenwoordigt een faalkanscijfer dat is onderbouwd met gegevens, meer een mate van vertrouwen dan dat het een statistisch hard cijfer is. Vertrouwen wordt opgebouwd door analyses, mogelijk gemaakt door een transparant proces en door het aantoonbaar voldoen aan de beste industriële praktijken. De ontwerp- en beheerprocessen streven daarom twee doelen na: het bereiken van veiligheid/beschikbaarheid en het onderbouwen van de geleverde prestatie. Het is de verantwoordelijkheid van de beheerder (en in de realisatiefase de ontwerper namens deze beheerder) om aan te tonen dat de claim van een voldoende veilig en beschikbaar systeem geldig is.

Nu laten de betrouwbaarheid en beschikbaarheid van missie-/veiligheidskritische functies zich niet eenvoudig aantonen door testen, zelfs als onder testen ook het volledig nalopen van de eisen en ontwerpdocumentatie wordt verstaan. Aan het eindproduct is niet te zien welk proces gevolgd is. De bewijsvoering moet voortkomen uit de combinatie van een (aantoonbaar) gedegen proces en het (aantoonbaar) voldoen aan producteigenschappen. Deze bewijsvoering moet worden opgebouwd gedurende de ontwikkeling en uiteindelijk overhandigd worden aan de opdrachtgever. Er blijft echter een groot risico voor de opdrachtnemer dat de onderbouwing achteraf onvoldoende blijkt voor het verkrijgen van voldoende vertrouwen van de opdrachtgever.

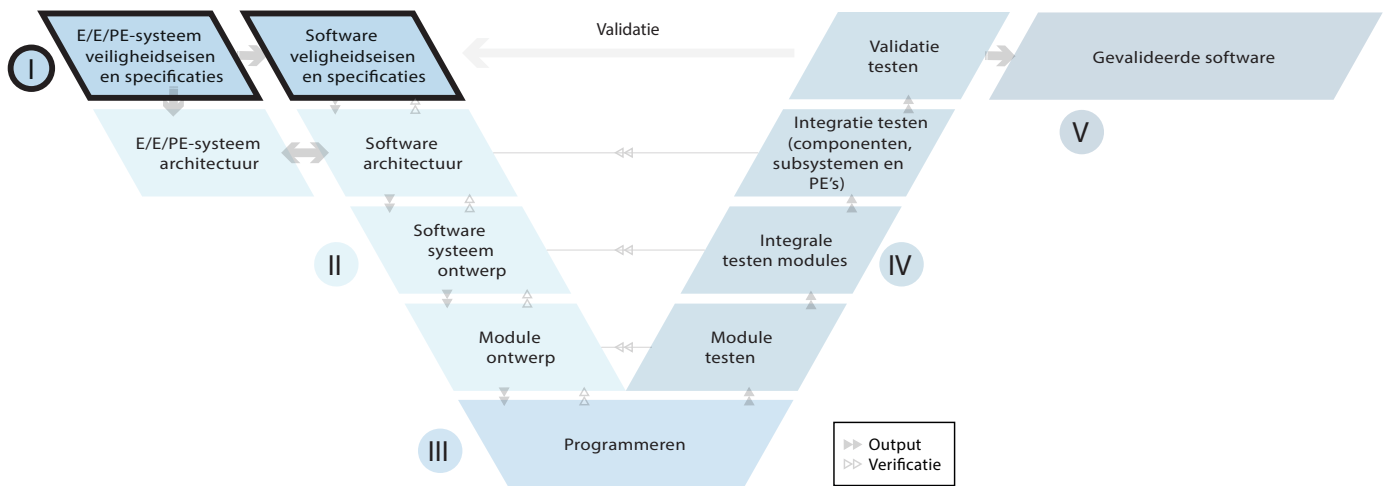
3.3 Dossiervorming

De meest eenvoudige aanpak bestaat uit het opstellen van een **veiligheidscasus/beschikbaarheidscasus**. Een dergelijke casus beschrijft welke maatregelen een ontwikkelaar/beheerder genomen heeft en waarom ze naar zijn mening voldoende zijn. Bij voorkeur hanteert men een reeds bewezen aanpak om zo te voorkomen dat er discussie ontstaat over de effectiviteit van de maatregelen. Bij het opstellen van eisen worden al keuzes gemaakt. Het specificatieteam dient dus al een eerste versie van deze casus op te leveren. Gedurende iedere fase wordt de casus aangevuld.

Rijkswaterstaat wordt bij voorkeur in een vroeg stadium, namelijk al bij het opstellen van de maatregelen, erbij betrokken om de geschiktheid van het pakket aan maatregelen samen met de opdrachtnemer vast te stellen. Het is bijvoorbeeld gebruikelijk een zelfstandig 'Safety Management Plan' op te stellen of de maatregelen te integreren in een projectplan of Software Development Plan (SDP). Door de discussie al aan het begin te laten plaatsvinden, kan relatief eenvoudig worden bijgestuurd, terwijl correctie achteraf daarentegen vaak onhaalbaar blijkt.

In dit verband hangen technische keuzes en procesmaatregelen met elkaar samen: een oplossing die 'slechts' de configuratie is van een reeds bewezen COTS-component, moet uiteraard anders afgehandeld worden dan een grootschalig zelfbouwproject. Technische keuzes hebben gevolgen voor de procesinrichting van de opdrachtnemer. En het is juist die afweging die vooraf moet worden afgestemd, omdat hiermee ook de basis wordt gelegd voor de acceptatie van de genomen maatregelen.

Een SDP (Software Development Plan) wordt uiteraard onderworpen aan procestoetsing. Rijkswaterstaat richt zijn borging en toetsing risicogestuurd in, en verwacht dit ook van zijn leveranciers. Dit betekent dat een dergelijke toetsing plaatsvindt op basis van het in het SDP beschreven proces met aanvullende maatregelen om veiligheid en beschikbaarheid te realiseren. Deze toetsing moet worden uitgevoerd door onafhankelijke veiligheidsbeoordelaars, waarbij het niveau van onafhankelijkheid afhangt van het veiligheids-/beschikbaarheidsniveau dat men nastreeft. Je kunt bijvoorbeeld denken aan een onafhankelijke persoon, een onafhankelijke afdeling of een onafhankelijke organisatie. Als de wederzijds geaccepteerde processen met voldoende diepgang door een (onafhankelijke) deskundige worden getoetst, biedt dit een sterke basis voor een veiligheidscasus/beschikbaarheidscasus.

4

Fase I: eisen en specificaties

Voor het ontwikkelen van veilige en betrouwbare software zijn goede specificaties essentieel en vormen het startpunt voor de ontwikkeling. Het is aan de opdrachtgever om te zorgen dat de specificaties van voldoende kwaliteit zijn, maar het is ook een taak voor de opdrachtnemer om voor aanvang te controleren of de specificaties van voldoende kwaliteit zijn. Dit hoofdstuk is dus van belang voor de RAMS engineers van zowel opdrachtgever als opdrachtnemer.

In dit hoofdstuk gaan we eerst in op hoe betrouwbaarheid en beschikbaarheid (van een veiligheidsfunctie) te specificeren zijn. Daarna gaan we in op het omgaan met software in één-op-één vervanging, een veel voorkomende activiteit bij Rijkswaterstaat. We sluiten af met een overzicht van de meest essentiële activiteiten voor deze fase.

De ontwikkeling van veilige en betrouwbare software begint met goede eisen vanuit de opdrachtgever. Immers, als de opdrachtgever goed beschrijft hoe en wat de software hoort te doen, dan is ook duidelijk wat de software moet doen. Een heldere, niet-ambigue, beschrijving van hoe software zich dient te gedragen is dan ook de basis. Omgekeerd, als er onduidelijkheid is over wat software exact moet doen in specifieke situaties, dan blijft dat het project plagen, en is dat vaak de basis van veel ellende in projecten. In dit hoofdstuk gaan we dieper in op het specificeren van de betrouwbaarheid en beschikbaarheid, maar ook aan de inhoudelijke kwaliteit van de eisen die worden opgesteld.

4.1 Eisen aan betrouwbaarheid en beschikbaarheid

Voor Rijkswaterstaat als opdrachtgever geldt dat er een zekere noodzaak is tot het specificeren van de betrouwbaarheid en beschikbaarheid van software. Dit is een vereiste vanuit de IEC 61508 (zie [IEC 61508](#), Deel 3, §7.2) Op basis van de standaard [J-STD-016](#) moet men de eisen die kritisch zijn voor veiligheid of de missie expliciet markeren en moet men ook een expliciet in het SDP een aanpak beschrijven voor de afhandeling van deze kritische eisen (zie [J-STD-016](#), §4.2.5).

Rijkswaterstaat onderscheidt standaard drie functies van een systeem: bedienen, besturen en bewaken. Kenmerkend voor RWS-objecten is dat bewaken in het algemeen veiligheidskritisch is, en dat bedienen en besturen missiekritisch zijn. Voor alle functies moet vastgesteld worden of ze veiligheidskritisch of missiekritisch zijn.

Onderdeel van de beschrijving van functies die kritisch zijn voor veiligheid of de missie is het beschrijven van de precieze taakuitvoering. Daarbij hoort het vaststellen van de beoogde beschikbaarheid (in de RAMS-methodiek uitgedrukt als een Q^1) en de beoogde betrouwbaarheid (in de RAMS-methodiek uitgedrukt als een λ^2) die de taakuitvoering dient te hebben. Een **Q** wordt doorgaans gebruikt als een taakuitvoering op aanspraak wordt ingeroepen (de slagboom die een tunnel moet afsluiten, de noodventilatie die aan moet springen). Een **λ** wordt doorgaans gebruikt voor systemen die continu worden gebruikt (bijvoorbeeld luchtkwaliteitsmeting in een tunnel).

Een λ of Q staat voor de betrouwbaarheid waarmee een (veiligheids- of missiegerelateerde) taakuitvoering wordt uitgevoerd. Naast een faalkans moet er ook een eenduidig beeld zijn bij alle betrokkenen van wat het systeem moet doen (de functie van het systeem) en wanneer het als gefaald beschouwd wordt. Het eenduidig beschrijven van een taakuitvoering, en van de situatie waarin Rijkswaterstaat die als gefaald beschouwt (faaldefinities), is daarmee een integraal onderdeel van de beschrijving van een functie.

4.1.1 Kwaliteit van de beschreven eisen

Eisen vormen het uitgangspunt voor de werking van het systeem. Zij beschrijven WAT het systeem in welke situatie aan dynamisch gedrag hoort te vertonen. Zij moeten daarom voor zowel gebruikers als ontwikkelaars en testers begrijpelijk, verifieerbaar en voor één uitleg vatbaar zijn. Voor wat betreft de beschrijving van de eisen geldt dat deze SMART geformuleerd moeten worden. Meer specifiek moeten deze aan de volgende kwaliteitseigenschappen voldoen³:

- de eisen zijn compleet;
- de eisen zijn correct;
- de eisen zijn ieder voor zich duidelijk en er is beschreven in welke context de eisen gelden;
- de eisen zijn concreet en limitatief (zo mag bijvoorbeeld niet worden geëist dat “alle vormen van falen van een tunnel worden gemitigeerd”);
- de eisen zijn maar op één manier te interpreteren;
- de eisen zijn vrij van interferentie met andere eisen in hetzelfde document;
- er is beschreven wat de beschikbaarheids- en veiligheidsimpact is van de eis (dit kan op eisniveau, maar bijvoorbeeld ook op het niveau van een complete use case);

¹ Q staat voor kans op falen per aanspraak op de functie.

² λ staat voor de kans op falen per tijdseenheid.

³ Zie IEC 61508-3, §7.2.2 en IEEE SWEBoK.

- er is beschreven onder welke criteria de oplossing 'aan de eis voldoet' (ook dit kan op eiseniveau, maar ook op het niveau van een use case), vergelijkbaar aan de "Definition of Done" in agile methoden;
- de eis is Aantoonbaar of verifieerbaar (door middel van test, review, inspectie en analyse).

Een lijst van uniek geïdentificeerde eisen is altijd handig, mede omdat het uniek identificeren⁴ van eisen helpt bij de verdere traceerbaarheid in het proces, maar de heldere beschrijving van de beoogde werking van het systeem heeft prioriteit. Eisen aan software zijn namelijk altijd gekoppeld aan taakuitvoeringen. In het algemeen wordt er bij softwareontwikkeling dan ook gewerkt met een lopende tekst, of use cases, waarin de eisen gemarkeerd en genummerd zijn. Het begrip van het te bouwen systeem staat dus voorop, maar is er wel een context voor elke eis. Het wordt sterk aanbevolen om eisen zo over te beschrijven dat de overdracht van de kennis van de software naar de ontwikkelaars prevaleert boven het hebben van een afvinkbaar lijstje eisen.

Niet-functionele eisen

Naast de beschrijving van het dynamische gedrag moet men ook nadenken over niet-functionele eisen. Niet-functionele eisen spelen een belangrijke rol bij de inpassing van software in zijn context. De belangrijkste niet-functionele eisen in deze richtlijn zijn betrouwbaarheid en beschikbaarheid, maar er zijn andere niet-functionele eisen die in hoge mate bepalend zijn voor de kwaliteit van het product. **ISO 25010** beschrijft een set kwaliteitseigenschappen (niet-functionele eisen) van software die men als onderwerpen kan onderzoeken om eisen aan de software vast te stellen, afhankelijk van de behoefte van de gebruikers en doelstellingen van het systeem.

Het is belangrijk dat opdrachtgevers zich realiseren dat sommige eigenschappen op gespannen voet staan met elkaar. Hoge eisen aan gebruiksvriendelijkheid kunnen strijdig zijn met hoge eisen aan beveiliging. Bij de formulering van de eisen moet de opdrachtgever hier een keuze in te maken en prioriteiten te stellen.

Om van de in **ISO 25010** geformuleerde kwaliteitseigenschappen tot eisen te komen is een extra stap nodig waarin deze eigenschappen worden voorzien van een meetschaal met daarop criteria. Op deze wijze kan men ook voor software optimale waarden, marges en toleranties aangeven.

⁴ Uniek identificeren moet gelezen worden als een unieke identificatie van de eisen, deze mag numeriek zijn, maar ook alfanumeriek zijn en hiërarchisch.

Er zijn meer eisen die in het verlengde van betrouwbaarheid en beschikbaarheid liggen:

- reactiesnelheid: een te vroege of te late reactie van software is in principe een faalwijze van software. Men zal dus in faaldefinities altijd een tijdsindicatie moeten aantreffen die aangeeft hoe snel een taak uitgevoerd dient te worden;
- foutbestendigheid: hoe robuust is een systeem als de omgeving fouten bevat;
- nauwkeurigheid: de betrouwbaarheid is zo goed als de nauwkeurigheid van de cruciale berekeningen die aan het handelen van software ten grondslag liggen. Als je niet nauwkeurig genoeg bent, kun je daarmee onbetrouwbaar worden;
- begrijpelijkheid: de begrijpelijkheid van de userinterface is van belang wanneer mensen handelingen moeten uitvoeren om het proces tot een goed einde te brengen.

Het beschrijven van de rol van deze kwaliteitseigenschappen in de beoogde taken en use cases is van belang voor de implementatie hiervan. Bijvoorbeeld: als RWS de mens als hersteller wil zien in een technische installatie, dan moeten de handelingen voor die gebruiker begrijpelijk zijn, moet de software die rol faciliteren en is de kwaliteit van de implementatie medebepalend voor de slagingskans van herstelacties. Maar als RWS vindt dat het proces geen menselijke interventie toe mag laten, dan is begrijpelijkheid van de gebruikersinterface dus niet van belang voor de missie of veiligheid van het kunstwerk.

4.1.2 Bepaling faaldefinities

Specifiek voor veiligheids- en missie-kritische systemen werkt men met faaldefinities. Een **faaldefinitie** beschrijft wanneer men een systeem, dus ook software, als gefaald beschouwt en wanneer niet. Zo kan men bijvoorbeeld bij de besturings-PLC's van de afsluitdijk specificeren dat de software als gefaald wordt beschouwd als één van beide deuren niet binnen tien uur gesloten kunnen worden bij maatgevend hoog water via de automatische óf handmatige bediening (veiligheidskritisch). Men kan dan ook beschrijven dat de software ook als gefaald wordt beschouwd als geen van beide deuren via de automatische bediening binnen een kwartier gesloten zijn bij regulier hoog water (missiekritisch). Beide faaldefinities mogen maar met een vastgestelde faalkans aantoonbaar voorkomen, ondanks dat ze wellicht door één stuk software technisch worden gerealiseerd.

De beschrijving wanneer software, een systeem of kunstwerk als gefaald wordt beschouwd, maakt de faaldefinitie een essentieel onderdeel van de specificatie van de software, het beschrijft immers welke functies (taakuitvoeringen) door de software geborgd moeten worden en wat de maximale faalkans is. Daarmee

vormen ze de basis voor de in de **J-STD-016** beoogde identificatie van de veiligheidskritische functies (conform zie **J-STD-016**, §4.2.5). Omdat de software ontwikkelaar niet de context van het hele object kan overzien, moeten deze faaldefinities door de opdrachtgever verstrekt worden.

4.1.3 Bepaling van de beoogde faalkans

Een belangrijke stap in het specificeren van softwarebetrouwbaarheid is de daadwerkelijke kwantitatieve bepaling van de beoogde faalkans voor een specifieke faaldefinitie of een verzameling faaldefinities. Als er nog geen bestaand systeem is, dan moet deze bepaling op basis van een greenfield-bepaling. Als er een bestaand systeem is wat zich bewezen heeft, dan kan het verstandig zijn de faalkans van dat systeem als uitgangspunt te nemen (een brownfield-bepaling). In deze alinea bespreken we beide aanpakken.

Greenfield-bepaling beoogde faalkans

Bij een nieuw te ontwerpen systeem (greenfield-situatie) is er geen ervaring met het systeem, en dus ook niet met de beoogde rol van software daarin. Normaliter zal het totale kunstwerk een faalkans of beschikbaarheid moeten garanderen, en kan er via de RAMS-methodiek een budget voor de desbetreffende functies van systemen worden vastgesteld (conform **Handreiking Prestatiegestuurde Risicoanalyses**).

Brownfield-bepaling beoogde faalkans

Bij de vervanging van een bestaand systeem (brownfield-situatie) ligt het voor de hand om te eisen dat de faalkans van de vervanger niet slechter mag zijn dan van het huidige. Wel is het zo dat de kans aanwezig is dat zelfs bij een kleine aanpassing van software fouten in de software worden geïntroduceerd. Het is dus van belang je zelfs bij zeer kleine wijzigingen/verbeteringen (zoals een hardware upgrade) de vraag te stellen of die eis realistisch is.

In veel situaties is er sprake van een bestaand systeem met bijbehorende oorspronkelijke specificaties en/of veldprestaties op basis waarvan men de beoogde betrouwbaarheid kan bepalen. De ervaring leert dat dit geen eenvoudige opgave is. Een belangrijk uitgangspunt is dat de prestaties van het systeem door de wijziging niet mogen verslechteren. Dat betekent dat als de veldprestaties beter zijn dan de specificaties, het verstandig lijkt om de huidige veldprestaties als basis voor de beoogde betrouwbaarheid te hanteren. Hiervoor is wel nodig dat men een goed beeld heeft van het werkelijke aantal storingen van de software in een object. De realiteit leert dat veel hardwarestoringen afgewenteld worden op de software, waardoor het hanteren van deze slechtere faalkans tot een verslechtering leidt van het gebouwde softwaresysteem. Een vereiste is dan ook om de gegevens die gebruikt worden voor de veldprestaties, op te schonen.

4.1.4 Omgang met common cause falen over het hele object

Een belangrijk onderwerp is het opnieuw inpassen van de faalkans in de RAMS-analyse. Bij stormvloedkeringen worden foutenbomen gebruikt voor de RAMS-analyse. Het vermijden van 'faalkansverlies' is daarin van belang. Doordat er vaak sprake is van mogelijke common cause failures (CCF) met andere systemen in een installatie, bijvoorbeeld met PLC-hardware die al in de installatie aanwezig is, kan het zijn dat in theorie de ene hardwareleverancier andere eisen krijgt dan de andere, omdat bij de ene leverancier er een CCF in het overall object ontstaat. Dit zijn onderwerpen die vroegtijdig in het specificatietraject aandacht behoeven en dus aanleiding kunnen geven voor specifieke eisen die deze CCF moeten adresseren.

4.1.5 Safety Integrity Levels

In de IEC 61508 norm worden vier Safety Integrity Levels (SIL-levels) voor softwaregebaseerde veiligheidssystemen onderscheiden. Elke niveau staat voor een bepaalde mate van gewenste vrijwaring van onacceptabele risico's. In oplopende volgorde horen bij elk niveau dan ook strengere eisen aan de faalkans van software. Bij SIL-4 bijvoorbeeld is er sprake van een faalkans per aanspraak die ligt tussen de 10^{-4} en 10^{-5} . Dat is het niveau dat gehanteerd wordt voor kerncentrales.

De beste aanpak is dan om aan de individuele functies/use cases specifieke door de veiligheidsverantwoordelijke geaccepteerde faalkansen toe te kennen om daarmee het beoogde SIL-level voor een geheel (sub)systeem vast te stellen. Zo wordt sturing gegeven aan het ontwikkelproces, en kan de softwareontwikkelaar ook de slimme verdere decompositiekeuzes maken in het ontwerpproces. Op basis van de eisen aan de faalkans per uur (λ) of de faalkans per aanspraak (Q) kan men het SIL-level bepalen. Hiervoor gelden de volgende tabellen (zie IEC 61508, Deel 1, §7.6.2.9):

Tabel 4.1 SIL-niveaus voor continu werkende systemen (λ)

SAFETY INTEGRITY LEVEL (SIL)	CONTINU/FREQUENT AANGESPROKEN OPERATIEMODUS (KANS OP GEVAARLIJK FALEN PER UUR)
4	$\geq 10^{-9}$ tot $< 10^{-8}$
3	$\geq 10^{-8}$ tot $< 10^{-7}$
2	$\geq 10^{-7}$ tot $< 10^{-6}$
1	$\geq 10^{-6}$ tot $< 10^{-5}$

Tabel 4.2 SIL-niveaus voor op aanvraag werkende systemen (Q)

SAFETY INTEGRITY LEVEL (SIL)	LAAG FREQUENT AANGESPROKEN OPERATIEMODUS (GEMIDDELDE KANS OP FALLEN PER AANSpraak)
4	$\geq 10^{-5}$ tot $< 10^{-4}$
3	$\geq 10^{-4}$ tot $< 10^{-3}$
2	$\geq 10^{-3}$ tot $< 10^{-2}$
1	$\geq 10^{-2}$ tot $< 10^{-1}$

De IEC-norm beschrijft in **IEC 61508** Deel 3 voor elk SIL-level zowel aanbevolen specifieke maatregelen in de software als aanbevolen onderdelen voor het softwareontwikkelp proces waarmee het mogelijk is om de bijbehorende faalkanseis te halen⁵. Het zal duidelijk zijn dat de werkwijze voor SIL-4 aanmerkelijk meer en uitgebreidere aanbevelingen omvat dan voor SIL-1. Daarmee is de keuze voor een te behalen SIL-level dus ook een kosten/baten afweging.

Een stuk software vervult vaak meerdere taakuitvoeringen in meerdere use cases. Bijvoorbeeld, de besturing van een afsluiter handelt de primaire opening van de afsluiter af als dat nodig is, zorgt dat hij dichtstaat als de afsluiter niet nodig is, maar detecteert ook wanneer de afsluiter faalt. Zo'n stuk software moet dan voldoen aan meerdere λ 's en Q's.

Omdat dit soort taakuitvoeringen vaak ook dezelfde code delen (bijvoorbeeld de communicatie naar de afsluiter toe), ontstaat al snel de situatie dat men per stuk software meerdere faalkansen heeft. In dat geval bepaalt natuurlijk de zwaarste eis het regime dat voor het bouwproces wordt gehanteerd. Vanuit technisch oogpunt mogen echter de individuele faalkansen niet vergeten worden.

Hierdoor zijn de volgende overwegingen van belang:

1. Als een softwaremodule of (sub)systeem meerdere functies vervult, kan aan elke afzonderlijke taakuitvoering een specifieke faalkanseis worden gesteld. Bij het bepalen van het van toepassing zijnde SIL-level voor een systeem is de zwaarste eis dominant.
2. Vanuit technisch oogpunt mogen echter de individuele faalkansen niet vergeten worden: die geven richting voor de identificatie van het fail-to-safe-gedrag, aangezien ze aangeven waar de minste pijn geleden wordt bij falen. Door de beoogde faalkansen van de individuele taakuitvoeringen met elkaar te vergelijken, kun je zien waar de fail-to-safe toestand zit (indien aanwezig).

⁵ Het volgen van de aanbevelingen is geen garantie voor het behalen van de bijbehorende software-faalkans. De norm kan dus evenmin gebruikt worden om een bepaalde faalkans aan te tonen.

4.2 Omgang met een-op-een hardware-vervanging van systemen

Binnen Rijkswaterstaat worden veel vervangingen vaak geïnitieerd doordat de PLC-hardware (in de toekomst) niet meer beschikbaar is. Hieronder verstaan we ook het vervangen van hardware door een nieuwere versie van dezelfde hardware (hardware-upgrade).

De ervaring leert dat bij een zuivere hardware-upgrade (dus vervanging door hetzelfde merk en type hardware, maar dan een recentere versie van de hardware/softwareconfiguratie van de PLC) het risico goed te beheersen is, maar daarvoor zijn wel maatregelen nodig om de aantoonbare veiligheid/ beschikbaarheid te beheersen.

Bij een zuivere hardware-upgrade is het namelijk NIET voldoende om alleen de hardware te vervangen. Wijzigingen in de software zijn noodzakelijk omdat de firmware en libraries in de tussenliggende jaren zijn gewijzigd. Ook is de CPU vaak sneller, waardoor er mogelijk timing-problemen kunnen ontstaan. Men moet een modificatietraject doorlopen waarin door middel van een impact-analyse de impact van de wijziging wordt geanalyseerd en het plan van aanpak aangeeft welke processtappen (deels) herhaald moeten worden om de wijziging beheerst door te voeren (zie [IEC 61508](#), deel 1, §7.16 en Deel 3, §7.8 voor een gedetailleerde beschrijving hiervan)

Is een upgrade binnen hetzelfde merk én type niet mogelijk, dan moet in de regel de software (volledig) worden herschreven. Het is dan vaak niet voldoende om alleen toegang tot de broncode te geven: hierin wordt namelijk vaak geleund op proprietary **softwarebibliotheken**, waar andere softwareontwikkelaars geen inzage in hebben. Er moet in dat geval een gedetailleerde functiereconstructie plaatsvinden om de gewenste functionaliteit goed te beschrijven om via een regulier nieuwbouwproject de software te realiseren. Met andere woorden: als een zuivere hardware-vervanging niet mogelijk is, dan dient men het project als een nieuwbouwtraject aan te pakken.

Uitgangspunt is in alle gevallen dat er bij een zuivere hardware-upgrade niet ook functionele wijzigingen worden uitgevoerd. Vanuit het oogpunt van softwarebetrouwbaarheid heeft het sowieso sterk de voorkeur om bewezen software zo min mogelijk te wijzigen. Maar ook omwille van de beheersbaarheid van het project moet worden voorkomen dat functionele wijzigingen gelijktijdig worden meegenomen. Verificatie van de upgrade kan dan plaatsvinden aan de hand van herijkte initiële testplannen en een gerichte vergelijking met de originele hardwareoplossing.

4.3 Activiteiten

Dit hoofdstuk beschrijft de specifieke aandachtspunten bij het opstellen van software-eisen door de opdrachtgever van de softwareontwikkelaar. Hierbij zijn de volgende hoofdactiviteiten van belang.

Hoofdactiviteit 1: Stel functionele en niet-functionele eisen aan de software op een dusdanige wijze op dat ze SMART zijn conform par. 4.1.1.

Beschrijf de faaldefinities van de software, koppel deze faaldefinities aan een beoogde faalkans en bepaal indien mogelijk voor systemen het SIL-niveau.

Deelactiviteit 1.1:	Specificeer de software, en bepaal de faaldefinities van de software (zie paragraaf 4.1.1 en 4.1.2).
Deelactiviteit 1.2:	Bepaal de geaccepteerde faalkans voor (groepen van) faaldefinities (zie paragraaf, 4.1.3 en 4.1.4).
Deelactiviteit 1.3:	Koppel indien mogelijk een SIL-niveau aan deelsystemen (zie paragraaf 4.1.5).

Hoofdactiviteit 2: Gebruik hoofdstuk 9 bij het opstellen van eisen bij aanbestedingen van softwaregerelateerde projecten indien het een aanbesteding betreft.

Hoofdstuk 9 geeft handvatten die helpen bij het opstellen van eisen bij een aanbesteding van een project voor de vervanging van software.

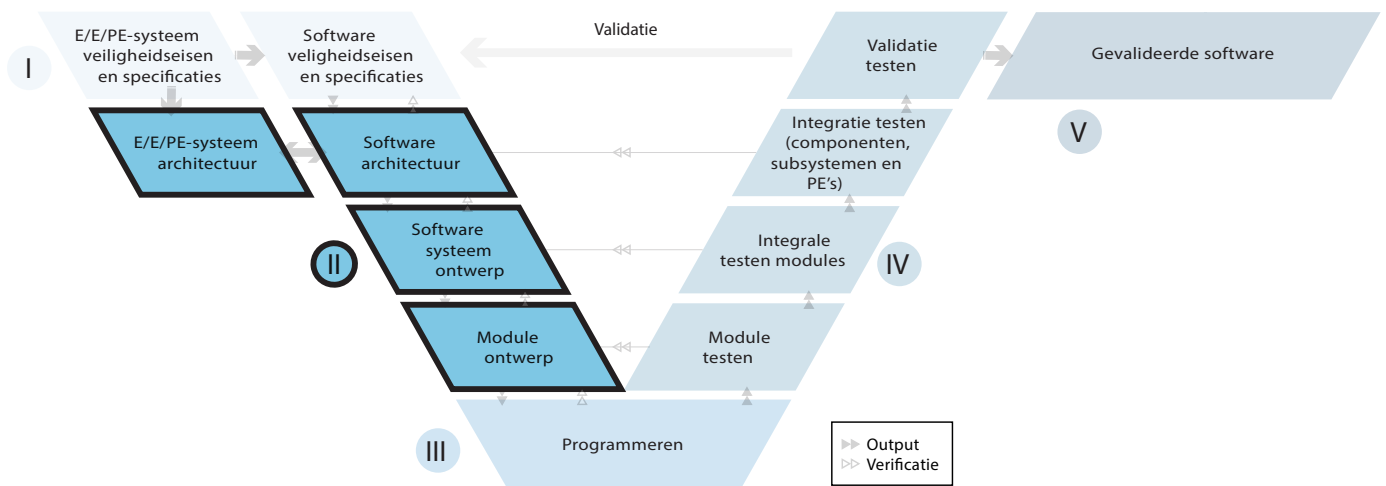
4.4 Op te leveren producten/documenten

Het SE-proces resulteert bij de SRR in documentatie met eisen en specificaties voor systemen en software, conform een SSS/SRS zoals bedoeld in de **J-STD-016**, appendices F.2.2 en F.2.4. Naast de standaard beschrijving van functionaliteit bevat dit ook:

- een indicatie van veiligheidskritische en missiekritische eisen (zoals bedoeld in **J-STD-016**, §4.2.5) door middel van faaldefinities;
- een bepaling van de beoogde faalkans voor (groepen van) faaldefinities.

Als onderdeel van de Critical Design Review (CDR) mijlpaal:

- een bepaling van de SIL-levels waar systemen aan moeten voldoen.

II

5

Fase II: ontwerp van de oplossing

In het ontwerpen van een systeem worden de meest verstrekkende beslissingen genomen, zoals het kiezen van redundantie etc.. Het is ook de omslag van de vraag van de klant (de eisen die in de SSS/SRS zijn vastgelegd) naar de oplossing, waardoor het aantonen van compleetheid van die oplossing essentieel wordt. De hier beschreven aanpak is daarmee voornamelijk van belang voor de ontwerpers van de softwareontwikkelaar, waarbij ook de beoordelaars vanuit de opdrachtgever hier inspiratie kunnen halen.

Het ontwerpproces is een creatief proces, daarom begint het hoofdstuk met de oriëntatiefase, waar de vraag centraal staat of het gevraagde bouwbaar is. Daarna volgt er een paragraaf over de opbouw van de architectuur, met een beschrijving van meerdere overwegingen voor ontwerpers. Dit wordt gevolgd door een beschrijving hoe de kwaliteit van het ontwikkelproces geborgd moet worden. Dit hoofdstuk sluit af met een overzicht van de activiteiten en de deliverables.

Het ontwerpproces is de sleutel tot het omzetten van een vraag/wens van de klant naar een oplossing. Hier verschuift de verantwoordelijkheid dus ook van opdrachtgever naar de opdrachtnemer. Onderdeel van die verschuiving is het kritisch beschouwen van de kwaliteit van de door de opdrachtgever opgestelde eisen. Het is hier uitdrukkelijk de bedoeling dat de opdrachtnemer de opdrachtgever controleert en uitdaagt met scherper geformuleerde eisen te komen als deze niet duidelijk genoeg zijn. Als de eisen helder genoeg zijn om bouwbaar en testbaar te zijn, dan kan het ontwerpproces beginnen.

5.1 Oriëntatie

Het doel van de oriëntatiefase is het ontwikkelen van een gezamenlijk beeld van de oplossing en de eisen die daaraan gesteld worden. Hier legt de opdrachtgever uit wat de doelstelling van het systeem is, en heeft de softwareontwikkelaar het doel om de opdracht zo helder en scherp mogelijk te krijgen.

5.1.1 Acceptatie van de eisen

Voor de aanvang van een project is het noodzakelijk dat de opdrachtnemer de set van eisen toetst op compleetheid, eenduidigheid, bouwbaarheid en testbaarheid. Men kan hier denken aan het proces van de System Requirement Review (SRR)¹.

Een belangrijk onderdeel hiervan is het bespreken/ter discussie stellen van de eisen die veel invloed hebben op het uiteindelijke ontwerp. Het is de rol van de opdrachtnemer om in de SRR de impact van deze eisen te benoemen, denk aan de noodzaak tot trade-offs, hoe de ontwerper kan besluiten wat het optimale ontwerp is. De opdrachtgever heeft in de SRR tot taak de achtergrond toe te lichten en aanvullende informatie aan te dragen om het ontwerpproces te faciliteren. In het algemeen hebben veel beschikbaarheids- en veiligheidseisen veel invloed op het ontwerp. Deze eisen moeten goed met de opdrachtgever worden afgestemd en de onderliggende faaldefinities moeten scherp zijn beschreven. Waar mogelijk worden ook de gevolgen voor het ontwerp en de daarmee gemoeide kosten expliciet besproken. Het doel is samen tot een gedragen oplossing te komen voor de belangrijkste ontwerpkeuzes. Pas als alle eisen tezamen eenduidig, bouwbaar en testbaar zijn, kan men met het ontwerpen beginnen.

Een belangrijk expliciet uitgangspunt hierbij is dat er concrete duidelijkheid van opdrachtgever naar de opdrachtnemer wordt gecreëerd en vice versa, zonder dat de contractuele verantwoordelijkheid van opdrachtnemer en opdrachtgever verwatert.

Die duidelijkheid kan via eenvoudige procesafspraken worden geborgd. Notuleer het besprokene en stel gezamenlijk vast welke informatie een concretisering van de eisen behelst, welke informatie als toelichting is bedoeld en welke opmerkingen suggesties zijn. Het opstellen van een wederzijds geaccepteerd interpretatiedocument is ook zo'n oplossing. Zo voorkom je een bekende valkuil, namelijk dat de opdrachtgever de neiging krijgt terug te grijpen op de vaak wat abstractere eisen van de vraagspecificatie, die vaak voor meerdere interpretaties vatbaar zijn. Het kan bijvoorbeeld zijn dat een gebruikelijke eis vanuit de vraagspecificatie, zoals "alle 1^e orde falen dienen gemitigeerd te worden" in de SRR wordt doorvertaald naar een concrete opsomming van te mitigeren faalwijzen. De abstractere variant is niet-limitatief, en dus niet bouwbaar en testbaar. Als gevolg van de concretisering moeten nieuwe inzichten via een wijzigingsproces ingebracht worden, wat realistisch is in de contractuele verhoudingen en ook resulteert in een betere beheersing van deze vernieuwde inzichten.

¹ Zie SMC Standard **SMS-S-021** 'Technical Reviews and Audits for Systems, Equipment and Computer Software'.

5.2 Systeemarchitectuur

Het ontwerp van een systeem begint bij de architectuur: hoe wordt de functionaliteit opgedeeld in meerdere deelsystemen, en hoe interacteren die met elkaar? Hierbij is het primaire doel dat deelsystemen goed afgebakende delen van de functionaliteit afdekken, waarbij men het principe van “maximale cohesie en minimale koppeling” nastreeft. Maar de architectuur moet zich ook richten op de belangrijkste risico's, waaronder beschikbaarheid/betrouwbaarheid. Tot slot is een correcte beschrijving van dit alles noodzakelijk.

Een architectuur en uitwerking daarvan kan in theorie op papier beschreven worden, maar de gangbare en geaccepteerde aanpak is dat dit in een digitaal SysML model wordt beschreven, bijvoorbeeld door de inzet van Enterprise Architect of vergelijkbare tools. Het op te leveren SSDD (conform **J-STD-016**, Appendix G.2.1) is dan een afgebakende export van het totale model met daarin opgenomen de noodzakelijke onderwerpen, alhoewel een presentatie in een document uiteraard ook mogelijk is. Ongeacht de vorm, blijven de belangrijkste pijlers van een architectuur wel staan: het moet duidelijk zijn hoe de eisen zijn ingevuld en welke beslissingen waarom genomen zijn, en wat het resulterende ontwerp is.

5.2.1 Bepaling van TUBs en de budgettering van faalkans over TUBs

Een vereist onderdeel van de architectuur is de beschrijving (view) van de invulling van beoogde beschikbaarheid/betrouwbaarheid, wat vaak een belangrijke bepalende factor is in architectuurbeslissingen. In deze alinea beschrijven we de eerste de elementaire bouwstenen van de budgettering van faalkans, waarna we de analyse daarvan bekijken.

TOPAAS onderkent TUBs (TaakUitvoeringsBlok): stukken software die bij een bepaalde taakuitvoering betrokken zijn. De bepaling van TUB's kan in sommige gevallen al op architectuurniveau in het SSDD als de veiligheidskritische functies sterk geconcentreerd zijn in specifieke subsystemen in de architectuur. In sommige gevallen kan dit pas in de onderliggende ontwerpen en kunnen de TUBs dus pas worden bepaald in de SDD's.

Ongeacht het moment van vaststellen kan de samenhang van de TUBs gemodelleerd worden via de betrouwbaarheidsnetwerken (Reliability Block Diagram) om zo te toetsen of de budgetten van de TUBs de beoogde faalkans van de functie waarmaken.

Een belangrijke stap in het ontwerpen van missiekritische of veiligheidskritische systemen is de toewijzing van de faalkans aan de verschillende deelsystemen. Voor elke missiekritische/veiligheidskritische taakuitvoering moet de ontwerper een verdeling maken over de verschillende deelsystemen, waarbij ook de andere architecturale overwegingen (zoals separation of concerns en maximum cohesion) bewaakt moeten worden.

Zeker in de architectuurfase is een focus op het realistisch budgetteren van de faalkans van groot belang om de juiste keuzes te maken. In theorie zou men daar vrij complexe RAMS-berekeningen op los moeten laten. De praktijk leert echter dat door relatief eenvoudige aannames voor de betrouwbaarheid van de individuele deelsystemen te combineren met eerder genoemde betrouwbaarheidsnetwerken je een gedegen systeemontwerp kan opzetten. Door het ontwerpproces te beginnen met betrouwbaarheidsnetwerken (Reliability Block Diagram) en realistische aannames/budgetten voor de faalkans per deelsysteem, kan men vrij eenvoudig tot een goede architectuur komen die betrouwbaarheidseisen kan realiseren.

Overwegingen in de systeemarchitectuur en betrouwbaarheid/ beschikbaarheid

De architect beschikt hier over twee basisstrategieën: de kritieke taakuitvoering toewijzen en de benodigde faalkanseisen delegeren, of de faalkans verminderen via een specifieke verdeling en orkestratie van systeemonderdelen (denk aan redundantie via 3-out-of-2 multiprogramming units). In de ontwikkeling en uitwerking van de systeemarchitectuur worden dan ook de eerste keuzes voor de budgettering van Q en λ over de verschillende systemen gemaakt. Het is van groot belang de keuzes bewust te maken en ook expliciet vast te leggen in de desbetreffende SSDD/SDD.

Realistische faalkansbudgetten voor TUBs

Kijken we naar de aannames voor de budgettering van de faalkans, dan is in de praktijk een faalkans van 10^{-2} realistisch, maar brengt een aantoonbare faalkans van 10^{-3} al snel hoge eisen met zich mee, waarvan het de vraag is of een softwareleverancier die eenvoudig kan waarmaken. Voor een aantoonbare faalkans van 10^{-4} is het bijzonder lastig om het daarvoor vereiste proces te realiseren. De machinerichtlijn acht een dergelijk niveau van betrouwbaarheid dan ook onrealistisch. Het is mogelijk wel te realiseren door middel van het betrouwbaarheidsnetwerk: het toepassen van multiprogramming-achtige oplossingen waardoor meerdere componenten gelijktijdig moeten falen om het totale systeem te laten falen. De praktijk wijst uit dat het vaak goedkoper is om twee goede multiprogrammed systemen te bouwen met elk een onafhankelijke faalkans van 10^{-2} dan om één bijna-perfect systeem met een faalkans van 10^{-4} te bouwen. Ook het introduceren van de mens als hersteller, wat inhoudt dat

overgestapt kan worden op manuele bediening als de besturing faalt, kan op vrij eenvoudige wijze een grote verbetering in de faalkans bewerkstelligen.

Single points of failure en graceful degradation

Zeker voor veiligheidskritische en missiekritische toepassingen is het van belang in het ontwerp vast te leggen in hoeverre systemen autonoom kunnen handelen en hoe andere deelsystemen omgaan met het falen van een deelsysteem.

De bijbehorende **ISO 25010** kwaliteitseigenschap is 'foutbestendigheid' (zie par. 4.1.1). Aan de gestelde eisen op dit punt wordt voldaan als de ontwerper rekening houdt met het falen van deelsystemen om zo te voorkomen dat het falen van een deelsysteem uiteindelijk leidt tot het falen van het totale systeem. Deze systeemeigenschap kan actief worden gemodelleerd, en moet dus in ontwerpen getoetst worden door middel van modellering in betrouwbaarheidsnetwerken op functieniveau². De analyse van deze betrouwbaarheidsnetwerken in relatie tot de faaldefinities vormen een essentieel onderdeel van de beoordeling van de architectuur door de opdrachtgever.

Op basis van deze modellering kan ook goed worden gekeken naar 'graceful degradation', het doorfunctioneren met beperkte functionaliteit gedurende een storing. Hiervan is bijvoorbeeld sprake bij lokale deelsystemen die per tunnelsegment in onderhoud genomen kunnen worden zonder dat de gehele tunnel uit bedrijf wordt genomen.

De betrouwbaarheidsanalyse (variërend van een Reliability block diagram tot een Fault Tree Analysis) laat ook zien of bepaalde deelsystemen een Single Point of Failure (SPOF) vormen. RWS eist in de regel dat SPOFs in een object of systeem niet mogen voorkomen, wat inderdaad een streven is maar nooit 100% vermijdbaar is. Een typisch voorbeeld van een dergelijke SPOF is het arbitragesysteem dat voor veel installaties is voorgeschreven. Dit systeem bepaalt welke bedienvorm leidend is. Falen van die component blokkeert alle bedienvormen, wat voor veel functionaliteit tot onbeschikbaarheid zal leiden. Door deze taakuitvoering te decentraliseren en bewust safe defaults te introduceren wordt dit vermeden. In het voorbeeld van het arbitragesysteem werkt dit als volgt: bij het falen van besturingscomponenten wordt toegestaan dat deze op handbediening geforceerd worden overgenomen. Het voor het faalgedrag optimaal verdelen van taakuitvoeringen over (deel)systemen is dan ook een belangrijke taak in het architectuurontwerp en de achterliggende overwegingen moeten goed worden vastgelegd.

² Zie bijvoorbeeld <https://www.openmodelica.org/images/docs/2012-02-Hossain-Nyberg-Rog-ovchenko-Fritzson-mathmod2012-Functional-Safety.pdf> en <https://pdfs.semanticscholar.org/92a6/1b770301444d0d81862618588e0d924d1018.pdf>, die gebaseerd zijn op OpenModelica. Deze tool is rechtstreeks te koppelen aan Enterprise Architect.

Hergebruik van reeds eerder bewezen TUBs

In een architectuur kan het handig zijn reeds eerder bewezen (deel)oplossingen te hergebruiken. De opdrachtnemer heeft ook de plicht dit te onderzoeken (zie [J-STD-016](#), §4.2.4). Dit heeft als voordeel dat het een component kan opleveren met een bewezen betrouwbaarheid. In het geval van hergebruik is het van belang vast te stellen dat componenten geschikt zijn. Daarvoor moet men vaststellen of de omgeving waarin de oplossing succesvol opereerde, zowel technisch als qua beoogde toepassing voldoende overeenkomt met de toekomstige toepassing. Om dit te onderbouwen moet er een impact-assessment aan deze keuze ten grondslag liggen, die beschrijft wat de originele context van het (deel-)systeem is, en wat de beoogde context van het (deel-)systeem is, en wat de afwijkingen zijn (zie [IEC 61508](#), Deel 3, §7.4.2.13).

5.2.2 Beschrijving van de architectuur

Het architectuur-proces leidt tot een beschrijving van de architectuur, die aantoonbaar en compleet de eisen adresseert, van alle kanten gecheckt is op omissies, fouten en impliciete aannames expliciet maakt en bovenal op de beschreven wijze geïmplementeerd kan worden. De [ISO 42010](#) pakt deze uitdaging op door te specificeren dat de beschrijving van de architectuur bestaat uit viewpoints en views, die de stakeholderbelangen afdekken. De afdekking van de gestelde eisen is in ieder geval een van de stakeholderbelangen. Gezien de variatie in stakeholders en hun belangen is er niet één vast template van viewpoints en views op te stellen. Het SDP moet in §5.4.2 de uit te werken viewpoints benoemen in relatie tot de stakeholders en hun belangen (zie [J-STD-016](#), E.2.1). Het SSDD moet ook expliciet de gekozen viewpoints uitwerken in hoofdstuk 4 (zie [J-STD-016](#), G.2.1), waarbij de vereiste paragrafen de minimale set aan views beschrijft.

Een goed voorbeeld van een uitbreiding van de set views is het 4+1 model, dat verschillende views onderscheidt³:

- **logical view:** geeft een beschrijving van de functionele onderdelen van een systeem en de functionaliteit voor de eindgebruiker. Ook geeft deze view de randvoorwaarden voor het goed functioneren van de software en zijn onderdelen (in [J-STD-016](#) termen beschreven in de “§4.1 System components”);
- **development view:** geeft een beschrijving van het systeem vanuit de ontwikkelaar. Deze view beschrijft de organisatie van de software gedurende de ontwikkeling in termen van pakketten broncode, gebruikte standaardbibliotheken van code, compilers, linkers en de onderlinge afhankelijkheden daartussen;

³ De context beschrijving en functionele beschrijving met taakuitvoeringen die als input voor de FTA dienen, kunnen goed ingevuld worden met de logical view in combinatie met de scenario views. De systeem-decompositie beschrijving, nodig voor koppelen van taakuitvoeringen aan hardware in de FTA is prima in te vullen met de physical view.

- **process view:** geeft een beschrijving van alle actieve processen gedurende executie, inclusief alle benodigde onderlinge communicatie, synchronisatie, redundantie en concurrency-control (in J-STD-016 termen beschreven in de "§4.2 Concept of execution");
- **physical view:** geeft een beschrijving van de hardware-infrastructuur (PLC's, servers en netwerken) en de allocatie van de runtime onderdelen daarop, vanuit het perspectief van de system engineer (in J-STD-016 termen beschreven in de "§4.1 System components");
- **use case view/Scenario's:** geeft, door middel van een kleine set voorbeelden (use cases) of scenario's, inzicht in de samenhang tussen de verschillende componenten. Hierbij wordt expliciet niet alleen het primaire scenario beschreven, maar ook de alternatieve scenario's die ontstaan als gevolg van redundantie of monitoring met herstartfunctie (watchdog resets). Deze view moet ten minste alle uit te voeren taken weergeven die voor de betrouwbaarheidsanalyse van belang zijn. De scenario's zullen als basis dienen voor het te bouwen systeem en het testprotocol.

Het verdient sterke aanbeveling een goede set aan views te kiezen en deze als basis voor de paragraaf-opdeling van hoofdstuk 4 van het SSDD te hanteren (in lijn met de tailoring gedachte van de J-STD-016, zie **J-STD-016**, Annex A). Het (retrospectief) inpassen van een goed gedefinieerde set aan views in de bestaande J-STD-016 indeling leidt onherroepelijk tot verwarring en is ook niet in lijn met de voorgestelde aanpak van de J-STD-016.

5.2.3 Vastlegging van ontwerpbeslissingen

Een belangrijk onderdeel van de beschrijving van de architectuur en verdere ontwerpen is het beschrijven van de rationale achter de gemaakte keuzes. Hierin worden de belangrijkste ontwerpbeslissingen vastgelegd, evenals de minder voor de hand liggende keuzes, inclusief de achterliggende overwegingen. Doel hiervan is te voorkomen dat bij toekomstig onderhoud fouten worden geïntroduceerd doordat men de architectuur of onderliggende ontwerpen niet begrijpt.

5.2.4 Traceerbaarheid van eisen

Bij het opzetten van de architectuur is het noodzakelijk de eisen traceerbaar te maken. Er zijn twee soorten traceerbaarheid van eisen:

- **forward traceability:** het structureel vastleggen waar elke eis is geïmplementeerd. Dit is het eenvoudigst te realiseren door middel van een Verification Cross Reference Index, waarbij voor elke eis beschreven wordt waar deze geïmplementeerd is en hoe;
- **backward traceability:** hier gaat het erom vast te leggen dat ontwerpbesluiten door de eisen worden ondersteund en er dus geen functionaliteit wordt ontwikkeld waar geen aanleiding toe is vanuit de eisen.

De kerngedachte bij de 'Forward Traceability' van eisen is dat deze integraal onderdeel is van het ontwerpproces, en zo de compleetheid en gedegenheid van het ontwerp waarborgt. Ook voorziet 'Forward Traceability' de softwareontwikkeling van een helder afgebakend eindpunt. De traceerbaarheidsmatrices vormen daarmee een belangrijke registratie, omdat ze gezamenlijk aantonen dat alle eisen geïmplementeerd worden, wat tevens de essentie is van de scoring van de 11^e TOPAAS metriek die over traceerbaarheid gaat. De J-STD-016 vereist deze vorm van traceerbaarheid van eisen naar alle ontwerpen en testen (zie J-STD-016, §4.2.3). De IEC 61508 beveelt deze vorm van traceerbaarheid aan voor SIL-2, maar laat ruimte om hiermee te stoppen bij de architectuur, het detailontwerp of de code (zie [IEC 61508](#), Deel 3, Appendix A).

De kerngedachte van 'Backward Traceability' is dat er geen overbodige zaken worden gebouwd. De praktijk leert echter dat rechtstreekse 'Backward Traceability' naar de eisen vaak niet haalbaar is, omdat de eisen onvoldoende specifiek zijn. Dit moet dan gecompenseerd worden door een tussenlaag van expliciete ontwerpbesluiten, zodat alle zaken die ontworpen en gebouwd worden omdat ze noodzakelijk zijn voor de oplossing, te traceren zijn.

5.3 Competenties van de ontwerpers

Een ontwerp is zo goed als het ontwerpteam, en daarmee zijn de competenties van de ontwerpers een belangrijk onderdeel van de kwaliteit van het uiteindelijke product. Deze moeten niet alleen goed kunnen ontwerpen en kennis hebben van de gebruikte technologie, maar ook het domein, en de problemen die daar doorgaans in spelen, goed kunnen doorgronden. Dit kan worden gewaarborgd doordat de ontwerpers zelf voldoende ervaring hebben in het domein, óf door ontwerpers in te zetten die die kennis wel hebben in een coachende rol.

Waar het gaat om de inbreng van domeinkennis blijft er altijd een taak liggen bij opdrachtgever. Het proces van SRR (opdrachtgever legt uit, opdrachtnemer stelt vragen) wordt in de ontwerpfasen omgekeerd: in de PDR en CDR legt de opdrachtnemer uit en stelt de opdrachtgever de vragen. De opdrachtgever heeft de verantwoordelijkheid om de opdrachtnemer op domeinkennis te bevragen, vooral in PDR.

Algemene opmerking over Agile-methoden

Projecten bij Rijkswaterstaat kenmerken zich door een sterke nadruk op de aantoonbaarheid van betrouwbaarheid en veiligheid. In de softwaredevelopmentwereld is een werkwijze gestoeld op Agile-principes de standaard. Veel van de elementen daarvan (early integration, daily standup,

visual management, retrospective) zijn één-op-één bruikbaar. Een aantal principes echter niet (emerging architecture en de embracing change, met daarbij de insteek dat ver vooruitkijken niet realistisch is). Alhoewel er aanpassingen mogelijk zijn op de Agile-werkwijze (zoals SafeScrum en ScrumR) zodat deze beter zou passen binnen de context van een Rijkswaterstaat-project, blijft de registratie van aantoonbaarheidsinformatie binnen het proces een probleem. Wij hanteren daarom een waterval-achtige aanpak.

5.3.1 Omgang met Model driven development

In plaats van een aanpak waarbij men handmatig ontwerpen maakt en code schrijft, kan men ook kiezen voor Model driven development (MDD). Dit is een veelbelovende aanpak binnen software engineering om software te ontwikkelen. Zeker omdat binnen het RWS-domein veel objecten gestandaardiseerd worden (door bijvoorbeeld de landelijke tunnelstandaard en de landelijke bruggenstandaard), lijkt het genereren van een oplossing op basis van herbruikbare en bewezen bouwstenen een gezonde aanpak. Door de oplossing te beperken tot het ontwikkelen van een model wordt het project overzichtelijker en dus beheersbaarder. Ook kan men op basis van het wiskundig gesloten model modelverificatie doen en testcases genereren. Hierdoor kan men in een vroegtijdig stadium al de werking van systemen modelleren en testen, wat in de regel de kwaliteit verhoogt, zeker als men gebruik kan maken van codegeneratie en/of bewezen bouwstenen.

Het inzetten van codegeneratie is een architecturale beslissing: het verandert het risicoprofiel ten opzichte van handmatig overzetten, verlegt de allocatie van activiteiten en vereist andere competenties binnen het realisatieproject. De codegenerator zelf dient ook onderwerp van verificatie te zijn.

Een belangrijke wijziging in het risicoprofiel komt voort uit het aantal verschillende mensen dat zich inhoudelijk bezighoudt met de oplossing, wat in het algemeen afneemt: programmeurs kijken niet meer naar de oplossing. Hierdoor neemt ook het aantal onafhankelijke reviewslagen effectief af. Als er een inhoudelijke fout in een model zit, dan zullen alle onderliggende modellen en testen deze voor waar aannemen. Model driven development vereist daarmee een sterkere controle bij dit uitgangsmodel.

5.4 Borging van processen en producten in het ontwerpproces

Om de kwaliteit van een ontwerp te borgen is deels een ondersteuning door tooling verstandig, maar ook het sturen van de inhoudelijke kwaliteit door menselijke controles is van belang.

5.4.1 Eisen traceerbaarheid

Zoals beschreven in paragraaf 5.2.3 is traceerbaarheid van forward traceability van eisen verplicht vanuit de **J-STD-016** en dus voor alle Rijkswaterstaat projecten. Het is verstandig om dit integraal onderdeel van het ontwerp, en dus van de ontwerpreviews, te laten zijn. Het kan ook verstandig zijn om dit onderdeel te laten zijn van de rol van een specifieke rol: de requirements engineer, die de compleetheid van de invulling van eisen bewaakt en registreert.

5.4.2 Ontwerprichtlijnen

Ontwerprichtlijnen bieden input voor het ontwerpproces en een goede ondersteuning van het ontwerpteam en zijn verplicht voor alle SIL-levels (zie ook **IEC 61508**, Deel 3, Tabel A.4). Dergelijke richtlijnen zijn niet bedoeld om beginnende ontwerpers voor beginnersfouten te behoeden, maar dienen meer als een collectief geheugen voor ontwerpers, waarin eerdere ervaringen met oplossingsrichtingen zijn opgeslagen. Ze kunnen bijvoorbeeld gebruikte ontwerpoplossingen bevatten voor veelvoorkomende problemen, en de ervaringen die daarmee zijn opgedaan (zogenaamde architectuurpatronen). Ook kunnen ze afgeraden oplossingen bevatten (ook wel anti-patterns genoemd). De minimale ondergrens van richtlijnen die moet worden opgenomen ligt vast in de IEC 61508 (zie **IEC 61508**, Deel 3, Tabel B.1).

5.4.3 Ontwerpreviews

Een ontwerpreview vervult een belangrijke rol bij de borging van de kwaliteit van een ontwerp (zie **IEC 61508**, Deel 3, Tabel B.8). Thema's die hierin minimaal aan de orde komen, zijn:

- voldoet het ontwerp aan de eisen?
- is het ontwerp conform de ontwerprichtlijnen en processen tot stand gekomen?
- wat zijn de risico's die voortkomen uit het ontwerp?
- is het ontwerp testbaar?
- is het ontwerp bouwbaar?

Aanwezigen die bij een dergelijke review betrokken zijn, nemen inhoudelijk verantwoordelijkheid voor deze thema's.

Inhoudelijk zijn er overigens ook andere inhoudelijk uitgebreidere methodes beschikbaar, zoals de CDR vanuit **SMS-S-021** en SEI's **ATAM**. Het verdient aanbeveling om inhoudelijk te kijken welke onderwerpen hieruit relevant zijn. Qua proces helpt het Fagan-inspectieproces bij het verbeteren van de effectiviteit van de reviews en het toepassen hiervan wordt dan ook sterk aanbevolen. De essentie van Fagan-inspecties is dat iedere reviewer vanuit een andere invalshoek naar het document kijkt, en de specifieke rol die de auteur en de moderator daarin hebben. Binnen de inspectie wordt de aandacht gericht op het vinden van 'major' fouten, waarvan tijdige reparatie een grotere hoeveelheid rework voorkomt. Hierdoor is het mogelijk documenten met meer diepgang te inspecteren. Het Fagan-inspectieproces zorgt ervoor dat eerst al het commentaar wordt geïnventariseerd en gecategoriseerd, en dat alleen (discussie)tijd wordt besteed aan essentiële discussiepunten.

Het is verstandig om naast mensen uit het team van de softwareontwikkelaar ook de opdrachtgever en eventuele domeinexperts te betrekken bij de review van de architectuur, om zo ook te borgen dat de eisen juist zijn geïnterpreteerd en correct zijn doorvertaald naar het architectuurontwerp. Het doel hiervan is dus vast te stellen of het architectuurontwerp voldoet aan de eisen. Een te beheersen risico is dan wel dat de opdrachtgever mogelijk zal willen streven naar een nog veel beter product, waardoor deze vorm van 'gold plating' al snel oneindige reviewsessies kan opleveren.

5.4.4 Independent Verification and Validation (IV&V)

Naast procesmatige borging kan men ook kijken naar onafhankelijke verificatie en validatie (zie **J-STD-016**, §5.23). Indien men dit toepast moet men dit vastleggen in het SDP in §5.23 (zie **J-STD-016**, E.2.1). Externe partijen (zoals bijvoorbeeld SIG, Expleo, IFsQ en Valori/Omnext) bieden diensten aan om de kwaliteit van ontwerpen en testplannen van een project inzichtelijk te maken. Doel hiervan is om onafhankelijk te laten vaststellen dat producten (of processen) aan hun kwaliteitscriteria voldoen. Kernvragen hierbij zijn of eisen daadwerkelijk zijn aangetoond, of documenten compleet, duidelijk en consistent zijn, etc. Door deze controles buiten de reguliere organisatie te plaatsen, spelen de aannames die ontwerpers normaal maken, geen rol, wat de kwaliteit ten goede komt.

Een discussiepunt is hoe onafhankelijk een IV&V-organisatie moet zijn. Tot en met SIL-2 is een andere afdeling van de organisatie acceptabel, vanaf SIL-3 moet dit een externe partij zijn (zie **IEC 61508**, Deel 1, §8.2.18).

Om 'besmetting' met de ontwerpaannames te voorkomen is het van belang dat de IV&V-organisatie deels zelf zijn informatie vergaart bij de opdrachtgever.

5.5 Activiteiten

Hoofdactiviteit 1: De opdrachtnemer toetst in de oriëntatiefase de vraagspecificatie en stelt deze, waar nodig, ter discussie om tot een bouwbare en testbare set aan eisen te komen. Leg de resultaten vast in een gezamenlijk interpretatiedocument. (zie par. 5.1).

Het is van belang dat de opdrachtnemer uiteindelijk de eisen kan accepteren, waarbij bouwbaarheid en testbaarheid in beschouwing zijn genomen. Daarnaast is het van belang dat de opdrachtgever na de oriëntatiefase weet waar het systeem aan moet gaan voldoen.

Hoofdactiviteit 2: Stel de systeemarchitectuur dusdanig op dat die invulling geeft aan de vraagspecificatie en toon aan door middel van modellering dat de TUBs gezamenlijk invulling geven aan de gestelde veiligheids- en missie-kritische-eisen.

Onderdeel van deze activiteit is de toewijzing van eisen aan deelsystemen en aantonen dat de opdeling van deelsystemen de beoogde faalkans waar kan maken door middel van betrouwbaarheidsnetwerken (Reliability Block Diagram). Ook gedetailleerdere faalkansanalyses kunnen een manier zijn om het effect van toewijzingen goed te beschouwen en single-points-of-failures te identificeren.

Deelactiviteit 2.1: Modelleer de faalkans over de TUBs door middel van faalkans-analyse methoden (zie paragraaf 5.2.1).

Deelactiviteit 2.2: Stel een duidelijke architectuurbeschrijving op en gebruik daarbij expliciete stakeholders en verschillende viewpoints (zie paragraaf 5.2.2).

Deelactiviteit 2.3: Leg ontwerpkeuzes expliciet vast (zie paragraaf 5.2.3).

Deelactiviteit 2.3: Hou eisen traceerbaar naar ontwerpen (Paragraaf 5.2.4).

Hoofdactiviteit 3: Voer een goede ontwerppreview uit en gebruik hiervoor bekende methoden, zoals Fagan-inspecties (zie par. 5.4.3).

Hoofdactiviteit 4: Borg processen en producten door het toepassen van een goed intern kwaliteitssysteem.

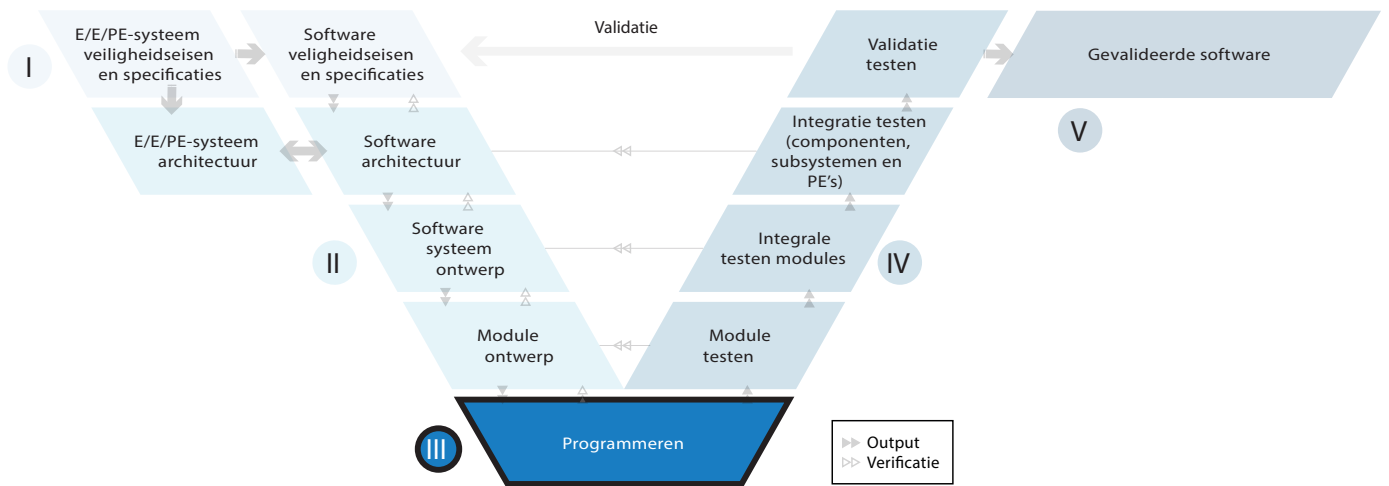
5.6 Op te leveren producten/documenten

Bij de PDR dient er al voldoende informatie te zijn om de volgende producten te leveren:

- Software Developmentplan (SD) (herziene versie) op basis van een aangescherpte eisenset en op basis van ontwerpkeuzes die in het SSDD gemaakt zijn;
- Master Testplan (MTP), herziene versie;
 - validatieplan softwarebetrouwbaarheid.
- PDR verslag(en)

Bij de Critical Design Review (CDR) mijlpaal zijn de volgende producten opportuun:

- Architectuur/Systeemontwerp (SSDD)
- Hazops/Foutenboom analyse (FTA)
- (bijdrage aan) Product Risico analyses
- Detailspecificaties (SRS)/Detailontwerp (SDD)
- (Review van) Testbeschrijvingen (STD)
- CDR verslaglegging (mijlpaal)

6

Fase III: Realisatie

De realisatie van de software vindt plaats op basis van het Ontwerp. De ontwikkelmethodiek (up-front design of iteratief) bepaalt of deze fase parallel kan lopen aan het ontwerp. Belangrijk is dat zowel het ontwerp als de software onder configuratie management staan en te allen tijde aan elkaar gerelateerd kunnen worden.

Dit hoofdstuk, bedoeld voor technisch managers en software developers beschrijft dat er in deze fase twee bronnen van fouten zijn. Enerzijds kunnen fouten 'geïmporteerd worden' middels bestaande tools en gebruikte bibliotheken, die of zelf fouten bevatten, of verkeerd gebruikt worden. Anderzijds is programmeren mensenwerk en zullen deze mensen fouten maken: een QA proces met reviews en inspecties is dus geboden. Dit proces qua effectiviteit geoptimaliseerd te worden ondersteund met analyse tooling.

Speciale aandacht is nodig indien een proces is gekozen waar (deels) automatisch code wordt gegenereerd. Dit vermindert de kans op menselijke fouten, maar verhoogt de impact van fouten in het ontwerpproces en generatietools.

6.1 Ondersteunende tools en softwarebibliotheken

Softwarebibliotheken en ondersteunende (**software development**) **tools** hebben invloed op de software, en moeten dus ook beheerst worden. Eerst gaan we in op de zekerheid van de kwaliteit van standaardcompilers, dan bespreken we de inzet van de **compiler**, dan gaan we in op generatietools en uiteindelijk bespreken we gehanteerde softwarebibliotheken.

6.1.1 Zekerheid van de kwaliteit van de compiler

De **compiler** zet de broncode om in executeerbare code voor een specifiek target platform. Voor veiligheidskritische code is het gebruikelijk om code-optimalisaties in een compiler uit te zetten, omdat de vaak complexe optimalisatieslag als potentiële bron van fouten wordt gezien. Ook moeten ontwikkelaars de kwaliteit van de compiler zelf goed in beschouwing nemen; een kritische blik op de herkomst en het track-record van de compiler is noodzakelijk. Er zijn compilers die (veelal door TÜV) zijn gecertificeerd voor een bepaald SIL-niveau. Tot SIL-2 is het heel acceptabel om een compiler te gebruiken waarmee een ontwikkelaar en de industrie goed bekend zijn, en waar men dus de problemen wel van kent. Een **compiler** dient te worden gebruikt met een safe subset van de gebruikte

programmeertaal: een set van instructies waarvan is vastgesteld dat deze goed functioneren (bijvoorbeeld door intensief gebruik) en geen onverwachte bijeffecten hebben. De safe subset moet expliciet vastgesteld te zijn en wordt doorgaans beschreven in een codeerstandaard en expliciet geborgd via reviews en/of statische code-analysetools.

Bij alle **compilers** dienen de gebruikte compiler settings onder hetzelfde QA regime te staan als de code zelf: gedocumenteerd, onder versiebeheer en geverifieerd. Bij gecertificeerde **compilers** gebruikt men in principe een validatieset: een stuk broncode dat bij wijze van test gecompileerd kan worden en waar de uitkomst van bekend is. Zo kan men door middel van een goed gekozen test aantonen dat alle instellingen goed staan en er geen gekke dingen zijn gebeurd met de compiler en/of gebruikte **softwarebibliotheken**.

6.1.2 Zelfgemaakte generatietools

Als men voor een project zelf generatietools bouwt (of laat bouwen) dan is dit product ook onderdeel van het project. Hier maken we onderscheid tussen twee soorten ondersteunende tools:

- **on-Line tools** (in de IEC 61508 ook wel T1 en T2 supporting tools genoemd). Denk daarbij aan runtime interpreters en vergelijkbare oplossingen;
- **off-line tools** (in de IEC 61508 ook wel T3 supporting tools genoemd). Hierbij moet je denken aan zelfgebouwde converters die compileerbare code genereren, zoals de omzetting van I/O-lijsten naar typicals, etc.

Dit soort ondersteunende tools dienen beschouwd te worden als 'productiecode' en dienen onder hetzelfde QA regime te vallen (zoals zelfstandig specificeren en verifiëren). Met name (beperkingen aan) de input, als ook de output. Voor conversietools moet je denken aan compilertechniek, en dan is een minimumvereiste in de vorm van het ontwikkelen van een LL1-grammatica van de verwachte input wel noodzakelijk.

Online tools moeten aan dezelfde verificatie worden onderworpen als de rest van de oplossing: ze vormen immers een integraal onderdeel van de totale oplossing. Omdat ze in de oplossing zeer waarschijnlijk bij meerdere componenten/TUB¹s ingezet worden, leveren ze mogelijk zelfs een common-cause bijdrage aan de faalkans.

¹ TUB=Taakuitvoeringsblok, zie ook TOPAAS

Offline tools zijn eenvoudiger te beheersen: dit zijn vrij vaak conversie-achtige tools waarvan het grootste risico is dat ze code produceren die op onmerkbare wijze niet goed functioneert. Dit wordt deels gemitigeerd door:

- te zorgen dat de converter geen output produceert als er fouten in de input worden geconstateerd;
- het conversieproces inhoudelijk te testen, wat betekent dat op basis van een bestand met alle mogelijke constructies een vooraf gedefinieerde output wordt genereerd;
- de output van deze tools inhoudelijk te (laten) reviewen, eventueel met een met een representatieve steekproef;
- de tools onder versiebeheer te houden en te waarborgen dat de geproduceerde code met goedgekeurde versies van de tools is geproduceerd;
- het testen van de geproduceerde code.

Advies: ervaring leert dat conversietools handig zijn en dus vaker gebruikt worden. Met breder gebruik treedt het gevaar op, dat het tool wordt ingezet buiten haar ontwerp. Het is dus noodzakelijk om de mogelijke input te specificeren en te controleren.

6.1.3 Softwarebibliotheken

Softwarebibliotheken zijn voorgecompileerde, door andere partijen stukken ontwikkelde software en vinden we als onderdeel van de **compiler** (engineering station) of op het gebruikte target platform. Door het intensieve gebruik is dit vaak een zeer betrouwbare functionaliteit. Wel moet je vooraf zekerstellen dat de functionaliteit gebruikt wordt zoals die bedoeld is, en er bijvoorbeeld geen onnodige afhankelijkheden gecreëerd worden: een binnen een SCADA gebruikte softwarebibliotheek die verwacht dat alarmen gekwiteerd moeten worden voordat processen in gang gezet kunnen worden.

Richt wat betreft software bibliotheken patch- en configuratie management in. Documenteer expliciet welke bibliotheken gebruikt worden en waarom. Tevens of deze bibliotheken inderdaad intensief gebruikt worden en up to date zijn. Wat betreft het configuratiemanagement is het van belang goed in kaart te hebben welke functies van **softwarebibliotheken** gebruikt worden, met name om bij updates van de softwarebibliotheken te kunnen toetsen of daar wijzigingen in hebben plaatsgevonden. Er zijn gevallen bekend waarbij wijzigingen in softwarebibliotheken de oplossing nadelig beïnvloeden. Dus het upgraden van bibliotheken dient met beleid te worden uitgevoerd en vereist vaak een regressietest om zeker te stellen dat er niet ongemerkt fouten worden geïntroduceerd.

6.2 Externe borging codekwaliteit door externe partijen

Externe partijen (zoals bijvoorbeeld SIG, Expleo, IFsQ en Omnext) bieden diensten aan om de kwaliteit van de broncode van een project inzichtelijk te maken. In de praktijk zien we dat SIG met name naar codemetriekeken kijkt die van belang zijn voor het onderhoud van de broncode. Wanneer je structureel de omvang en complexiteit monitort, krijgt je een beeld waar de complexiteits hotspots van de oplossing zitten. Wel moet worden opgemerkt dat de definities van dergelijke partijen vaak afwijken van die welke bij TOPAAS gebruikt worden. Zeker als het om omvang en complexiteit van de software gaat. De door deze partijen geproduceerde getallen zijn niet direct bruikbaar voor TOPAAS-analyses.

Codemetriekeken zijn statistieken en geven dus vooral een terugkoppeling op procesniveau. Een software component met 'lage cijfers' kan duiden op te hoge werkdruk of te laag trainingsniveau van de ontwikkelaars. Statistieken zijn op zichzelf niet te gebruiken als goedkeuringscriterium voor het product.

We tekenen hierbij wel aan dat alle genoemde organisaties relatief weinig ervaring met PLC-oplossingen hebben.

6.3 Activiteiten

Hoofdactiviteit 1: Borg de kwaliteit en de toepasbaarheid van de compiler of zelfgemaakte generatietool

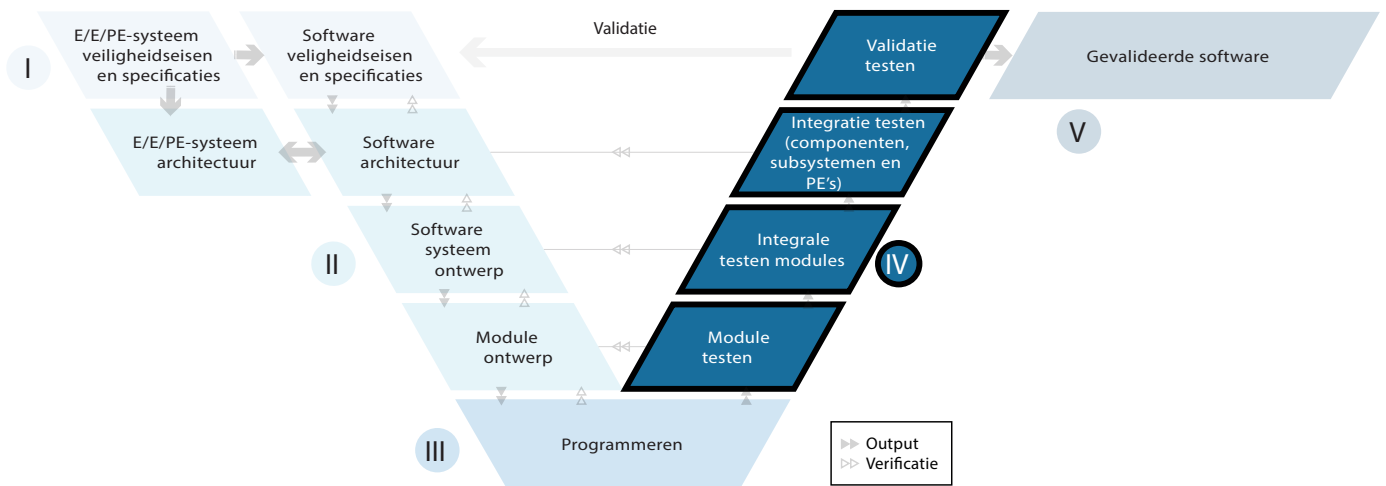
Hoofdactiviteit 2: Richt patch en configuratiemanagement in op software bibliotheken

Hoofdactiviteit 3 (indien mogelijk): Pas externe borging van codekwaliteit toe door gebruik van externe partijen, geïntegreerd met code reviews en inspecties

6.4 Op te leveren producten/documenten

Realisatiefase:

- Software Development Plan (sectie 5.2) met uitleg welke **compiler** en welke software bibliotheken gebruikt worden
- Software Version Description (of configuration audit rapport)

7

Fase IV: Testen

Testen is een integraal onderdeel van softwareontwikkeling. Het draagt bij aan de betrouwbaarheid van software en levert inzicht in de gerealiseerde kwaliteit en de risico's voor ingebruikname. Daarmee speelt testen een rol in elke fase van het V-model: ter linkerzijde in testplanning en -ontwerp, ter rechterzijde in testuitvoering en evaluatie. De verschillende stappen van het testproces worden in de volgende paragrafen beschreven. Daaruit blijkt op welke manier het testproces bijdraagt aan het behalen van softwarebetrouwbaarheid én aan het meten daarvan. De volgende onderwerpen komen aan de orde:

- testorganisatie en de algemene strategie, testplannen en verschillende testsoorten en regressietesten;
- testdekkingsgraad en de manier waarop dat bepaald wordt;
- het gebruik van testomgevingen en de principes van OTAP;
- het registreren van resultaten;
- de relatie met releasemanagement.

Het testtraject levert een rapportage op over bevindingen en daaruit afgeleide risico's, maar ook de gebruikte testware (ontwerpen, scripts, data).

Het hoofdstuk is van belang voor het opzetten van een gestructureerd testtraject en daarmee interessant niet alleen voor testengineers maar ook voor het IPM management en software engineers.

7.1 Onafhankelijkheid van de testorganisatie

Testers controleren de kwaliteit van de producten van de ontwikkelaars, en moeten daarom onafhankelijk van de ontwerpers en het ontwerp opereren. Dit geldt voor alle activiteiten die V&V-gerelateerd zijn. De IEC 61508¹ vereist voor SIL-2 dat de onafhankelijkheid minimaal op persoonsniveau geborgd moet worden, en bij systemen met een hoger SIL-niveau moet zelfs een onafhankelijke afdeling of organisatie worden ingeschakeld.

Het doel van deze scheiding is het voorkomen van groepsdenken, waarbij (foutieve) aannames van ontwerpers door testers worden overgenomen. Door de ontwerpen en testen van hetzelfde niveau gelijktijdig en onafhankelijk te

¹ Zie IEC 61508, deel 1, §8.2.18

beschrijven (ook een vereiste van de IEC 61508²), kan de softwareontwikkelaar dit ook borgen. Het detecteren van interpretatieverschillen in ontwerp en testen is dan typisch een onderdeel van de kruislingse reviews van de documenten nadat deze documenten beide af zijn. Deze aanpak vereist dat vanuit hetzelfde uitgangspunt zowel ontwerp als test uitgewerkt moet kunnen worden.

7.2 Teststrategie

Een belangrijk onderdeel van een **teststrategie** is het methodisch bepalen van de wijze, het moment en de diepgang van de testen. Voor systemen met veiligheidseisen en/of beschikbaarheidseisen is de faalkansanalyse daarbij leidend. De complexiteit van software is in die systemen dermate hoog dat het volledig doortesten van alle toestanden waarin de software zich kan bevinden, praktisch onmogelijk is. Projecten hebben niet oneindig veel tijd en geld tot hun beschikking en dus is het noodzakelijk om een prioritering aan te brengen. De meest gebruikte methode daarvoor is Risk Based Testing (RBT): testinspanning wordt verdeel aan de hand de kans op defects en de schade die dat met zich meebrengt. Niet-(veiligheids)kritische functies zijn daarbij ondergeschikt aan de (veiligheids)kritische functies. Deze teststrategie moet ook worden meegenomen in het ontwerpproces. Zo kunnen speciale testinterfaces worden ingevoegd om anders onmogelijke testen effectief uit te voeren.

Beproefde werkwijzen zoals T-Map hanteren een Product Risico Analyse (PRA) om de prioritering van testen te bepalen, iets wat ook door de IEC 61508 ook als strategie wordt ondersteund. Het uitvoeren van een PRA is dus noodzakelijk voor veiligheids- en missie-kritische systemen.

Voor een dergelijke PRA moet per beschikbaarheids-/veiligheidsrisico bepaald worden:

1. wat de sequentie aan gebeurtenissen is die aanleiding geven tot gevaarlijk gedrag;
2. hoe groot de kans van optreden is;
3. wat de gevolgen van optreden zijn.

In essentie is een PRA een vorm Failure Mode, Effect (and Criticality) Analysis (FME(C)A) of een HAZard and OPerability studie (HAZOP) waarmee de impact vastgesteld kan worden. In een PRA moeten minimaal de volgende impactcategorieën worden onderscheiden:

1. **catastrofaal falen:** falen met vele doden en/of brede economische / maatschappelijke impact tot gevolg;

² Zie IEC 61508, deel 3, §7.4.7.1, §7.4.8.1, §7.9.2.1

2. **veiligheidskritisch falen:** falen met enkele doden of lokale economische/maatschappelijke impact tot gevolg. Hieronder vallen de faalwijzen waarbij de machineveiligheid in het geding is;
3. **kritiek falen:** falen van het object zonder direct effect op de veiligheid van mens en omgeving, maar wel met (langdurige) onbeschikbaarheid tot gevolg;
4. **hoge ernst:** schade aan het object die het functioneren in de toekomst belemmert.

Op basis van een dergelijke risicoanalyse is initieel het te realiseren faalkansniveau per taakuitvoering beschreven, waarna deze ook op basis daarvan getest moet worden. Voor de kans van optreden wordt vaak de complexiteit en omvang van de uitvoerende software als een proxy gehanteerd. Alhoewel op (deel)systeemniveau het maximale niveau bepaald wordt, kan/moet men dus per (veiligheids)kritische functie differentiëren in het testregime.

Vanuit de **IEC 61508** wordt voor SIL-2 wordt voor veiligheidsfuncties de volgende ondergrens aangegeven voor de teststrategie:

- Voor unit-tests:
 - dynamische analyse en testen, en dan specifieker het bepalen van de testgevallen op basis van grenswaardeanalyse;
 - er moet gebruik gemaakt worden van 'Functional and Black Box testing', en meer specifiek van equivalentieklassen van input-parameters en grenswaardeanalyse.
- Integratietesten:
 - er moet gebruik gemaakt worden van 'Functional and Black Box testing', en meer specifiek van equivalentieklassen van input-parameters en grenswaardeanalyse.
- Acceptatietesten:
 - er moet gebruik gemaakt worden van 'Functional and Black Box testing', en meer specifiek van equivalentieklassen van input-parameters en grenswaardeanalyse.

7.3 Bepaling dekkingsgraad testen

Een belangrijk onderdeel van elke teststrategie is het bepalen van de minimale dekkingsgraad van testen. Middels een methodische testaanpak kan een requirements, design coverage of code coverage metriek worden opgenomen. Denk bijvoorbeeld hierbij aan een stuk software waarbij het gedrag is gespecificeerd via een state machine: de dekkingsgraad van testen kan op basis van alle transities en grenswaarden van de zogenaamde guards worden ingesteld. In de IEC 61508 gaat men uit van een code coverage van 100% (óf entry points óf statements óf branches óf condities) voor het testen van units. Hierbij hanteert men wel het 'Comply or Explain'-principe: als het niet mogelijk

is de dekking te realiseren moet er een verklaring worden opgesteld die uitlegt welke situaties niet getest worden en welke aanvullende maatregelen zijn genomen om de daardoor ontstane risico's te mitigeren.

Op testen die zich op hogere abstractieniveaus bevinden, zoals SAT en FAT, wordt de dekking uitgedrukt in function-coverage waarbij een lagere dekking vaak acceptabel is vanuit de IEC 61508 op basis van het "Comply or Explain" principe: het is in de regel niet haalbaar om in een keten alle vertakkingen van functies te raken.

7.4 Tracerbaarheid van eisen naar testen

Bij het opzetten van de testplannen is het noodzakelijk de eisen traceerbaar te maken naar de testplannen. Dit gebeurt door middel van 'Forward Traceability'. De kerngedachte is dat zo eenvoudig kan worden aangetoond dat aan de eisen is voldaan, wat van groot belang is voor de acceptatie door de opdrachtgever. Een beschrijving van de manier waarop de eisen met betrekking tot de betrouwbaarheid van de taakuitvoering zijn ingevuld, een resultaat van het ontwerpproces, vormt hier een belangrijk onderdeel van om het belang van deelsystemen te bepalen.

Dit is ook de essentie achter de TOPAAS-scoring: als alle eisen expliciet en aantoonbaar getest zijn, geeft dat vertrouwen in de goede werking van de oplossing. De IEC 61508 beveelt deze vorm van traceerbaarheid aan voor SIL-2, maar laat ruimte om hiermee te stoppen bij de verschillende testniveaus.

7.5 Testomgevingen

Er zijn in een project vaak meerdere testomgevingen in gebruik, de OTAP-straat. OTAP staat voor Ontwikkeling, Test, Acceptatie en Productie. Unit-testen worden veelal in de ontwikkelomgeving uitgevoerd (vaak geautomatiseerd). Alle integratietesten worden in de testomgeving uitgevoerd en de acceptatietesten in de acceptatieomgeving. Uiteindelijk wordt de software op de productieomgeving geïnstalleerd. Een softwareversie 'promoveert' dus van de ene omgeving naar de andere.

Er worden geen specifieke eisen aan deze omgevingen gesteld, behalve dat ze technisch geschikt moeten zijn voor het uitvoeren van de tests waarvoor ze bedoeld zijn. In het algemeen geldt dat de A-omgeving representatief moet zijn voor productie, gerelateerd aan de specifieke testdoelen. In theorie zou de A-omgeving technisch zo dicht mogelijk bij de P-omgeving moeten komen om zo, tijdens de integratie van het systeem in het object, te kunnen focussen op fouten vanuit het aansluitschema. De acceptatieomgeving lijkt dan ook in alle essentiële configuratie-items op de productieomgeving. Dat betekent dat hier

ten opzichte van de testomgeving ook geen 'vervuiling' bestaat in de vorm van bijvoorbeeld diagnose-tooling, en dat de relevante interfaces exacte replica's zijn van de productieomgeving. Opgemerkt wordt wel dat de praktijk vaak weerbarstig is: het gedrag van werktuigen en sensoren die onder fysieke load daadwerkelijk handelingen verrichten/monitoren is vaak op subtiele wijze anders dan de test-stubs. Een realistische testomgeving, zeker voor een A-omgeving, is wel degelijk relevant, maar het belang ervan kan ook overdreven worden. Daarmee bedoelen we bijvoorbeeld dat performance testen op de A-omgeving alleen zinnig zijn als die omgeving ook qua performance representatief is voor P. Security en PEN-testen worden om die reden zelden in een A-omgeving uitgevoerd, omdat het praktisch onmogelijk is die omgeving op specifiek die aspecten representatief te krijgen voor P. Bij veel systemen kan men volstaan met een hele serie schakelaars en een goed draaiboek voor de simulatie van een productieomgeving. Een praktisch aandachtspunt is wel het introduceren van false-positives, zeker als het om performance en timing van het systeem gaat. Het is dus bij een analyse van de representativiteit van een testomgeving van belang om vast te stellen of de afwijkingen ten opzichte van de P omgeving onterecht tot goedkeuring kunnen leiden, en hoe dat risico gemitigeerd kan worden.

De acceptatieomgeving valt, net als de rest van de OTAP-straat, onder configuratie- en wijzigingsbeheer inclusief onderliggende CI's zoals ATE's (Automated Test Equipment) of werktuigen ten behoeve van simulatie. Acceptatietesten vinden zowel plaats op de werking van het geïntegreerde systeem alsook op de uitrol en rollback.

Noodzaak van het in stand houden van de A-omgeving

Op basis van de 'Cybersecurity implementatierichtlijn objecten RWS' is men in de praktijk verplicht om na oplevering van de productieomgeving de acceptatieomgeving in stand te houden ten behoeve van analyse en het faciliteren van upgrades. Traditionele aanpakken waarbij de A-omgeving gepromoveerd wordt naar de P-omgeving, leveren in dat opzicht gelijk een probleem op.

7.6 Registratie van testresultaten

Een belangrijk onderdeel van de herhaalbaarheid van testen is het vastleggen van gegevens. Uit de praktijk blijkt dat een combinatie van geautomatiseerd testen en logging op dit vlak het meest effectief is. Handmatig testen is onvermijdelijk (denk aan power cycles, opstart, gedrag bij losse connectoren), maar de vastlegging van gegevens moet even secuur gebeuren als een automatisch script zou doen.

De IEC 61508 schrijft voor dat van alle units, subsystemen en systemen moet worden bijgehouden aan welke testen ze onderworpen zijn, wat de resultaten zijn, welke (testontwerp- en acceptatie-)beslissingen genomen zijn en welke

afwijkingen zijn ontdekt. In praktijk betekent dit dat deze test-ontwerpkeuzes vastgelegd moeten worden in STD's, en de eindresultaten van testen moeten worden geregistreerd in het Software Test Report (STR). Deze resultaten worden vervolgens via het configuratiemanagementsysteem gekoppeld aan een specifieke versie van het configuratie-item. Op deze wijze ontstaat er, na herhaalde integratie en testen, een structuur in het configuratiemanagementsysteem waarbij de bewijsvoering voor vrijgave automatisch wordt opgebouwd.

Om betrouwbaarheids-groeimodellen te kunnen toepassen (zie Bijlage B) moet van testintervallen tevens worden bijgehouden op welke tijden een interval is gestart en geëindigd en op welk moment defecten zijn opgetreden. Waar van toepassing moet daarbij bekend zijn of dit geautomatiseerde (test)runs waren, hoeveel parallele operaties er zijn gestart en/of hoeveel gebruikers er gelijktijdig handelingen met het systeem verrichtten.

7.7 Afhandeling van afwijkingen

Een **afwijking** is een afwijking van de waargenomen resultaten ten opzichte van de verwachte resultaten, en deze worden meestal vastgelegd tijdens het testen. Het detecteren van een afwijking is de primaire start van een analyse. Deze analyse moet uitwijzen of er sprake is van een verkeerde verwachting bij de testers of dat de implementatie door de ontwikkelaars niet klopt. Na deze stap wordt de echte oorsprong van de fout opgespoord. Als de implementatie niet kloppend is ten opzichte van het ontwerp, is dit een **issue** die geïnjecteerd is in development, gevonden in een test.

Voor de classificatie van de afwijkingen wordt sterk aanbevolen de classificatie van de Product Risico Analyse (PRA) over te nemen zodat overal in het project dezelfde classificatie gehanteerd wordt.

Ongeacht of de afwijking nu wel of niet conform specificatie is, legt de **IEC 61508** hier de verplichting op om vooraf vast te stellen of het corrigeren van de issue niet meer risico introduceert dan het wegneemt. Dit is dan ook een vereiste aan het afhandelingsproces dat in het SDP of Master Testplan (MTP) vastgelegd dient te zijn, waarbij in het geval van veiligheidskritische functies alleen de veiligheidsverantwoordelijke van het object mag beslissen over acceptatie.

De meest praktische aanpak is dat gevonden afwijkingen via het change advisory board (CAB) en de wijzigingsprocedure afgehandeld worden, een aanpak die conform de IEC 61508 is: volgens deze norm moet de veiligheidsverantwoordelijke betrokken zijn bij het oplossen en/of accepteren van risico's die voortkomen uit deze afwijkingen (zie ook paragraaf 8.4, Wijzigingsbeheer').

7.8 Releasemanagement en vrijgave naar de productie

In de standaard T-Map-aanpak wordt vaak uitgegaan van grenswaardes van aantallen fouten waarbij de testmanager vrij mag geven naar de volgende integratietest of productie. Bij (veiligheids)kritische omgevingen is deze aanpak echter uit den boze: alleen de veiligheidsverantwoordelijke mag, onafhankelijk van de testmanager, beslissen of een (sub)systeem de volgende testronde in mag.

Voor vrijgave naar een volgende fase worden de volgende zaken meegewogen:

- welke testen hebben plaatsgevonden en met welk resultaat?
- welke testen hebben niet plaatsgevonden, en waarom niet, en wat zegt dit over het risico?
- wat is de dekkinggraad van de uitgevoerde testen?
- welke afwijkingen zijn geïdentificeerd?
- welke afwijkingen zijn gecorrigeerd en hoe zijn deze na correctie geanalyseerd of getest?

De vrijgave van een veiligheidskritisch systeem naar productie mag uitsluitend gebeuren door de (veiligheids-)verantwoordelijke van het desbetreffende kunstwerk in operatie. De reden hiervoor is onder meer dat deze (veiligheids)verantwoordelijke de enige is die de impact kan inschatten en daarmee ook de verantwoordelijkheid overneemt voor eventuele problemen tijdens de gebruiksfase.

Daarnaast kan de combinatie van meerdere afwijkingen alsnog tot een onacceptabele situatie leiden. Voor vrijgave moeten op zijn minst de volgende zaken bekend zijn:

- geïdentificeerde afwijkingen en hun ingeschatte impact;
- welke testen hebben plaatsgevonden en met welk resultaat?
- welke testen hebben niet plaatsgevonden en waarom niet?
- aan welke eisen is voldaan en aan welke niet?
- de resulterende dekkinggraad van testen, en welke taakuitvoeringen niet zijn getest.

7.9 Testen van modificaties en regressietesten

Bij modificatie van een stuk software, ongeacht de reden, wordt in principe een compleet nieuw product ter keuring aangeboden aan de tester. Een wijziging van slechts één regel broncode leidt zeer waarschijnlijk tot een software product (de executable) met meer dan alleen een minimale lokale wijziging. Gezien de noodzaak om dit product volledig te testen, kan een impactbeoordeling nuttig zijn om te bepalen welke delen van het product niet gewijzigd zijn en dus minder zouden hoeven worden getest. Om zeker te zijn dat een wijziging geen bijeffecten heeft, moet ook de omliggende functionaliteit gericht worden getest. Dit vereist vaak een analyse van de code, die identificeert welke functionaliteit nog meer geraakt zou kunnen worden door een wijziging. Op basis van de IEC 61508 is **regressietesten** van een wijziging een vereiste op SIL-2-niveau.

7.10 Activiteiten

Hoofdactiviteit 1: Opstellen MTP/Teststrategie op basis van de faalkansanalyse en de daaraan gerelateerde PRA

Hoofdactiviteit 2: Inrichten testorganisatie, alle zaken als PMP/QMP

Hoofdactiviteit 3: Uitwerken testontwerp (STD), logische testcases

Hoofdactiviteit 4: Uitwerken fysieke testen, scripts, testdata, omgevingen

Hoofdactiviteit 5: Uitvoeren testen

Hoofdactiviteit 6: Analyseresultaat en rapportage

7.11 Op te leveren producten/documenten

Bij de SRR mijlpaal:

- Master Testplan (MTP), (herziene versie);
 - validatieplan softwarebetrouwbaarheid.

Bij de Preliminary Design Review (PDR):

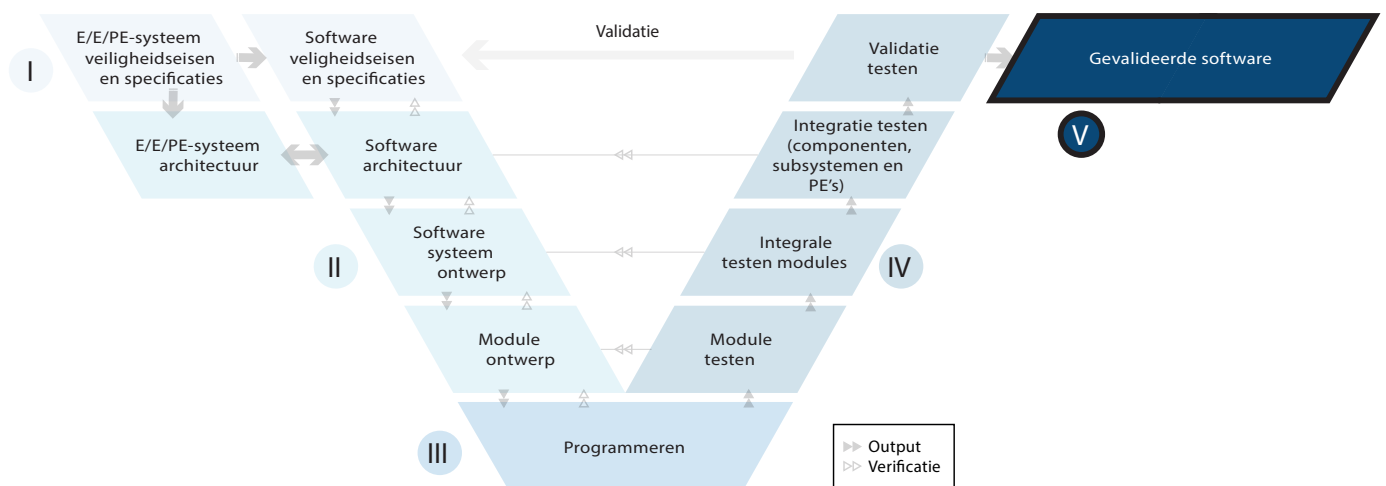
- product risico analyses (PRA);
- review FMECA;
- review (op testbaarheid) van SSDD/SRS/SDD's.

Bij de Critical Design Review (CDR) mijlpaal:

- PRA (finale versie)
- Testplan/Testbeschrijving (STP/STD) per module/CI

Na uitvoering van testen:

- Testrapportage (STR) per uitgevoerde test

8

Fase V: Gebruik, Beheer en Onderhoud

De fase 'Gebruik, Beheer & Onderhoud' start op het moment dat het object of systeem door RWS is geaccepteerd. Op dat moment wordt het geheel overgedragen aan de lijnorganisatie en de verantwoordelijke beheerder. De focus ligt op de instandhouding en het blijvend voldoen aan de prestatie-eisen van het systeem of object. In dit hoofdstuk worden de verschillende activiteiten ten behoeve van instandhouding beschreven en de invloed daarvan op de betrouwbaarheid van de software.

Daarmee is het hoofdstuk van belang voor betrokkenen bij onderhoudsprojecten en voor RAMS specialisten en objectbeheerders.

8.1 Inleiding

Omdat een object onderhevig is aan veroudering, slijtage en veranderende omstandigheden, zijn onderhoud, renovatie en vervanging of uitbreiding essentieel. De beheers- en onderhoudsmaatregelen die voortvloeien uit de objectrisicoanalyse (ORA) en onderhoudsanalyse zijn opgenomen en geborgd in het instandhoudingsplan (IHP). **Levenscycluskosten** (Life Cycle Costs, LCC) vormen een belangrijke parameter daarin. De uitvoering van dit plan omvat onder meer gepland onderhoud, inspecties, testen, verzamelen van storingsdata, uitvoeren van een Root Cause Analysis (RCA, zie par. 8.7.1) en een analyse van de werkelijke beschikbaarheid.

Door de toenemende verwevenheid van hardwarecomponenten met onderliggende IT-systemen heeft het onderhoud op deze componenten ook in toenemende mate gevolgen voor de software, en daarmee voor de softwarebetrouwbaarheid. Bij het selecteren van een onderhoudsstrategie dient de impact op de software(betrouwbaarheid) mee begroot te worden. Daarbij moet ook in acht worden genomen wat nodig is voor het beheer van software. In de volgende paragrafen zijn de verschillende vormen van onderhoud beschreven¹. Verder wordt het proces van wijzigingsbeheer toegelicht, waarbij een richtlijn wordt gegeven voor het betrekken van betrouwbaarheidsrisico's bij de impactanalyse van voorgestelde wijzigingen.

¹ Met betrekking tot het wijzigen van software wordt geen onderscheid gemaakt tussen 'onderhoud' en 'modificatie'.

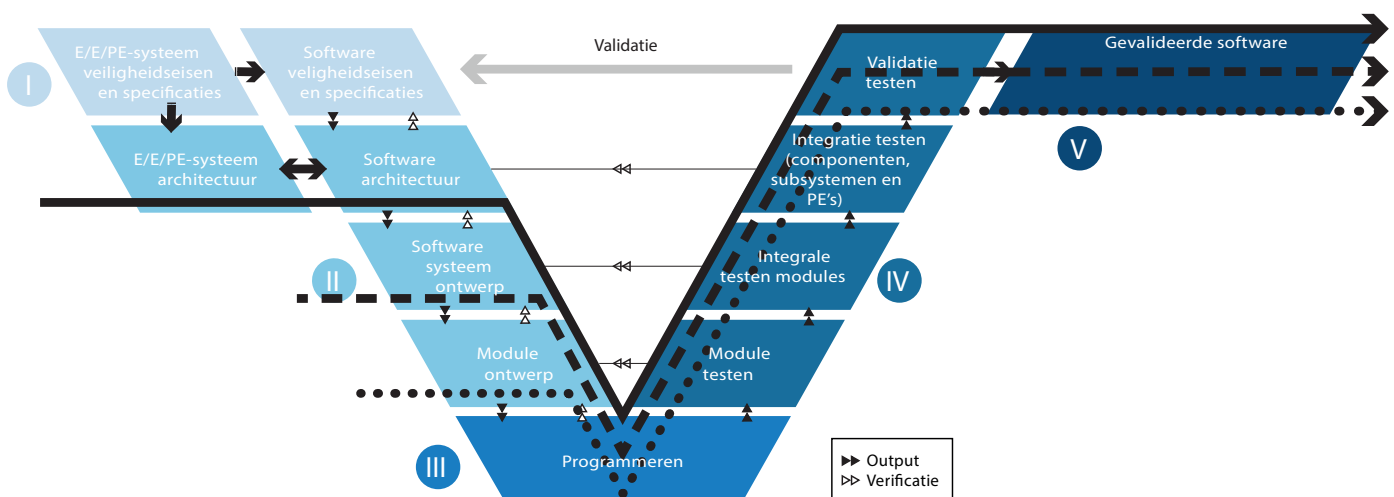
Daarnaast levert de analyse van de werkelijke beschikbaarheid van het object inzicht in de prestaties van het IT-systeem en in de betrouwbaarheid van de software. Zo wordt antwoord gegeven op de volgende vragen: in hoeverre komt de werkelijkheid overeen met de uitkomsten van de oorspronkelijke faalkansanalyse en is er aanleiding om een of ander bij te stellen? De werkwijze voor die bijstelling is beschreven in paragraaf 8.5. Dit vereist dat de operationele gegevens die inzicht bieden in de prestaties van het systeem, worden bijgehouden. De paragraaf 'Logging' geeft daar een richtlijn voor.

Tot slot is een paragraaf gewijd aan de terugkoppeling van operationele ervaringen naar het ontwikkelproject en de leverancier. Daarin wordt onder meer beschreven hoe betrouwbaarheidseisen in een Service Level Agreement (SLA, zie par. 8.7.5) voor tweedelijnslijnsondersteuning kunnen worden opgenomen. Ook komen het belang van de Root Cause Analysis (RCA) en het onderhoud aan een regressietestset en acceptatieomgeving aan de orde.

8.2 Vormen van onderhoud en consequenties voor software

Op basis van de risicoanalyse en Life Cycle Costs (LCC) analyse vindt een onderhoudsanalyse plaats waarmee de optimale onderhoudsstrategie van een hardwarecomponent wordt bepaald. Mogelijke onderhoudsstrategieën zijn:

- **SAO (Storings Afhankelijk Onderhoud)**: vervanging van onderdelen op het moment dat zich een storing voordoet
- **GAO (Gebruiks Afhankelijk Onderhoud)**: vervanging van onderdelen op basis van kalendertijd of aantal gebruiksmomenten
- **TAO (Toestands Afhankelijk Onderhoud)**: vervanging van onderdelen op basis van vooraf bepaalde storingsvoorspellende grootheden (bijvoorbeeld de hoeveelheid ijzerdeeltjes in de olie van een motor)

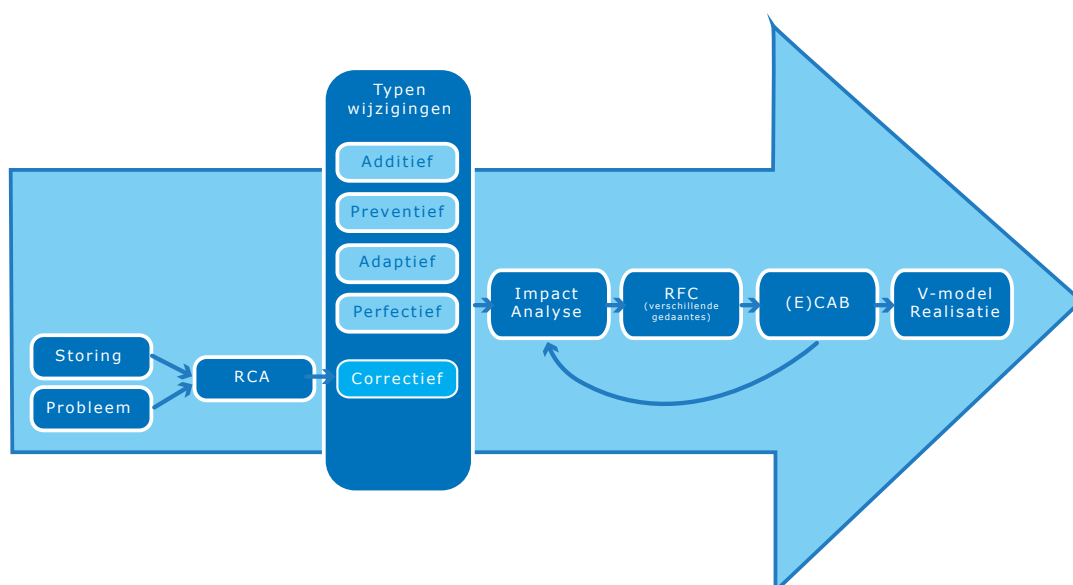

Figuur 8.1 Onderhoud en het V-model

Modificaties van het object en onderhoud aan hardwarecomponenten leiden in veel gevallen tot noodzakelijke aanpassingen aan het IT-systeem, en daarmee aan de software. Voor elke aanpassing worden in principe alle stappen van het V-model doorlopen, zoals in de vorige hoofdstukken beschreven: stel de specificaties vast, stel de architectuur vast, stel een ontwerp op, programmeer de software, enz. We zeggen met nadruk 'in principe', want afhankelijk van de aard en de impact van de wijziging start men niet altijd helemaal links bovenaan in het V-model. Soms gelden er nieuwe eisen. Soms zijn de bestaande eisen onverkort van toepassing, maar moet het ontwerp worden aangepast. En soms volstaat alleen een wijziging in de code. Het komt dus hierop neer: je bepaalt het startpunt in het V-model en doorloopt vanaf dat punt de rest van de stappen in de juiste volgorde (dat kan ook iteratief zijn).

Er worden verschillende vormen van onderhoud aan software onderscheiden. De bekendste zijn:

- **correctief onderhoud:** vindt plaats naar aanleiding van een fout of verstoring in een functie van de software;
- **perfectief onderhoud:** hierbij worden prestaties en kwaliteit van de software verbeterd zonder functionele wijzigingen aan te brengen;
- **preventief onderhoud:** voorkomt mogelijk toekomstige problemen, zoals het vollopen van diskruimte, het ontstaan van kwetsbaarheden;
- **adaptief onderhoud:** vindt plaats naar aanleiding van een wijziging in de technische installatie of wensen van de gebruikers;
- **additief onderhoud:** hierbij worden nieuwe functionaliteiten toegevoegd.

Figuur 8.2 Behandeling van wijzigingsverzoek (RFC)

Voor alle soorten wijzigingen moet de vaste procedure voor wijzigingsbeheer doorlopen worden. Daarin is vastgelegd hoe het besluitvormings- en acceptatieproces rond een wijziging dient te verlopen. Deze procedure wordt in de volgende paragraaf toegelicht.

8.3 Wijzigingsbeheer

Wijzigingsbeheer ziet toe op de besluitvorming rond het doorvoeren van voorgestelde aanpassingen aan het IT-systeem. De procedures daarvoor zijn gebaseerd op standaardwerkwijzen, die beschreven staan in **ITIL**². Een cruciaal onderdeel daarvan is het analyseren van de impact van elke wijziging op het systeem en met name op zijn softwarebetrouwbaarheid.

Hoewel lineair afgebeeld, is een impactanalyse een processtap die tot aanpassingen van bijvoorbeeld ontwerpscenario's kan leiden, waarna opnieuw een impactanalyse uitgevoerd wordt, net zolang tot de impact van alle benodigde wijzigingen compleet is.

Wijzigingsverzoeken worden volgens het standaardwijzigingsbeheersproces afgehandeld (zie figuur 8.2). Daartoe voer je de volgende vijf stappen uit:

1. bepaal de wijziging;
2. bepaal het wijzigingsgebied;
3. voer de risicoanalyse uit;
4. verwerk de maatregelen risicoanalyse in de RFC (Request For Change);
5. besluit over de RFC.

1. Bepaal de wijziging

Breng de gewenste wijziging in kaart. Wat is het kerndoel van de wijziging, wat is de nieuwe situatie?

Wat zijn de omgevingsparameters, eventueel nieuwe randvoorwaarden, etc.?

Definieer de prioriteit van de wijziging en sluit alle referenties bij, bijvoorbeeld naar een probleem-ID uit de ITIL omgeving of een voorgenomen wijziging aan het object.

Geef aan wat de gewenste oplossingsrichting is of de mogelijke oplossings-scenario's zijn.

2. Bepaal het wijzigingsgebied

Breng het complete wijzigingsgebied in kaart. Het wijzigingsgebied betreft alle direct betrokken configuratie-items in de betreffende onderdelen van het V-model.

Denk hierbij niet alleen aan de software en hardware, maar ook aan alle bijbehorende configuratie-items, zoals beschrijvingen, handleidingen, testware,

² Generieke Procesbeschrijvingen ITIL voor de Industriële Automatisering in Objecten van RWS.

trainingsmaterialen, processen en procedures, logfiles en geautomatiseerde interpretaties daarvan, processormodel, architectuur, personen, (onderhouds)-contracten, etc.

3. Voer de risicoanalyse uit

Aan de hand van stap 1 en 2 wordt een risicoanalyse uitgevoerd. Kijk voor de faalkans ook expliciet naar de impact op:

- de gevarenanalyse en FMECA;
- de Foutenboomanalyse (FTA);
- de **prestatiegestuurde risicoanalyse** (PRA)³ van het gehele object;
- de vigerende **TOPAAS**-afschatting;
- de compliance met **IEC 61508**.

Bij iedere wijziging op een object dient de risicoanalyse aan te tonen dat het netto veiligheidsniveau minimaal gelijk blijft. In paragraaf 8.4.5 wordt een toelichting gegeven op de verschillende risicoanalyses.

Bepaal voor ieder onderdeel van de wijziging op welke plek in het V-model begonnen moet worden.

4. Verwerk de maatregelen risicoanalyse in de RFC

Maak op basis van de stappen 2 en 3 een overzicht van de risico analyse maatregelen voor de RFC. Dit kan een iteratief proces zijn totdat oplossingsalternatieven zijn gevonden die een optimum vormen tussen risico, impact, kwaliteit, kosten, doorlooptijd en gewenste functionaliteit. Veranker een eventueel nodige bijwerking of complete uitvoer van de FMECA, FTA, PRA en TOPAAS-afschatting in de RFC middels de juiste processtap in het V-Model.

5. Besluit over de RFC

De RFC wordt voorgelegd bij de Change Advisory Board (CAB), die over de doorvoering van de wijziging besluit. Eventueel kan met het advies van de CAB de wijziging nog worden aangepast.

Bij het beoordelen van de mogelijke oplossingen wordt de risicoanalyse beschouwd in het licht van het totale object. Een van de afwegingen is of het probleem inderdaad een oplossing vereist: soms is het beter een bekend probleem te laten voortbestaan, dan het risico te lopen nieuwe, onbekende problemen te introduceren.

³ Prestatiegerichte Risico Analyse (dus niet de Product Risico Analyse uit ISTQB).

Rol van de objectbeheerder en CAB

Wanneer een wijzigingsverzoek wordt ingediend, treedt het wijzigingsadviesorgaan in werking. De 'Change Advisory Board' (CAB) beoordeelt een aangevraagde wijziging op noodzaak en impact. Een impactanalyse omvat ook de gevolgen voor de softwarebetrouwbaarheid. De CAB bestaat in de regel voor zover aanwezig uit vertegenwoordigers van de leverancier of de instantie die de wijziging aanbrengt, de verantwoordelijke technisch manager van RWS, de faalkansmanager van RWS en de verantwoordelijke objectbeheerder. Op basis van de analyse adviseert de CAB de objectbeheerder over het al dan niet doorvoeren van de wijziging.

Rol van de IEC 61508 binnen het besluit

Punt van aandacht bij de besluitvorming is dat in IEC 61508 is opgenomen dat wijzigingen in systemen die in een netto veiligheidsverlies op objectniveau resulteren, in principe niet geaccepteerd mogen worden. Dit kan dus betekenen dat een wijziging wordt geweigerd omdat het middel mogelijk erger is dan de kwaal.

8.4 Proces van wijziging

Geaccepteerde wijzigingen worden op een beheerste manier doorgevoerd. Het team dat de wijziging doorvoert, doorloopt de relevante processtappen van het V-model. Welke stappen dat zijn, hangt af van de aard en impact van de wijziging.

8.4.1 Correctief onderhoud

Storingen in het object dienen te worden opgelost als ze niet zonder interventie verdwijnen of kunnen worden vermeden. Voor (hardware)componenten, kan dit plaatsvinden door middel van een reset, reparatie of vervanging. Wanneer storingen (incidenten) in het onderliggende IT-systeem escaleren tot een storing in het object, kan de beheerder besluiten een wijzigingsverzoek in te dienen om de oorzaak van de softwarestoring weg te nemen. Root Cause Analysis (zie par. 8.7.1) geeft inzicht in de oorzaak van storingen en problemen (zie par. 8.7.1). Te denken valt bijvoorbeeld aan een vlinderklep die niet sluit vanwege een ontbrekend signaal vanuit de besturingssoftware⁴. De ernst van de fout, het belang van de functie en de impact van de oplossing bepalen de keuze voor en de prioriteit van het correctief onderhoud.

⁴ Fouten in de infrastructuur van het object, zoals een vlinderklep die niet sluit vanwege slijtage aan een draaipunt, worden hier buiten beschouwing gelaten.

Van nieuwe, vernieuwde of aangepaste componenten wordt de nieuwe faalkans opgenomen in de foutenboom. Met behulp van TOPAAS wordt bepaald of en hoe de faalkans van de betreffende TUB's wordt beïnvloed. Belangrijke aandachtspunten daarbij zijn:

- de kennis en ervaring van de medewerkers die de correcties aanbrengen;
- de veranderde complexiteit of omvang van de TUB;
- de toepassing van geldende architectuurconcepten;
- de dekkinggraad van de uitgevoerde (regressie-)testen⁵.

Het optreden van de fout zelf kan aanleiding zijn om een niet eerder onderkende faalmodus op te nemen in de FMECA. Dat kan van invloed zijn op de structuur van de foutenboom, die dan dienovereenkomstig wordt aangepast.

8.4.2 Preventief en perfectief onderhoud

Perfectief onderhoud aan het IT-systeem betreft bijvoorbeeld het vervangen van de PLC's, het upgraden van operating systemen of het vervangen van switches. Het kan hierbij gaan om zeer ingrijpende wijzigingen of zelfs complete nieuwbouw van de onderliggende software.

Preventief onderhoud aan software lijkt minder voor de hand liggend. Software is op zichzelf immers niet aan slijtage onderhevig. Toch kan planmatig onderhoud aan software noodzakelijk blijken als een bepaalde versie van de programmeeromgeving in de toekomst niet langer door een leverancier wordt ondersteund. Als wordt besloten de software niet te upgraden naar een nieuwe versie, doet dit weliswaar geen afbreuk aan de bestaande functionaliteit en betrouwbaarheid, maar kan dit andere vormen van onderhoud in de toekomst ernstig bemoeilijken.

8.4.3 Adaptief en additief onderhoud

We spreken van adaptief of additief onderhoud in het geval dat er wijzigingen aan het object worden aangebracht die wijzigingen in het functioneel of technisch ontwerp en in het IT-systeem met zich meebrengen.

Dergelijk onderhoud grijpt binnen het V-model in op het niveau van systeemontwerp, soms zelfs op het niveau van eisendefinitie. Dat betekent dat alle stappen in het V-model vanaf dat punt doorlopen worden, als ware het een nieuwbouwtraject (zie Figuur 8.1).

⁵ Regressietesten zijn testen waarmee wordt geverifieerd of ongewijzigde componenten nog op dezelfde wijze werken als voorheen.

8.4.4 Andere aanleidingen voor onderhoud

Analyse van gebruiksgegevens en logging

Periodiek worden de gebruiks- en loggingsgegevens geanalyseerd (zie par. 8.5). Dit geeft inzicht in de prestaties van het systeem. Trends daarin kunnen wijzen op toekomstige problemen; tabellen die 'vollopen', performance die afneemt, toenemend aantal fouten in communicatie, etc. Het aanbrengen van wijzigingen naar aanleiding hiervan zou je ook 'correctief onderhoud' kunnen noemen, zij het dat de eventuele fout zich nog niet heeft geopenbaard. Voorstellen voor verbeteringen kunnen door diverse partijen (opdrachtgever, gebruiker, opdrachtnemer) worden geformuleerd en worden ter beoordeling voorgelegd aan de CAB (zie 8.4).

Ervaringen met andere objecten

Wanneer componenten in meerdere installaties en objecten worden gebruikt, kunnen ook gebruiks- en storingsgegevens van die andere objecten aanleiding zijn om onderhoud uit te voeren. Bestaande (regionale) overlegorganen wisselen gegevens hieromtrent uit op grond waarvan wijzigingsvoorstellen worden geformuleerd. De wijzigingsvoorstellen kunnen betrekking hebben op zowel hardware- als softwarecomponenten. Ook deze voorstellen worden voorgelegd aan de CAB van het specifieke object.

Aanbevelingen door leveranciers

Naast voorstellen tot verbetering vanuit de eigen organisatie, kunnen ook wijzigingsvoorstellen worden gedaan door leveranciers van componenten. Wanneer zo'n voorstel betrekking heeft op softwarecomponenten, bestaat dit doorgaans uit de release van een nieuwe versie of patch op een bestaande versie van de software in het IT-systeem. Het kan ook gaan om een nieuwe release naar aanleiding van upgrades van onderliggende operatingssystemen of apparatuur, of ervaringen van de leverancier met andere objecten. Leveranciers van hardware en firmware melden gewoonlijk bekende problemen aan hun klanten. Met name bij security-problemen worden klanten soms proactief gewaarschuwd. Andere leveranciers raden klanten aan om periodiek hun website te raadplegen om te kijken of er nog nieuwe waarschuwingen publiek gemaakt zijn. Ook worden via diezelfde kanalen end-of-life waarschuwingen voor producten uitgegeven. Het is dus zaak om deze informatie structureel te monitoren omdat die softwareonderhoud noodzakelijk kan maken.

Het wijzigingsvoorstel dat wordt ingediend bij de CAB bevat alle eventuele aanpassingen en alle (release)informatie die nodig is om een adequate impactanalyse uit te voeren.

Monitoring van de leverbaarheid van reservedelen

De hardware waar de software op draait, is niet oneindig leverbaar. Ook worden er vaak subtiele wijzigingen doorgevoerd in firmware en libraries. Alhoewel er in de regel op de locatie van een object wel een reservedelenvoorraad is, is er altijd het risico dat doordat een product van de markt wordt gehaald (end-of-life), de reservevoorraad te beperkt wordt om tijdens de vervangingsperiode van de hardware (een modificatietraject) de beschikbaarheid van het object te garanderen. Zeker nadat is aangekondigd dat specifieke hardware-/firmwareversies van de markt worden gehaald, is het zaak om het moment waarop deze voor het laatst besteld kunnen worden (last time buy) in de gaten te houden.

8.4.5 Specifieke stappen in het V-model

Bij het aanbrengen van wijzigingen in het IT-systeem en onderliggende software zijn specifieke acties met betrekking tot de softwarebetrouwbaarheid van toepassing.

Gevarenanalyse en FMECA

Wijzigingen in de eisen aan het object of daaraan gerelateerde wijzigingen in het ontwerp van de installatie brengen mogelijk nieuwe gevaren of faalmodi met zich mee. Daarom adviseren we om een evaluatie uit te voeren van de bestaande HAZOP en FMECA. Wanneer er door vervanging van componenten geen nieuwe faalmodi worden geïntroduceerd, wijzigt de structuur van de foutenboom niet.

Ook zonder nieuwe of gewijzigde gevaren en faalmodi dient de FMECA geëvalueerd te worden; bij het aanbrengen van bepaalde wijzigingen in het systeem kan een reeds onderkende faalmodus tot andere gevolgen leiden.

Foutenboomanalyse

Bij nieuwe of gewijzigde gevaren of faalmodi is het duidelijk dat de bestaande foutenboom moet worden geëvalueerd en waar nodig aangepast. Gewijzigde componenten kunnen eveneens nieuwe faalkansen met zich meebrengen die in de foutenboom verwerkt moeten worden. De faalkansmanager van het object is verantwoordelijk voor de foutenboomanalyse en de afweging of en in hoeverre wijzigingen in het object de kans op de Ongewenste Top Gebeurtenis (OTG) doen toenemen.

Basic Software Event

De kans op basic software events wijzigt mogelijk wanneer de inhoud van de TUB wijzigt, bijvoorbeeld door een aanpassing van de betreffende programmatuur, of door een wijziging in de begrenzing van de TUB. In beide gevallen wordt aan de hand van een evaluatie van de TOPAAS-score bepaald of en in hoeverre de faalkans wordt beïnvloed (in positieve of negatieve zin!), hierbij wordt in ieder geval meegewogen:

- kennis en ervaring van de medewerkers die de wijzigingen uitvoeren;
- veranderde complexiteit of omvang van de TUB;
- de toepassing van geldende architectuurconcepten;
- de dekkinggraad van de uitgevoerde (regressie-)testen.

Borgen van compliance met IEC 61508

Wanneer in het oorspronkelijke (nieuwbouw)project sprake was van toepassing van een **Safety Integrity Level (SIL)** en de bijbehorende werkwijze en organisatie ook daadwerkelijk zijn doorgevoerd, dan is dat in de TOPAAS-analyse van de TUB's meegenomen. Bij het aanbrengen van wijzigingen in de software dienen dan eveneens de richtlijnen voor het gehanteerde SIL te worden gevolgd!

8.5 Logging en bewaking in relatie tot softwarebetrouwbaarheid

De doelstelling van logging is om, net als in een vliegtuig, over een black box te beschikken, waarmee chronologisch kan worden gereconstrueerd hoe de softwarepaden feitelijk worden doorlopen. Dit leidt tot informatie over hoe vaak en wanneer softwaredelen (subroutines of functies) werden aangeroepen in het feitelijke gebruik. Tot deze softwaredelen behoren zowel de (sub)routines voor de primaire taakuitvoering als ook secundaire functies, zoals de foutafhandeling. Daarnaast geeft logging een goed beeld van de feitelijke input aan de code, zodat bij geconstateerde fouten een realistische testcase kan worden geconstrueerd. Dit maakt het mogelijk om uitspraken te doen over de betrouwbaarheid van de software.

Net als bij een black box wordt zeer selectief omgegaan met de te loggen gegevens.

De (software)risicoanalyses geven aan welke gebeurtenissen en gegevens, naast de minimaal vereiste gegevens, gelogd moeten worden, hoe lang logs bewaard moeten worden, en met welke regelmaat de logs aan een review worden onderworpen. Zorg er bij gedistribueerde softwaremodules voor dat de timestamps nauwkeurig zijn gesynchroniseerd.

Loggingeisen hebben dezelfde status als functionele eisen en dienen hetzelfde proces in het V-model te doorlopen, inclusief architectuur, design, ontwikkelen en testen.

De logs zijn een onmisbare bron voor de (periodieke) beoordeling van de goede werking van het systeem, de toepassing van RGM (zie bijlage B) als ook voor een RCA (zie par. 8.7.1) naar aanleiding van storingen en problemen, en fungeren na elke uitrol als controlemiddel. Zie verder Bijlage C.

8.6 Overig gebruik, beheer en onderhoudsaspecten

8.6.1 Root Cause Analysis (RCA)

Root Cause Analysis (RCA) is het analyseren van de onderliggende oorzaak van een opgetreden storing of defect. Een RCA wordt zo nodig tijdens het ontwikkeltraject uitgevoerd op faaldata in testresultaten van het systeem. Maar de analyse moet in ieder geval plaatsvinden bij storingen in de productie. De uitkomst van de analyse helpt mogelijk andere storingen te voorkomen en kan als basis dienen voor maatregelen die soortgelijke storingen in andere objecten en systemen moeten voorkomen. Daartoe moet de analist toegang hebben tot alle documentatie en ontwerpen van het systeem. Uit de analyse kunnen aanbevelingen volgen voor het uitvoeren van preventief onderhoud en het aanpassen van engineeringdocumenten en richtlijnen.

8.6.2 Regressietesten

Met regressietesten wordt bepaald of en in hoeverre het totale IT-systeem na het aanbrengen van wijzigingen op onderdelen nog aan alle eisen voldoet. Een onderdeel daarvan is dat ook wordt geverifieerd of de ongewijzigde delen van de software nog onveranderd werken. Dit is een cruciaal onderdeel van het testtraject bij elke vorm van onderhoud. De mate van effectiviteit van de test hangt sterk af van de mate waarin de regressietestset up-to-date is. Bij onderhoud op het object en het onderliggende IT-systeem moet altijd ook het onderhoud op de regressietestset worden meegenomen. Zie verder paragraaf 7.9.

8.7 Activiteiten

Dit hoofdstuk beschrijft hoe software gebruikt en onderhouden moet worden om op elk moment te voldoen aan de gespecificeerde softwarebetrouwbaarheid. Hieronder worden de hoofdactiviteiten samengevat weergegeven. De benoemde paragrafen beschrijven specifieke aandachtspunten.

Hoofdactiviteit 1: Bepaal de onderhoudsvorm per component en bepaal de consequenties voor de software (zie par. 8.2).

In de basis bepaald de onderhoudsvorm hoe onderhoud gepleegd wordt en hoe met wijzigingen dient te worden omgegaan.

Hoofdactiviteit 2: Richt een gedegen wijzigingsbeheersproces in (zie par. 8.3).

Wijzigingsbeheer bestaat uit de volgende deelactiviteiten:

Deelactiviteit 2.1: Bepaal de wijziging.

Deelactiviteit 2.2: Bepaal het wijzigingsgebied.

Deelactiviteit 2.3: Voer een risicoanalyse uit.

Deelactiviteit 2.4: Verwerk de maatregelen in een Request for Change (RFC).

Deelactiviteit 2.5: Besluit over de RFC.

Hoofdactiviteit 3: Voer een gedegen proces van wijzigingen in (zie par. 8.4).

Als een wijziging geaccepteerd wordt, dan is het van belang dat deze wijziging op een beheerste wijze doorgevoerd wordt.

Hoofdactiviteit 4: Leg in het onderhoudsbeleid vast dat overige onderhoudsactiviteiten uitgevoerd worden (zie par. 8.4.4).

Naast het reguliere onderhoud conform de onderhoudsvormen die bepaald zijn in hoofdactiviteit 1, is er een aantal belangrijke onderhoudsactiviteiten die relevant zijn om de softwarebetrouwbaarheid te borgen. De volgende deelactiviteiten dienen opgenomen te worden in het onderhoudsbeleid:

Deelactiviteit 4.1: Analyseer gebruiksgegevens en logging.

Deelactiviteit 4.2: Verzamel data en ervaringen van andere objecten met dezelfde componenten, die aanleiding kunnen geven tot wijzigingen in het voorliggende systeem.

Deelactiviteit 4.3: Registreer aanbevelingen van leveranciers en neem deze op in het wijzigingsbeheer.

Deelactiviteit 4.4: Monitor de leverbaarheid van reservedelen en anticipeer hierop in het wijzigingsbeheer.

Hoofdactiviteit 5: Zorg voor goede logging en bewaking van het proces (zie Bijlage A).

8.8 Op te leveren producten/documenten

Een aantal documenten fungeert als input voor de gebruiks-, beheers- en onderhoudsfase. Deze documenten dienen veelal geüpdatet te worden tijdens deze fase. Documenten en producten die in ieder geval beschikbaar moeten zijn en bijgehouden moeten worden, zijn:

- een beschrijving van het software- en hardwaresysteem (softwarearchitectuur, bibliotheken, etc.):
 - Architectuur/Systeemontwerp (SSDD)
 - Detailspecificaties (SRS / IRS)
 - Detailontwerp (SDD / IDD)
 - Hardware ontwerp (HDD)
- testbeschrijvingen, testomgeving en testresultaten uit voorliggende fasen:
 - Testomschrijvingen (STD's)
- service Level Agreement (contract tussen leverancier en opdrachtgever);
- risicoanalyses;
- een procesbeschrijving van het beheer en het onderhoud, waaronder het wijzigingsbeheer en wijzigingsproces;
- een procesbeschrijving van logging en bewaking en Logfiles;
- een reservedelenlijst;
- een bijgewerkte Hazop, FMECA en faalkansschatting per TUB.

9

Opstellen en gebruik van aanbestedingseisen

De procesbeschrijvingen en producten dragen alleen bij aan betere softwarebetrouwbaarheid als alle partijen zich bewust zijn dat het niet klaar is met voldoen aan deze richtlijnen. Continue aandacht voor signalen die direct of indirect kunnen leiden tot software falen kan alleen ingericht worden als communicatie barrières geslecht worden en aannames, een belangrijke bron van fouten, besproken worden. Het vraagt een cultuur van (samen) leren op niveau van de teams (IPM team en Development team) en tussen Opdrachtgever en Opdrachtnemer.

Dit hoofdstuk is vooral relevant voor project/technisch managers en contract managers aan opdrachtgever en opdrachtnemer zijde.

N.B. de eisen in dit hoofdstuk zijn geen aanvulling op de VSP, maar een sjabloon om concrete eisen in VSP op te stellen.

9.1 De lerende organisatie ON/OG

Infrastructuurprojecten zijn qua omvang en complexiteit zodanig groot dat zowel de opdrachtgever (OG) als de opdrachtnemer (ON) een uitgebreide organisatiestructuur met verantwoordelijkheden en communicatie kanalen kennen.

De software ontwikkeling vertegenwoordigt, vergeleken met het civiele werk, slechts een fractie van de contractsom. Eisen aan de software zijn meestal sterk afhankelijk van keuzes binnen systems engineering. Daardoor is het lang niet altijd mogelijk de software apart aan te besteden en daarmee een direct software-opdrachtnemer te kunnen sturen. Bij dergelijke aanbesteding is een project aanpak vereist met de juiste aandacht op betrouwbaarheid en faalkans.

Bij een integrale aanbesteding met een software subcontract structuur gelden de OG/ON aanbevelingen ook voor de interne structuur van de opdrachtnemer.

De volgende uitgangspunten dienen te worden gebruikt bij de inrichting van zowel de organisatie van de OG, de ON als ook voor de combinatie:

- deel noodzakelijke kennis direct en effectief, dit betreft het benoemen en valideren van aannames, stellen van begripsvragen, en benoemen van ontbrekende kennis en informatie;

- wapen je tegen tunnelvisie en group thinking. Organiseer second opinions en sta open voor de feed back;
- deel inzichten en verwachtingen op alle organisatie niveaus. Teams, Contract, maar ook Strategisch/Organisatie en acteer actief op verschillen;
- definieer en manage een groeimodel in samenwerking. Schrijf voor wat moet, deleger wat kan. De grens tussen voorschrijven en delegeren hangt af van het vertrouwen. Bespreek dit vertrouwen en de groeiverwachting;
- houd je aan contract/systeemeisen en afspraken maar stel deze bij zodra dit nodig is. Dit vraagt om effectief 'multi-level management' waar voorstellen vanuit gezamenlijke teams samen met contract management, planning en financial control snel kunnen worden omgezet in een nieuwe contract baseline.

9.2 Lerende Teams

Een programmeerfout die leidt tot het falen van een object wordt of is gemaakt door mens. Het maken van programmeerfouten is niet te voorkomen, de rol van de teams is om deze fouten bij de wortel (root cause) te proberen te voorkomen en effectief te detecteren. Alle betrokken teams, zowel aan OG en ON dienen dus

- te weten wat hun rol is, weten 'wie waarvan is', welke kennis waar zit;
- betrokken te kunnen worden, zodra dat nodig is. Dit betekent dat er duidelijke richtlijnen zijn voor wat, wanneer welk team betrokken kan worden. Deze richtlijnen zijn minimaal restrictief en maximaal effectief;
- expliciet continu te leren en te verbeteren;
- te streven naar een grotere verantwoordelijkheid;
- spanningen op de relatie te adresseren/behandelen evt. te escaleren naar organisatieniveau.

Er is veel literatuur over methodiek om het lerende vermogen van teams te coachen en te verbeteren¹.

¹ Een voorbeeld hiervan is 'The Fifth Discipline', van Peter Senge.

9.3 Rol van Eisen binnen Samenwerking

9.3.1 Contract eisen en technische eisen

Rijkswaterstaat werkt met systeemgerichte contractbeheersing (SCB) en selecteert opdrachtnemers die aantoonbaar werken onder kwaliteitsborging. Onder SCB worden systeemtoetsen, procestoetsen en producttoetsen risicogestuurd uitgevoerd. Het project wordt aan RWS-zijde gestuurd door een multidisciplinair (IPM)-team bestaande uit een contractmanager, projectmanager, technisch manager en technisch specialisten. De inhoudelijke sturing ligt primair bij de technisch manager en IV-manager (indien aanwezig). Er worden verschillende contractvormen toegepast (denk aan E&C, D&C, DBFM). De eisen die per contractvorm (kunnen) worden gesteld zullen verschillen. Wanneer een eis uit dit hoofdstuk bij een bepaalde contractvorm niet kan worden gesteld, dient daar een alternatief voor te worden opgesteld (bijv. in de vorm van een hoofdeis, die nader wordt ingevuld door de opdrachtnemer en moet worden goedgekeurd door de opdrachtgever).

De contractbeheersing van een opdracht waarin (software gestuurde) missiekritische/veiligheidskritische systemen dienen te worden gerealiseerd of aangepast, verschilt in de basis niet van een andere opdracht. Een IPM-team met voldoende capaciteit en expertise kan deze begeleiding op zich nemen op basis van goed geformuleerde eisen.

Eisen komen in verschillende verschijningsvormen, en hebben betrekking op verschillende onderwerpen. We noemen de Vraagspecificatie Proces (VSP) dat de projectmanagementprocessen en technisch managementprocessen volgens **ISO 12207** beschrijft en de Vraagspecificatie Eisen (VSE), die systeemeisen en technische processen bevat (ISO 12207). De technische processen bestaan uit drie categorieën: creërend, controlerend en beschouwend. Bij de invulling van deze processen moet altijd rekening worden gehouden met professionele beste praktijken. Afhankelijk van het risicoprofiel van een softwaremodule (SIL level) geeft de **IEC 61508** standaard richtlijnen (recommendations) voor de technische en procesmaatregelen die genomen moeten worden opdat bij de creërende processen zo min mogelijk fouten worden geïntroduceerd, bij de controlerende processen zo veel mogelijk fouten worden verwijderd en bij de beschouwende processen een transparant, begrijpelijk en zo volledig mogelijk beeld van de risico's wordt gegeven.

9.3.2 Uitdaging

Tijdens de uitvoering zijn (contract)eisen een belangrijk instrument als basis voor de toetsing en, indien nodig, voor bijsturing van het werk van de opdrachtnemer. Binnen softwaregerelateerde projecten is hier echter sprake van een dilemma. De totstandkoming van software is (in vergelijking met civiel werk of de realisatie van elektro- of werktuigbouwkundige systemen) eigenlijk te vergelijken met een zeer uitgebreid ontwerptraject. Het eindproduct (de executable(s)) wordt in enkele minuten (of uren) door een computer (de zogenaamde build-omgeving) volledig opnieuw geproduceerd. Als je vooraf veel eisen opstelt, beperk je de ontwerpruimte en leidt dat tot een minder geschikt product. Als je werkt met globale eisen, geeft dat veel discussie over de interpretatie daarvan tijdens de bijsturing of toetsing. Het RWS-team moet actief betrokken zijn met inachtneming van de contractuele afspraken.

Bij software voor missiekritische systemen is het totstandkomingsproces afhankelijk van het SIL level van de onderdelen (IEC 61508), dus van engineeringkeuzes die binnen het contract gemaakt worden. Bij te veel eisen vooraf kan een ongewenste verstrengeling van contract-, proces-, functionaliteits- en technische eisen ontstaan. Te veel vrijheid vooraf kan leiden tot ongewenste meerwerkdiscussies om de gewenste prestatie van het object te realiseren.

De uitdaging is dus om te komen tot een gebalanceerde eisenset, die voldoet aan de eisen van alle rollen binnen het IPM-team. Het stellen van meer eisen is niet per se beter: er ligt ook een taak bij het IPM-team om ervoor te zorgen dat het over de juiste expertise en voldoende capaciteit beschikt om producten te toetsen en onzekerheden, zorgen en aannames te beoordelen op de impact ervan. Dit alles om RWS in staat te stellen indien nodig tijdig binnen het contract bij te sturen.

9.3.3 Eisen in het voortraject

In de voorbereiding op de uitbesteding, de periode waarin VSE/VSP worden opgesteld, zijn wijzigingen in eisen goedkoop en snel uit te voeren. Eisen formuleren is een vak: zet voor het formuleren of controleren van de eisen specialisten in. In deze periode moet RWS serieus tijd investeren in het inzichtelijk maken van onzekerheden in het onderhavige traject.

De ideale situatie met het oog op de softwarebetrouwbaarheid is wanneer de VSE/VSP in nauw overleg met de opdrachtnemer worden opgesteld. Deze kan als beste de impact van de eisen aangeven, zodat VSE/VSP kunnen worden bijgesteld voor de contractvorming. De aanbestedingswetgeving is een beperkende factor voor de optimale kennisoverdracht. Zonder expliciete aanpak zijn de eisen niet optimaal scherp geformuleerd, en heeft/neemt de opdrachtnemer onvoldoende tijd om de kennisachterstand in te lopen.

Het IPM-team kan ervoor kiezen om eisen minder gedetailleerd uit te vragen en deze middels een gunningsproces door de leverancier te laten uitwerken tot een uitvoerbaar plan. Het gunningsproces moet dan wel dusdanig ingericht zijn dat het beste plan wordt gekozen. In dit document gaan we niet verder in op de te hanteren gunningscriteria.

Neem in de vereiste planning expliciet een periode van begripsvorming op en sluit deze af met een SRR conform **SMS-S-021**.

Als kwaliteitscheck voor de eisen kan ook al gebruik gemaakt worden van de SRR en PDR uit **SMS-S-021**. Organiseer een review door een onafhankelijk team dat zich dient op te stellen als opdrachtnemer. Dit team maakt dan op basis van de eisen een ontwerp, raming en planning, en benoemt de benodigde aannames en impliciete kennis die ze gebruikt. Op die manier worden omissies in de VSE/VSP expliciet gemaakt. Het repareren van bevindingen in de eisen is belangrijk, maar inzicht in het benodigde kennisniveau van het opdrachtnemers-team draagt bij om de opdrachtnemer te helpen om zijn achterstand op dit gebied te beoordelen en weg te werken.

9.3.4 Algemene aandachtspunten

Na gunning zal het RWS-team zijn rol als begeleider moeten oppakken. Het eerdergenoemde review-team dat de raming en planning heeft gemaakt, kan hier een rol in krijgen, maar dient zich ervan bewust te zijn dat de opdrachtnemer nu aan zet is. Het review-team zal de mogelijkheid moeten krijgen (in PSU en PDR) om zijn planning en ontwerp toe te lichten. Het IPM-team moet zelf de inschatting maken welke meetings tijdens het opstarten van het project nodig zijn voor optimale transparantie.

Veel aspecten van deze richtlijn hebben grote raakvlakken met professioneel risico management. Vanuit RWS is het dus essentieel dat er voldoende zicht is op het ontwikkelproces en dat opdrachtnemer bewust wordt van de context om risico's in te kunnen brengen. Daartoe is het nodig om expliciet eisen te stellen aan de transparantie. Alleen op die manier kan RWS, ten behoeve van het risicomanagement, risicogestuurd technische zorgpunten op impact en kans beoordelen. Ook kunnen er op basis van de specifieke producten en reviews ter plekke of achteraf nadere analyses uitgevoerd worden.

In de paragrafen hierna is een aantal eisen opgenomen die de basis vormen voor specifieke sub-eisen die eventueel kunnen worden opgenomen in de VSE/VSP. Bij de uitbesteding van louter software vallen functionele specificaties of SRS onder de VSE.

Voor een heldere, goed gedefinieerde communicatie zijn de engineering-basisprocessen als configuratiemanagement (baselining van systeemeisen en wijzigingen daarop) nodig. De correcte inrichting van deze processen volgt uit de hieronder geformuleerde eisen.

Tot slot: zelfs de strakste eisen zijn geen garantie voor een goed product. Waar gewerkt wordt, worden ook fouten gemaakt. Niet alle tussenproducten zijn even perfect, soms wordt er met reden afgeweken van standaarden en richtlijnen. En bovendien zijn niet alle bevindingen even schadelijk voor het geleverde werk. Van belang is dat bevindingen altijd met de specialist van de andere partij worden doorgenomen alvorens over te gaan tot een bespreking of signalering ervan op project-/contractniveau.

9.3.5 Specifieke eisen aan processen

EIS P.1: De opdrachtnemer dient het softwareontwikkelp proces in te richten met inachtneming van een SIL-classificatie van de softwaremodules. Gebaseerd op de IEC 61508.

EIS P.2: De opdrachtnemer dient bij het opstarten van het project zijn technische processen zodanig in te richten dat gedurende de ontwerpfase en achteraf de overwegingen, onzekerheden en aannames van ontwerpbesluiten getoetst kunnen worden door een derde partij.

SUBEIS P.2.1: De opdrachtnemer dient resultaten van controlerende processtappen (reviews/inspecties/processen) vast te leggen, evenals de corrigerende maatregelen.

Opmerking: Basishygiëne als configuratiemanagement volgt uit de bovenstaande EISen.

EIS P.3: De opdrachtnemer dient in de planning een PDR- en CDR-mijlpaal op te nemen.

TOELICHTING P.3: De acceptatiecriteria van PDR- en CDR-reviews zijn beschreven in **SMS-S-021**. Deze standaard bevat een systeembenadering. Dat betekent dat in PDR en CDR de software nadrukkelijk ook in het kader van de taakuitvoering van het object beschouwd wordt.

SUBEIS P.3.1: De opdrachtnemer dient als basis voor de PDR en CDR een consistente baseline bestaande uit SSS, SSDD, SDP en FMECA/FTA te leveren.

TOELICHTING: Het RWS-team dient deze eis aan te vullen met een door dit team gewenste procesinvulling. Denk hierbij aan walkthroughs of vraag/antwoordsessies.

SUBEIS P.3.2: De diepgang van deze onderdelen wordt bij de PDR-mijlpaal geacht risicogestuurd te zijn, waarbij deze diepgang op verzoek van de opdrachtgever toegelicht wordt.

EIS P.4: De opdrachtnemer dient software die kan leiden tot falen of niet-beschikbaar zijn van infrastructuur van RWS, per module te kwantificeren. De kwantificering dient te worden uitgevoerd conform de laatste vigerende versie van TOPAAS.

SUBEIS P.4.1: De opdrachtnemer dient RWS op aanvraag toegang te verlenen tot alle benodigde documentatie en functionarissen ten behoeve van het uitvoeren van een TOPAAS-analyse, die eventueel door RWS wordt gedelegeerd aan een externe partij.

De reden dat we deze eisen stellen is dat software-onbetrouwbaarheid een samenspel is van allerlei elkaar versterkende factoren. In de basis wordt softwarefalen veroorzaakt door fouten die door mensen in software worden geïntroduceerd. Vooral de fouten die niet herkend worden door inspecteurs/reviewers en testers (omdat ze bijvoorbeeld met dezelfde foute aannames werken), blijven zonder een zeer transparante werkwijze ondetecteerbaar.

9.3.6 Specifieke eisen aan de organisatie

EIS O.1: De opdrachtnemer dient aantoonbaar gekwalificeerd personeel in te zetten.

EIS O.2: De opdrachtnemer dient maatregelen te nemen die borgen dat technische klokkenluiders gehoord en beschermd worden.

TOELICHTING: Technische klokkenluiders zijn engineers (inhoudelijke medewerkers) die zorgen hebben over de software of het software-ontwikkeltraject.

EIS O.3: De opdrachtnemer dient in de projectstructuur functiescheiding toe te passen tussen (System) Engineering, Software Development, Verification/Validation en RAMS rollen.

SUBEIS O.3.1: De opdrachtnemer dient in zijn processen te borgen dat discussies (onenigheid, aannames, zorgpunten) tussen deze gescheiden functies nagelopen kunnen worden door het RWS-team.

TOELICHTING: Het doel van deze functiescheiding is dat er structureel diversiteit wordt ingebouwd in het project, waardoor binnen het projectteam scherp gecontroleerd kan worden op onbenoemde aannames. Daarnaast kan het projectteam risicogestuurd geholpen worden met een onafhankelijke inbreng vanuit het RWS-team of een derde partij.

OPMERKING: Als deze discussie concurrentie- of privacygevoelig is, mag de opdrachtnemer hier nadere afspraken over maken. Bijvoorbeeld een onderzoek door een derde partij onder een non-disclosure agreement.

EIS O.4: De opdrachtnemer dient in de projectstructuur personeel met voor betrouwbaarheid en faalkans kritische kennis expliciet te benoemen inclusief hun rol en kennisniveau.

OPMERKING: Deze eis geldt natuurlijk ook voor de opdrachtgever. Opdrachtnemer mag dit ook van opdrachtgever verwachten. Deze eis is bedoeld om te bevorderen dat de juiste kennis tijdig betrokken wordt en daarmee terug te dringen dat er op (ongedocumenteerde) aannames wordt gewerkt.

9.3.7 Te toetsen producten

EIS T.1: De opdrachtnemer dient de oplossing te beschrijven in een aantal 'views'. Deze views geven minimaal invulling aan een context beschrijving, een functionele (dynamische) beschrijving (hoe werkt het) en een systeem-decompositie (statische) beschrijving (waar bestaat het uit). Het begrip view is beschreven in de **ISO 42010**.

SUBEIS T.1.1: De context beschrijving dient de FTA Top events en tevens alle externe actoren te beschrijven als input voor FTA en FMEA.

SUBEIS T.1.2: De functionele beschrijving dient alle taakuitvoeringen te benoemen die nodig zijn voor de (kritische) functionaliteit. Inclusief hun afhankelijkheid van (bijdrage aan) de top-events.

SUBEIS T.1.3: De systeem-decompositie beschrijving dient alle te realiseren of aan te sluiten onderdelen te benoemen.

EIS T.2: Alle onderdelen uit de systeem-decompositie beschrijving dienen uitgewerkt te worden in formele eisen, interfacespecificaties en ontwerp, en via vastgelegde testcases op de interfacespecificatie getest te worden.

EIS T.3: Het SDP dient te beschrijven hoe het totale softwarepakket wordt gerealiseerd, getest en in gebruik genomen.

TOELICHTING: Het SDP wordt doorgaans aan het begin van het project opgesteld, mogelijk als specialistische bijlage bij het projectmanagementplan (PMP). Op dat moment zijn het ontwerp en ook de specifieke eisen aan de softwaredeelsystemen niet bekend. Het SDP dient bij CDR in lijn te zijn met SSDD. Het is verstandig om het SDP bij de PDR bij te stellen.

SUBEIS T.3.1: Het SDP dient te benoemen hoe de onderdelen uit de decompositie worden gerealiseerd, welke processen hiervoor vanuit de IEC 61508 van toepassing zijn.

SUBEIS T.3.2: Het SDP dient de inzet van inspecties, reviews en testen te benoemen, zowel op basis van de benoemde eisen als op basis van aanvullende risico's.

SUBEIS T.3.3: Het SDP dient (in aanvulling op het gestelde in J-STD-016) de integratiestrategie te benoemen, welke modules tezamen worden getest en in welke contexten. Het doel bij deze aanpak is dat er een transparante beoordeling wordt gemaakt van de mate van betrouwbaarheid waarmee de modules samen met de hardware hun taakuitvoering in het totale object gaan uitvoeren.

SUBEIS T.3.4: Het SDP beschrijft keuzes en hun achtergrond bij de ontwikkeltooling, met name standaardbibliotheken en compiler(s).

EIS T.4: De opdrachtnemer dient foutenbomen zodanig te coderen dat deze aansluiten op eerder gebruikte coderingen van de faalwijzen uit de FMEA en de analyse externe gebeurtenissen.

SUBEIS T.4.1: De opdrachtnemer dient software die kan leiden tot falen of niet-beschikbaar zijn van infrastructuur van RWS, per module in de vorm van aparte basisgebeurtenissen in de foutenboom op te nemen.

Bijlage A Logging

Vanuit de CSIR worden eisen gesteld aan (event) logging ten behoeve van security (zie **CSIR** bijlage CSR10). Net als bij de CSIR moet er geborgd worden dat de logging compleet, correct, precies en niet-gemanipuleerd plaatsvindt. Aanvullend aan CSIR/CSR10 gelden voor ten behoeve van softwarebetrouwbaarheid ook eisen aan logging: Minimale logging omvat *Event logging* en *Monitoring logging*. De genoemde vormen van logging leggen de volgende gegevens vast:

Event logging:

- ID van het CI, de routine/module of TUB (een TUB is doorgaans te grofmazig);
- timestamp-log;
- versie van de module;
- relevante omgevingsparameters/statusinformatie;
- correlation ID: een ID dat het event koppelt aan events in andere logs (bij HTTP-verkeer is dat bijv. een session id);
- event start;
- event exit;
- exit-code van de routine;
- foutroutine: timestamp, aanroepend CI, kritische fouten, waarschuwingen, uitvoeringsfouten, informatie.

Monitoring logging:

- uptime-informatie van de in de FMECA en FTA benoemde modules/taakcodes die bij een TUB horen;
- notificaties bij afwijkingen van de verwachte monitoringwaarde;
- checksum van de software- en hardwareconfiguratie om wijzigingen te detecteren;
- geautomatiseerde auditresultaten van bijvoorbeeld controles, zoals een vergelijking van de actuele configuratie met CMDB.

Bewaartermijn logs

Logs moeten bewaard worden gedurende een periode die lang genoeg is om gebeurtenissen op een relevante manier te reconstrueren. Hierbij moet ook worden zeker gesteld dat er voldoende data uit incidenteel aangesproken taken vergaard worden. De bewaartermijnen moeten per TUB worden bepaald; zij volgen uit de ontwerpfase en risicoanalyse.

Denk bij de bepaling van gepaste bewaartermijnen goed na of je cyberbedreigingen wilt mee-evalueren. Doorgaans is een aanvaller maandenlang of langer 'slapend' aanwezig, voordat hij toeslaat. In dat geval wil men nog steeds op de logs kunnen terugvallen voor analyse.

Periodieke review

Naast de geautomatiseerde afhandeling van audit-checks op de logs en het geautomatiseerde beheer daarvan (verplaatsen, consolideren, back-up, etc.) is periodieke handmatige controle, bijvoorbeeld eens per maand, noodzakelijk. De wijze waarop deze plaatsvindt en de precieze frequentie volgen wederom uit de functionele en risicogedreven eisen.

Telkens wanneer de foutafhandeling wordt aangesproken, treedt de procedure voor storingen in werking. Dat houdt in dat storingen geregistreerd worden in de ITIL/CMDB-managementomgeving en dat ze in het geordende storingsproces worden opgenomen.

Aanvullende opmerkingen

Logging kan op elke omgeving in de OTAP-straat plaatsvinden voor test en verificatie van het systeem, om omgevingen te kunnen vergelijken en omdat de primaire logging onderdeel is van het systeem.

Op andere omgevingen dan de productieomgeving kan gebruik gemaakt worden van uitgebreidere logging. Deze uitgebreidere logging mag bij een uitrol naar productie niet overgenomen worden, bijvoorbeeld omdat het uitrol proces configuraties overschrijft.

Voor de RCA (zie 8.7.1) van storingen en problemen worden logging-gegevens gebruikt. Als de logging voor deze analyse onvoldoende lijkt, kan besloten worden om via het wijzigingsproces de logging uit te breiden.

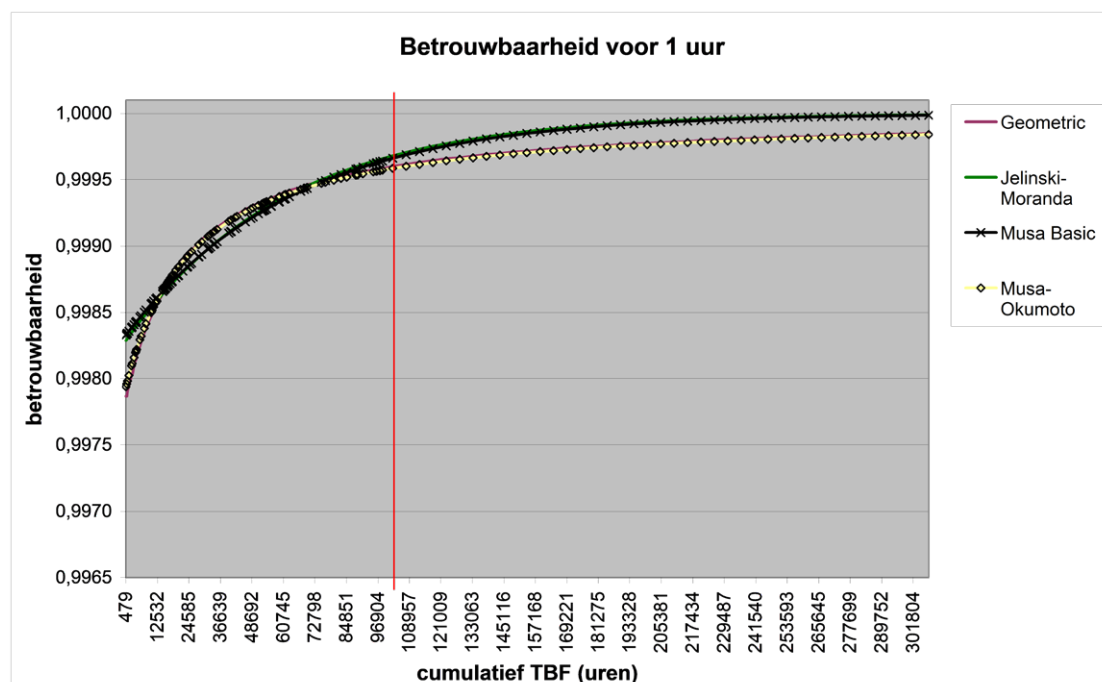
Bijlage B Reliability Growth Modelling (RGM)

Reliability Growth Modelling (RGM) is gebaseerd op het uitgangspunt dat de betrouwbaarheid van software toeneemt met het herstellen van gevonden fouten. Betrouwbaarheids-groeimodellen beschrijven de curve van opgetreden (en opgeloste) fouten in een bepaald test- of gebruiksinterval. Een interval is in dit geval een periode in de tijd waarin het systeem functies uitvoert en eventuele incidenten worden verzameld om aan het eind van het interval te worden opgelost.

Door de plaats van het betreffende systeem (of TUB) op de curve te bepalen, kan een inschatting worden gemaakt van de faalkans of faalintensiteit (Q of λ), het totale aantal resterende fouten of de time-to-next-failure.

Welk model van toepassing is, hangt af van de situatie van het IT-systeem. Er zijn ongeveer 15 kenmerken aan de hand waarvan de meest waarschijnlijke modellen geselecteerd worden. We noemen er enkele:

1. Zijn de processen vooral sequentieel (zoals veelal in procesbesturing) of parallel van aard (zoals veelal in administratieve automatisering)?
2. Staan opgetreden fouten los van elkaar?
3. Worden fouten opgelost zonder nieuwe fouten te introduceren?

Figuur B.1: Voorbeeld toepassing RGM

Vervolgens wordt met behulp van controles op de uitkomsten bepaald of en in hoeverre de resultaten van een model verworpen kunnen worden.

Toepasbaarheid

Om betrouwbaarheids-groeimodellen te kunnen toepassen, moet van test- of gebruiksintervallen worden bijgehouden op welke tijden een interval is gestart en geëindigd en op welke momenten fouten zijn opgetreden. Waar van toepassing moet daarbij bekend zijn of dit geautomatiseerde (test)runs waren, hoeveel parallelle operaties er zijn gestart en/of hoeveel gebruikers er gelijktijdig handelingen met het systeem verrichtten.

Ondanks het feit dat veel test- en gebruiksintervallen op IT-systemen van RWS geen statistisch significant aantal fouten per TUB opleveren, is het aan te bevelen de noodzakelijke gegevens voor invoer in de modellen vanaf de start van een project te verzamelen. Toepassing achteraf kan zinvol blijken als aanvulling op en ondersteuning van TOPAAS-analyses (zie 7.7).

In tabel B.1 hieronder is aangegeven welke gegevenselementen nodig zijn voor de verschillende doelen. In de volgende paragrafen zijn de verschillende elementen toegelicht.

Tabel B.1 benodigde gegevens voor Reliabilty Growth Modelling

NR	OMSCHRIJVING	BEVINDINGENBEHEER	RGM
1	Id nummer	x	x
2	status	x	x
3	fase		
4	datum/tijd optreden	x	x
5	omschrijving	x	x
6	object / (deel)systeem	x	x
7	aanleiding	x	
8	rapporteur	x	
9	ernst / impact	x	x
10	prioriteit	x	
11	soort / type	x	x
12	connecties	x	x
13	behandelaar	x	
14	commentaar		
15	datum/tijd service herstel		
16	datum/tijd reparatie		x
17	starttijd interval		x
18	eindtijd interval		x
19	geautomatiseerde run j/n		x
20	aantal parallelle runs		x

Bevindingenregistratie

Van bevindingen, incidenten of verstoringen van de operatie (al of niet in testtrajecten) worden, specifiek t.b.v. de toepassing van RGM, de volgende gegevens geregistreerd:

1. *ID nummer*; uniek nummer waarmee elke bevinding afzonderlijk wordt geïdentificeerd;
2. *Status*; actuele status van afhandeling van de bevindingen (zoals "nieuw", "in behandeling", "gereed voor (her)test"). Het is daarbij van belang om heropening van eerder geconstateerde bevindingen te kunnen onderscheiden.
3. *Datum/tijd van optreden*; moment van optreden van de bevinding (hoe nauwkeuriger deze informatie wordt vastgelegd, hoe nauwkeuriger een betrouwbaarheidsanalyse kan worden uitgevoerd);
4. *Object / (deel)systeem*; onderdeel van het systeem waarin de bevinding optreedt (waar van toepassing met referentie naar "story" of "feature" waarin de functionaliteit is vastgelegd);
5. *Ernst*; mate waarin het incident de operatie van het systeem verstoort, mogelijke waarden:
 - *Zeer hoog (blocking)*: het incident veroorzaakt falen van de primaire taak van het systeem of object zonder mogelijkheden tot degradatie¹, en/of onherstelbare schade aan het object, en/of direct (levens)gevaar voor de omgeving;
 - *Hoog (critical)*: het incident veroorzaakt falen van de primaire taak van het systeem of object en/of ernstige schade aan het object of omgeving, maar met (tijdelijke) mogelijkheid tot degradatie;
 - *Gemiddeld (major)*: het incident veroorzaakt falen van een deel van het systeem, verlies van degradatiemogelijkheden en/of schade aan het object;
 - *Laag (minor)*: het incident leidt tot ongemak bij gebruik van het systeem.
6. *Type (classificatie)*; verwijzing naar de oorsprong van de bevinding met als mogelijke waarden:
 - *Ontwerp*: het incident is een gevolg van een omissie, tegenstrijdigheid of verkeerde keuze in het ontwerp; de oplossing heeft consequenties voor het ontwerp, het systeem (hardware en/of software) en mogelijk voor bijbehorende testware en -data;
 - *Software*: het incident is een gevolg van een verkeerde interpretatie van het ontwerp door de programmeur of een fout bij de vertaling naar programmacode; de oplossing heeft consequenties voor de software en mogelijk voor testware en -data;
 - *Hardware*: het incident is een gevolg van niet juist functioneren, of verkeerd implementeren van hardware componenten van het systeem; de oplossing heeft in principe geen consequenties voor het ontwerp, de software of de testware.

¹ Na het optreden van een incident de kerntaken van het systeem weer operationeel krijgen of houden, al of niet via een work-around (bijvoorbeeld door delen van het systeem of object uit te schakelen of over te gaan op handmatige bediening).

- *Gebruik*: het incident is een gevolg van verkeerde handelingen in bediening, instellingen van systeemparemeters, -tabellen of (al of niet geconverteerde) gegevens in databases; de oplossing heeft geen consequenties voor de hardware, het ontwerp, de software of de testware, maar eventueel wel voor de documentatie (bijvoorbeeld gebruikershandleiding);
 - *Testware*²: het incident is een gevolg van verkeerde interpretatie van het ontwerp door de testontwerper en heeft geen consequenties voor de hardware, het ontwerp, de software en de data, maar wel voor de testware zelf (bijvoorbeeld aanpassingen in testscripts of -scenario's);
 - *Documentatie*: het incident is een gevolg van onvolledige, onduidelijke of onjuiste documentatie (ontwerp, handleiding, etc.); het systeem werkt overigens correct en de oplossing heeft alleen consequenties voor die documentatie zelf;
 - *Onbekend*: tijdelijke classificatie als op het moment van registratie het soort of type incident niet bekend is (of daarover geen overeenstemming is); na onderzoek en analyse wordt de juiste classificatie alsnog aangebracht.
7. *Connecties*; eventuele relaties van de bevinding met andere incidenten met aard van de relatie (bijvoorbeeld "onderdeel van", "gevolg van", "gelijk aan" en "duplicaat van"). Indien mogelijk moet hier worden vastgelegd of en in hoeverre een bevindingen het gevolg is van correctiefonderhoud of (andere) onderdelen van het systeem;
8. *Datum/tijd reparatie*; moment waarop een eventuele reparatie of correctie is aangebracht.

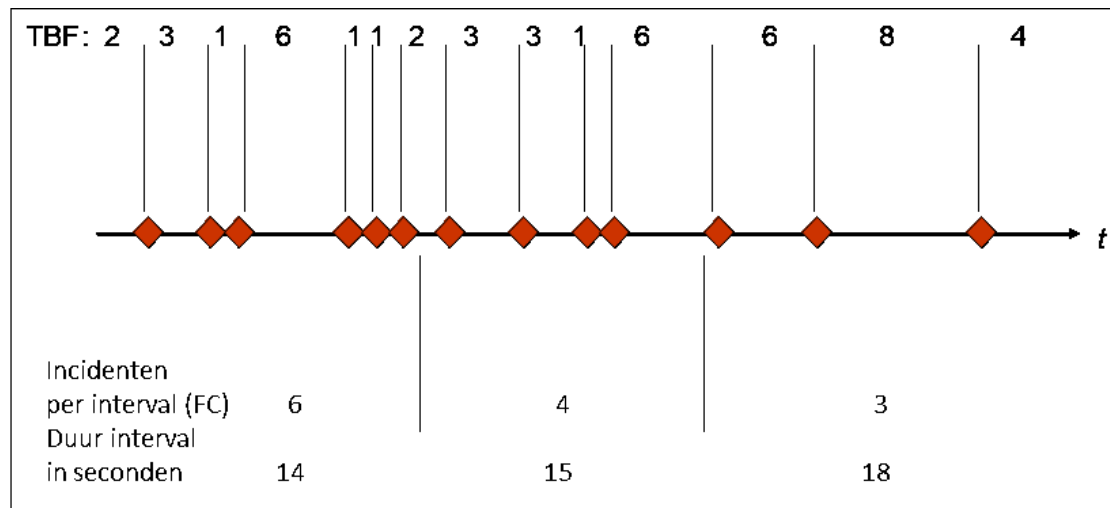
Registratie van test- of gebruiksintervallen ten behoeve van RGM

Betrouwbaarheids-groeimodellen beschrijven de curve van opgetreden (en opgeloste) incidenten in een bepaald test- of gebr uiksinterval. Een interval is in dat geval een periode in tijd waarin het systeem functies uitvoert en eventuele bevindingen worden verzameld om aan het eind van het interval te worden opgelost. Er wordt onderscheid gemaakt tussen modellen gebaseerd op de werkelijke tijd tussen het optreden van twee incidenten (Time Between Failure - TBF) en modellen gebaseerd op het aantal incidenten per interval (Failure Count - FC).

Figuur B.2 toont met een voorbeeld het onderlinge verband tussen deze twee vormen van uitgangsdata. Op een tijdslijn (t) zijn de incidenten die tijdens een interval zijn opgetreden met rode markers aangegeven. Daarboven is de Time

². Testware is het containerbegrip voor testscripts of -scenario's, -data, en -omgeving.

Between Failure (TBF) weergegeven in seconden (inclusief de tijd vanaf begin van het interval tot het einde daarvan). Daaronder is aangegeven hoe de incidenten verdeeld zouden zijn over de drie fictieve intervallen die in dit traject zijn onderkend. In interval 1 zijn zes incidenten opgetreden. De duur van het interval bedraagt 14 seconden (alle TBF's opgeteld).

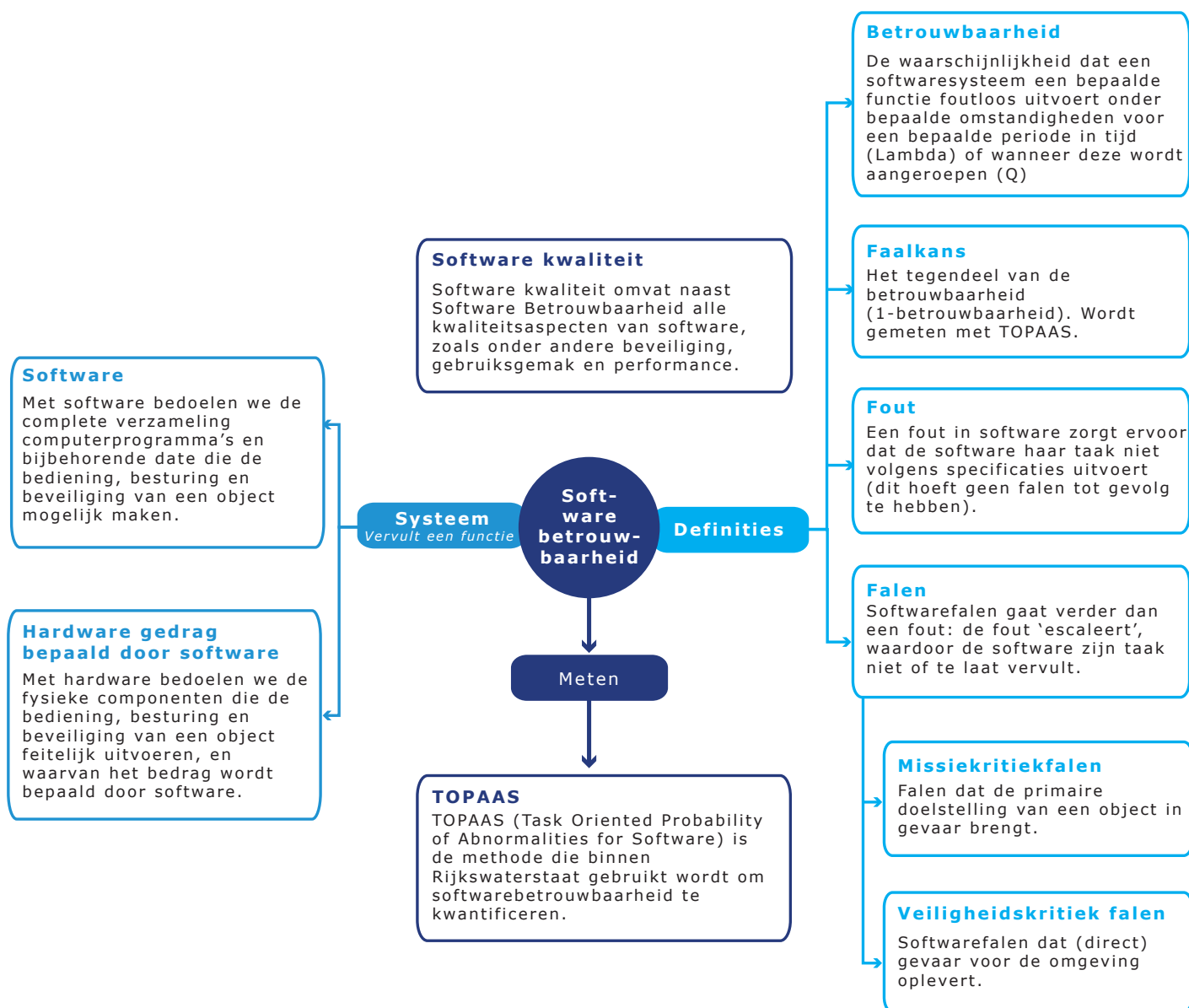
Figuur B.2. Time Between Failure versus Failure Count

Aan de hand van dit voorbeeld is meteen duidelijk dat TBF-modellen nauwkeuriger zijn dan FC-modellen. Op basis van de interval gegevens alleen is immers niet bekend op welk moment daarbinnen het incidenten optraden. Ook wordt duidelijk dat TBF gegevens omgezet kunnen worden naar FC gegevens, maar niet andersom, althans niet zonder aannames (in sommige gevallen is het mogelijk FC gegevens te converteren naar TBF bijvoorbeeld door aan te nemen dat de defects gelijkmatig over een interval zijn gespreid).

Om betrouwbaarheidsgroeimodellen te kunnen toepassen moet van test- of gebruiksintervallen dus worden bijgehouden op welke tijden een interval is gestart en geëindigd en op welke moment defects zijn opgetreden. Waar van toepassing moet daarbij bekend zijn of dit geautomatiseerde (test)runs waren, en hoeveel parallele operaties er zijn gestart en/of hoeveel gebruikers er gelijktijdig handelingen met het systeem verrichtten.

Bijlage C Begrippenlijst

C.1 Definities

adaptief onderhoud: vorm van onderhoud dat plaatsvindt naar aanleiding van een wijziging in de technische installatie of wensen van de gebruikers.

additief onderhoud: vorm van onderhoud waarbij nieuwe functionaliteiten aan een systeem worden toegevoegd.

afwijking: een afwijking is een afwijking van de waargenomen resultaten ten opzichte van de verwachte resultaten, en deze worden meestal vastgelegd tijdens het testen.

architectuur: een beschrijving hoe het systeem en functionaliteit wordt verdeeld over meerdere deelsystemen, en hoe deze deelsystemen interacteren die met elkaar.

backward traceability: het volledig onderbouwen van elk ontwerpbesluit op basis van eisen.

besturingssysteem: het computerprogramma dat de hardware en alle andere programma's op de hardware aanstuurt. Als het besturingssysteem faalt, faalt alle software op de betreffende hardware ook.

compiler: software die broncode in een 'hogere' programmeertaal omzet in door een microprocessor executeerbare code.

correctief onderhoud: vorm van onderhoud naar aanleiding van een fout of verstoring in een functie van de software.

dekkingsgraad: percentage van de code, eisen of ontwerpen dat onderworpen is aan testen.

faaldefinitie: een definitie die beschrijft wanneer men een systeem, dus ook software, als gefaald beschouwt en wanneer niet.

forward traceability: het structureel vastleggen waar elke eis is geïmplementeerd.

firmware: software voor het direct aansturen van (onderdelen) de hardware. Firmware is niet applicatiespecifiek en wordt typisch aangesproken door het besturingssysteem

functie: beoogde werking en/of verrichting van een systeem. Een functie is een taak die wordt uitgevoerd. Systemen bestaan omdat ze functies uitvoeren.

Gebruiksafhankelijk Onderhoud (GAO): onderhoudsstrategie waarbij onderdelen worden vervangen op basis van kalendertijd of aantal gebruiksmomenten.

impactanalyse: het analyseren van de impact van een wijziging op het systeem en met name op zijn softwarebetrouwbaarheid.

Independent Verification and Validation: Structurele onafhankelijke toetsing van producten.

ITIL: Information Technology Infrastructure Library.

issue: een vastgestelde afwijking tussen ontwerp en implementatie.

Life Cycle Costing (LCC): een set van technieken om de levensduurkosten van een systeem gedurende elke fase te kunnen modelleren, voorspellen en analyseren.

object: afzonderlijk identificeerbaar onderdeel van een netwerk met een specifieke functie, zoals tunnels, sluizen, stuwen, bruggen, viaducten en geluidschermen. Er is een grote overlap met het begrip kunstwerk, maar ook vaarwegpanden, wegdelen en onderdelen van kustwerken worden wel objecten genoemd.

objectrisicoanalyse: bepaling van de initiële 'schadegerelateerde' en 'niet-schadegerelateerde' risico's op basis van een bureaustudie en een intake met de assetmanager.

onderhoudsanalyse: bepaling van beheer en onderhoudsadviezen op basis van constatering, hersteladviezen en risicogestuurde assetmanagement aanpak.

onderhoudsstrategie: vastlegging van de wijze waarop het onderhoud van een installatie wordt aangepakt.

ontwerpreview: review van de output van een ontwerpstep.

ontwerprichtlijn: beschrijving van gewenste en ongewenste ontwerp patronen om fouten te vermijden.

perfectief onderhoud: vorm van onderhoud waarbij prestaties en kwaliteit van de software worden verbeterd zonder functionele wijzigingen aan te brengen.

preventief onderhoud: vorm van onderhoud ter voorkoming van mogelijk toekomstige problemen.

regressietest: test waarmee wordt bepaald of en in hoeverre het totale IT-systeem na het aanbrengen van wijzigingen op onderdelen nog aan alle eisen voldoet.

Request for Change (RFC): het formele verzoek tot aanbrengen van een wijziging in een systeem.

Basic software event: een basis gebeurtenis in een foutenboom die een softwarefaalmodus beschrijft.

Root Cause Analysis (RCA): een probleemoplossingsmethode gericht op het identificeren van de oorzaken van problemen of gebeurtenissen met het uitgangspunt dat de problemen het beste kunnen worden opgelost door correctie of door de oorzaken weg te nemen.

Service Level Agreement (SLA): een contract tussen afnemer en leverancier over de beschikbaarheid en ondersteuning van een product of dienst.

SIL-niveau: Elk SIL-niveau staat voor een bepaalde mate van gewenste vrijwaring van onacceptabele risico's.

softwarebibliotheek: generieke voorgecompileerde, door andere partijen stukken ontwikkelde, goed gedocumenteerde, stukken software component die in meerdere systemen gebruikt wordt. Een softwarebibliotheek heeft als betrouwbaarheidsvoordeel dat hij veel draaiuren heeft en in meerdere omstandigheden is getest.

software-development tools: alle softwarematige hulpmiddelen van de softwareontwikkelaar. Denk hierbij aan een Integrated Development Environment (IDE) die de ontwikkelaar helpt bij het programmeren en analyseren van software en compilers en generatoren, die hogere broncode omzet naar (uiteindelijk) machinecode.

Storingsafhankelijk Onderhoud (SAO): onderhoudsstrategie waarbij onderdelen worden vervangen op het moment dat zich een storing voordoet.

taken (taakuitvoering van software): zijn uitvoeringshandelingen van software die waar te nemen zijn en waarvan men vast kan stellen dat deze goed of fout zijn ten opzichte van het bereiken van bepaalde hogere orde doelen.

teststrategie: een methodisch bepaling en beschrijving van de wijze, het moment en de diepgang van de testen.

Toestandsafhankelijk Onderhoud (TAO): onderhoudsstrategie waarbij onderdelen worden vervangen op basis van vooraf bepaalde storingsvoorspellende grootheden.

wijzigingsbeheer: procedure die toeziet op de besluitvorming rond het doorvoeren van voorgestelde aanpassingen aan het IT-systeem.

wijzigingsgebied: alle direct bij een wijziging betrokken configuratie-items in de betreffende onderdelen van het V-model.

C.2 Afkortingen

ATE	Automated Test Equipment
CAB	Change Advisory Board
CDF	Critical Design Review (zie SMS-S-021)
CI	Configuration Item
COTS	Commercial Of The Shelf
FMECA	Failure Mode Effect Cause Analysis
FTA	Fault Tree Analysis
HAZOP	HAZard and OPerability studie
HDD	Hardware Design Description (SDD uit IEEE/EIA J-STD-016 met Hardware in plaats van Software)
IA	Industriële Automatisering
IDD	Interface Design Description (zie IEEE/EIA J-STD-016)
IRS	Interface Requirements Specification (zie IEEE/EIA J-STD-016)
LCC	Life Cycle Cost
MDD	Model Driven Development
MTP	Master Testplan
ORA	Object Risico Analyse
PDF	Preliminary Design Review (zie SMS-S-021)
PMP	Project Management Plan
PRA	Product Risico Analyse (in context van testen) of prestatiegestuurde risico analyses (zie Handreiking Prestatiegestuurde Risicoanalyses)
PSU	Project Startup
Q	staat voor kans op falen per aanspraak op de functie.
QMP	Quality Management Plan
RBT	Risk Based Testing
RCA	Root Cause Analysis

SDD	Software Design Description (zie IEEE/EIA J-STD-016)
SDP	Software Development Plan (zie IEEE/EIA J-STD-016)
SPOF	Single Point of Failure
SRR	Systems Requirements Review (zie SMS-S-021)
SRS	Software Requirements Specification (zie IEEE/EIA J-STD-016)
SSDD	System Subsystem Design Description (zie IEEE/EIA J-STD-016)
SSS	System Subsystem Specification (zie IEEE/EIA J-STD-016)
STD	in de context van testen: Software Test Description (zie IEEE/EIA J-STD-016), in de context van ontwerp: State Transition Diagram
STR	Software Test Report (zie IEEE/EIA J-STD-016)
TUB	Taakuitvoeringblok (zie TOPAAS)
VSE	Vraagspecificatie Eisen
VSP	Vraagspecificatie Proces
λ	faalsnelheid of faalfrequentie: de kans op falen per tijdseenheid

Bijlage D Referenties

D.1 Rijkswaterstaat

RAMS, Handreiking Prestatiegestuurde Risicoanalyses, "Handreiking Prestatiegestuurde Risicoanalyses Rijkswaterstaat, versie 1.0.1, maart 2018"

Handreiking Verificatiemethode Betrouwbaarheid en Beschikbaarheid, "Handreiking Verificatiemethode Betrouwbaarheid en Beschikbaarheid, versie 1.0.7 Rijkswaterstaat, november 2017"

Leidraad Systems Engineering, "Leidraad voor systems engineering binnen de GWW-sector, versie 3 Rijkswaterstaat, november 2013"

Levenscycluskosten, Kader Life Cycle Cost (LCC) 2014, ww-nummer #1485, Rijkswaterstaat, december 2002

TOPAAS, "Kader TOPAAS", ww-nummer #1319, Rijkswaterstaat, maart 2018

CSIR, Cybersecurity Implementatierichtlijn Objecten, 2.4, Rijkswaterstaat, april 2021

D.2 Internationaal

ITIL, Generieke Procesbeschrijvingen ITIL voor de Industriële Automatisering in Objecten van RWS

SMS-S-021, "Technical Reviews And Audits For Systems, Equipment And Computer Software" US Air Force

ATAM, "Architecture Tradeoff Analysis Method (ATAM)", Software Engineering Institute

IEEE/EIA J-STD-016, "Standard for Information Technology Software Life Cycle Processes Software Development Acquirer-Supplier Agreement"

ISO 12207:2017, "Systems and software engineering – Software life cycle processes"

ISO 9001, preciezer 'NEN-EN-ISO9001:2015 en' "Kwaliteitsmanagementsystemen - Eisen"

ISO 25010, "SQuaRE (System and Software Quality Requirements and Evaluation)"

DO-178C, "Software Considerations in Airborne Systems and Equipment Certification"

IEC 61508:2010, "Functional Safety of Electrical/Electronic/Programmable Electronic Safety-related Systems (E/E/PE, or E/E/PES)".

IEC 61511:2016, "Functional safety - Safety instrumented systems for the process industry sector"

IEC 61513:2011, "Nuclear power plants – Instrumentation and control important to safety – General requirements for systems"

IEC 62061:2005, "Safety of machinery – Functional safety of safety-related electrical, electronic and programmable electronic control systems

IEC 62279:2015, "Railway applications – Communication, signalling and processing systems – Software for railway control and protection systems"

ISO 42010:2011, "Systems and software engineering — Architecture description"

ISO 26262:2011, "Road vehicles – Functional safety"

Dit is een uitgave van

Rijkswaterstaat

www.rijkswaterstaat.nl
0800 - 8002

2 Januari 2022

TOPAAS

Nummer:	1319
Versienummer standaard:	2.0
Versienummer document:	v1.0
Status:	In beheer
Type:	Kader
Inhoudelijk beheerder:	Jeroen Horstman
Verantwoordelijke afdeling:	Afd. IB Systeemtechniek
Netwerken:	Hoofdvaarwegennet, Hoofdwatersysteem, Hoofdwegennet
Rollen:	Technisch Manager
Fase:	Realisatie
Proceseigenaar:	Proceseigenaar Aanleg en Onderhoud
Link om te reageren:	Link